

Delia Pop-Flanja

Provocarea interculturală în epoca globalizării

Ediție revizuită

Presa Universitară Clujeană

Delia Pop-Flanja

Provocarea interculturală în epoca globalizării

Ediție revizuită

Presa Universitară Clujeană

2021

Referenți științifici:

Prof. univ. dr. Ovidiu Coriolan Pecican

Conf. univ. dr. Alina Branda

ISBN 978-606-37-1053-7

© 2021 Autoarea volumului. Toate drepturile rezervate.
Reproducerea integrală sau parțială a textului, prin orice mijloace, fără acordul autoarei, este interzisă și se pedepsește conform legii.

Tehnoredactare computerizată: Cristian-Marius Nuna

Universitatea Babeș-Bolyai

Presa Universitară Clujeană

Director: Codruța Săcelean

Str. Hasdeu nr. 51

400371 Cluj-Napoca, România

Tel./fax: (+40)-264-597.401

E-mail: editura@ubbcluj.ro

<http://www.editura.ubbcluj.ro>

Mulțumiri

Doresc să adresez mulțumiri domnului profesor Ion Cuceu, pentru îndrumarea acordată pe parcursul elaborării acestei lucrări, pentru contribuția la formarea mea științifică și pentru încrederea acordată în decursul celor trei ani de doctorat.

Mulțumiri doamnei profesor Rodica Zane pentru sprijinul și îndrumarea acordate în decursul stagiului efectuat la Universitatea Bordeaux 2 – Victor Segalen, precum și regretatului domn profesor Pierre Bidart, fără de care acest stagiul nu ar fi fost posibil.

Mulțumiri tuturor persoanelor care, acceptând să fie subiecte de studiu prin chestionarele completate și interviurile acordate, au avut o mare contribuție la elaborarea cercetării de față.

De asemenea, mulțumesc familiei mele pentru sprijinul moral acordat și permanenta încurajare pentru finalizarea acestui demers științific.

Cuprins

Lista figurilor și tabelelor	6
1. Introducere	8
1.1. Structura, motivația și metodologia cercetării	8
1.2. Cultură și interculturalitate	17
1.2.1. Conceptul de cultură	17
1.2.2. Norme și valori culturale	21
1.2.3. Identitate și diversitate culturală	27
1.2.4. Globalizare, globalism, glocalizare	37
2. Problematica tipologiilor culturale	42
2.1. Geert Hofstede – Modelul dimensiunilor culturale	43
2.1.1. Prezentarea modelului dimensiunilor culturale	43
2.1.2. Opinii pro și contra dimensiunilor culturale identificate de Geert Hofstede	47
2.1.3. Dimensiunile culturale și cazul României	52
2.2. Fons Trompenaars – Modelul dimensiunilor culturale	55
2.3. Harry Triandis – Modelul sindroamelor culturale	59
2.4. Modelele propuse de Hofstede, Trompenaars și Triandis: o analiză comparativă	63
2.5. Proiectul GLOBE și dimensiunile culturale propuse de Hofstede	68
2.5.1. Dimensiunile culturale utilizate în proiectul GLOBE	69
2.5.2. Hofstede și dimensiunile culturale propuse de GLOBE	70
3. Comunicare și diversitate culturală	75
3.1. Comunicarea interculturală	75
3.2. 2008 – Anul dialogului intercultural	87
3.2.1. Documentul <i>The White Paper on Intercultural Dialogue</i> , 7 mai 2008	88
3.2.2. Cercetarea <i>Intercultural Dialogue in Europe</i> , a Organizației Gallup din Ungaria, pentru luna noiembrie 2007	92

3.2.3. Studiul <i>Multilingvism și dialog intercultural în Uniunea Europeană</i> . O viziune românească	96
3.2.4. Anul dialogului intercultural în România – proiectul <i>PUZZLE</i>	97
3.3. Ambiguitate strategică și polifonie lingvistică în discurs	100
4. Șocul cultural	111
4.1. Conceptul de șoc cultural	111
4.2. Surse, etape și manifestări ale șocului cultural	112
4.3. Modalități de a face față șocului cultural	120
4.4. Teorii ale stresului (Style vs. Lazarus și Folkman)	122
4.5. Tehnici de instruire în domeniul interculturalului	125
4.6. Categoriile de persoane implicate în contactul intercultural	128
4.6.1. Categoria turiștilor	129
4.6.2. Categoria rezidenților temporari	132
4.6.3. Categoria imigranților	136
4.7. Aculturația ca reacție la șocul cultural	138
5. Interculturalul în educație	145
5.1. Programe internaționale de schimburi studențești	148
5.2. Dimensiuni europene și internaționale în sistemele educaționale	155
5.3. Statutul străinului în mediul intercultural	159
6. Studii de caz	163
6.1. Context: cultura română în zona Bordeaux	163
6.2. Studiu de caz 1 – Studenți români aflați în mobilitate de studiu în Bordeaux, în anul universitar 2010–2011	165
6.3. Studiu de caz 2 – Rezidenți de origine română din zona Bordeaux	201
7. Concluzii generale	241
Bibliografie	248

Lista figurilor și tabelelor

Figuri

Figura 1.1. <i>Diagrama foi de ceapă, propusă de Hofstede: manifestări ale culturii în funcție de nivelul de adâncime</i>	25
Figura 2.1. <i>Cele trei nivele de unicitate în programarea mentală umană</i>	43
Figura 3.1. <i>Reprezentarea stilurilor de comunicare anglo-saxon, latin și oriental</i> ...	82
Figura 3.2. <i>Ilustrare grafică a opiniilor cu privire la modul în care diversitatea locuitorilor are impact asupra vieții culturale (% din respondenți)</i>	93
Figura 3.3. <i>Ilustrare grafică a procentajelor persoanelor intervievate care au declarat că au intrat în contact cu persoane de culturi diferite de cultura proprie, în ultima săptămână</i>	94
Figura 3.4. <i>Ilustrare grafică a atitudinilor cu privire la dialogul intercultural (% din respondenți)</i>	95
Figura 4.1. <i>Cadrul general de înțelegere a aculturație</i>	141
Figura 6.1. <i>Alegerea zonei Bordeaux pentru mobilitatea de studiu</i>	172
Figura 6.2. <i>Expunerea la mediul intercultural</i>	173
Figura 6.3. <i>Corelație între expunerea la mediul intercultural și dificultățile de comunicare</i>	174
Figura 6.4. <i>Corelație între relaționarea cu persoane de naționalitate franceză/străină în timpul activităților didactice și în timpul liber</i>	175
Figura 6.5. <i>Interacționarea cu persoane din țara de deplasare, din alte țări decât cea de deplasare și din țara de origine</i>	176
Figura 6.6. <i>Surse ale sprijinului în procesul de adaptare</i>	178
Figura 6.7. <i>Tratament diferențiat datorat provenienței din altă țară</i>	179
Figura 6.8. <i>Confirmarea preconizărilor cu privire la mediul cultural din țara de deplasare</i>	180
Figura 6.9. <i>Dificultăți de ordin financiar</i>	182
Figura 6.10. <i>Comunicarea cu persoane din afara familiei aflate în țara de origine</i>	183
Figura 6.11. <i>Numărul de persoane cu care studenții interacționează în medie zilnic</i>	184

Figura 6.12. Corelație între procentul acordat activităților didactice și activităților extradidactice	185
Figura 6.13. Utilitatea cursurilor de instruire interculturală	187
Figura 6.14. Îmbunătățirea procesului de adaptare a studenților	188
Figura 6.15. Gradul de adaptare la mediul cultural din Bordeaux	192
Figura 6.16. Opinia cu privire la perioada optimă de efectuare a unei mobilități de studiu	193
Figura 6.17. Modificarea percepției cu privire la propria cultură	193
Figura 6.18. Dorința de revenire în Franța	197
Figura 6.19. Scopul revenirii în zona de efectuare a mobilității de studiu	198

Tabele

Tabelul 2.1. Valorile indicelor în cazul României, conform modelului lui Hofstede ...	53
Tabelul 2.2. Nivelul înregistrat de tipologiile culturale	66
Tabelul 3.1. Abilități de ascultare activă	80
Tabelul 4.1. Componentele extinse ale șocului cultural	112
Tabelul 4.2. Dimensiunile contactului cultural	129
Tabelul 5.1. Schematizare a sistemelor educaționale generale din România și din Franța	157
Tabelul 6.1. Vârsta și genul studenților chestionați	172
Tabelul 6.2. Manifestările șocului cultural	186
Tabelul 6.3. Corelație între necesitatea unei asigurări medicale și a unei asigurări de responsabilitate civilă	189
Tabelul 6.4. Asemănarea între sistemele de predare și evaluare roman și francez ..	190
Tabelul 6.5. Diferențele observate între sistemele de predare și evaluare francez și român	190

1. Introducere

Culture hides more than it reveals and strangely enough what it hides, it hides most effectively from its own participants.

Years of study have convinced me that the real job is not to understand foreign culture but to understand our own.

(Edward T. Hall, *The Silent Language*, 1963)

În lucrarea de față ne propunem analiza interacțiunilor interculturale din patru perspective principale: direcția comparativă a tipologiilor culturale cercetate la nivelul societăților naționale, abordarea comunicării interculturale și a acțiunilor de promovare a dialogului intercultural în Europa, analiza șocului cultural ca reacție în fața unui mediu nefamiliar și intruziunea interculturalului în cadrul instituțional al educației. Două studii de caz au scopul de a particulariza aspectele teoretice și de a ilustra o perspectivă actuală asupra adaptării la un mediu cultural străin.

1.1. Structura, motivația și metodologia cercetării

În primul capitol vom face o scurtă prezentare a proiectului de cercetare, precum și o introducere în semnificația și implicațiile interculturalității în epoca globalizării și a conceptelor utilizate în analiza acestui proces. Ne vom axa pe următoarele aspecte: conceptul de cultură, normele și valorile culturale, implicațiile și măsurile luate în sprijinul diversității culturale.

Aducând în discuție problema europenizării, John Borneman și Nick Fowler menționează că aceasta este rezultatul unui nou nivel și al unei intensități sporite de integrare, care sunt considerate a fi reacții la distrugerile cauzate de cele două războaie mondiale la colapsul diviziunii dintre Europa de Est și Europa de Vest. Națiunile sunt acum antrenate în alte tipuri de relații, creând noi alianțe și recreându-se continuu.¹ Fred Halliday, în lucrarea

¹ John Borneman și Nick Fowler, „Europeanization”, în *Annual Review of Anthropology*, vol. 26, 1997, pp. 487–488.

*Rethinking International Relations*², consideră că statele sunt înclinate să se conformeze din ce în ce mai mult unul cu celălalt și să adopte seturi de norme împărtășite de diferite societăți, care sunt promovate de competiția inter-statală. Intervine aici dificultatea societăților de a se conforma unui model internațional dictat de omogenizarea competitivă, de nevoia de actualizare, de recuperare a discrepanțelor de evoluție și de a-și păstra totodată specificul distinctiv.

Principiul de „unitate în diversitate”, promovat de Uniunea Europeană, are la bază scopul de a face din Europa un stat unitar, capabil să concureze cu cel american, dar care să își păstreze totodată specificul național și zonal. Pentru a contribui la această unitate, în interiorul Europei au fost introduși numitori comuni precum moneda europeană, ziua Europei, steagul european, canale de televiziune și ziare europene, festivalul filmului european, forme juridice europene, etc. În acest context, se poate vorbi fără îndoială și despre o cultura europeană.

În cea de a doua parte a lucrării ne propunem să tratăm contribuțiile aduse de cercetătorii Geert Hofstede, Fons Trompenaars și Harry Triandis la studiul tipologiilor culturale din cea de a doua jumătate a secolului XX și până în prezent. În ultima parte a capitoului vom prezenta proiectul GLOBE (*Global Leadership and Organizational Behavior Effectiveness*), care are ca punct de pornire dimensiunile culturale propuse de Geert Hofstede.

Există o tendință generală de a nu conștientiza particularitățile propriei culturi. Majoritatea persoanelor încearcă rareori să analizeze aspectul cultural responsabil pentru concepțiile și comportamentul lor. În momentul în care intrăm însă în contact cu o nouă cultură, conștientizarea propriei apartenențe culturale își face simțită prezența și, cu cât este mai mare diferența dintre respectivele culturi, cu atât conștientizarea propriei specificități culturale va fi mai puternică.

Geert Hofstede, cercetător de referință în domeniul studiului culturilor naționale și organizaționale, în urma unui studiu asupra atitudinii cu privire la muncă a unor angajați în întreprinderi multinaționale, a clasificat culturile

² John Fred Halliday, *Rethinking International Relations*, Londra, Macmillan, 1994, pp. 117–122.

în cinci mari grupe bipolare. Dimensiunile culturale tratate de acesta sunt: individualismul și colectivismul, gradul de evitare a incertitudinii, indexul distanței față de putere, masculinitatea și feminitatea și orientarea pe termen lung. Vom prezenta și o serie de opinii care susțin sau care se opun metodei de analiză a culturilor propusă de Hofstede.

Cel de al doilea cercetător asupra căruia ne vom opri este Fons Trompenaars, care își structurează analiza în domeniul studiilor transculturale într-un mod similar cu cel al lui Hofstede și care consideră că esența culturii nu este în partea vizibilă, ci în modalitățile comune de percepere a lumii. Acesta a clasificat la rândul său culturile pe baza unor caracteristici comune, iar dimensiunile culturale rezultate sunt: universalism și particularism, individualism și colectivism, neutru și afectiv, specific și difuz, statut câștigat și statut atribuit, atitudinea față de timp, atitudinea față de natură.

Harry Triandis, profesor la departamentul de psihologie din cadrul universității din Illinois și prestigios cercetător în domeniul psihologiei culturale și interculturale, se axează pe trei direcții în analiza sindroamelor culturale și anume: complexitatea și simplitatea, restricția și permisivitatea, individualismul și colectivismul. Triandis definește cultura ca fiind un *set de elemente obiective și subiective, create de om, care în trecut au crescut șansele de supraviețuire și au avut drept rezultat satisfacția participanților*³. În contextul în care spațiul de supraviețuire s-a extins la un mediu mai larg, și anume cel internațional, specificul cultural, cu implicațiile sale, trebuie înțeles iar în unele cazuri depășit și adaptat. Lucrarea *Culture and Social Behavior* reprezintă o importantă sursă bibliografică pentru cercetarea noastră.

Proiectul GLOBE, demarat la inițiativa lui Robert J. House în anul 1993, a avut ca punct de pornire tot cercetarea lui Hofstede. Prin extinderea dimensiunilor lui Hofstede, cercetătorii GLOBE propun nouă dimensiuni culturale: orientarea către viitor, egalitatea între sexe, afirmarea fermă a opiniilor, orientarea către uman, colectivismul de grup, colectivismul instituțional, orientarea către performanță, distanța față de putere și evitarea incertitudinii. Acest proiect nu a rămas fără reacții din partea cercetătorului

³ Harry Triandis, *Culture and Social Behavior*, New-York, McGraw-Hill, 1994, p. 31.

Geert Hofstede, reacții pe care le vom prezenta în finalul capitolului. Astfel, scopul acestui capitol este de a face o trecere în revistă a cadrului conceptual cu privire la tipologiile culturale naționale și la modul în care acestea influențează contactul intercultural.

În cea de a treia parte a lucrării vom intra în analiza procesului comunicational, cu accent pe comunicarea interculturală. Vom prezenta și o serie de inițiative avute la nivel european în sprijinul procesului comunicational, luând ca punct de referință declararea anului 2008 an european al dialogului intercultural.

Ultima parte a capitolului este dedicată analizei discursului în mediul intercultural, și a conceptelor de polifonie lingvistică și ambiguitate strategică, ca și demersuri în cadrul discursurilor și ca variantă la claritatea în comunicare. Aceste concepte vor fi exemplificate cu o serie de pasaje alese din textele documentelor tratate în partea dedicată dialogului intercultural european.

Chiar și în interiorul propriei țări, oamenii trebuie să adopte diferite modele comportamentale pentru a se adapta diferitelor situații și contexte sociale. Acest lucru devine și mai dificil în mediul internațional. Există câteva reguli generale care trebuie urmate în comunicarea internațională, dar cunoașterea caracterului specific al fiecărei culturi reprezentate de interlocutori, precum și gradul de compatibilitate cu propria cultură, trebuie analizate cu o la fel de mare seriozitate pentru a ne face înțeleși și pentru a înțelege în mod corespunzător ceea ce ni se comunică.

Fie că suntem orientați spre tradiționalism sau spre modernitate, nevoia de interdependență între state, precum și extinderea modelului social occidental, sunt aspecte care nu pot fi ignorate. Oricât de atașați am fi de propria moștenire culturală și oricât de mult modelele occidentale le-ar invada pe cele tradiționale, trebuie să ținem cont de faptul că unul dintre factorii defavorabili vieții culturale a unei țări este lipsa unei comunicări eficiente, fie că aceasta se desfășoară în mediul național sau internațional.

În cea de a patra parte vom trata un fenomen negativ care poate interveni în contextul contactului intercultural, și anume șocul cultural. Principalele aspecte tratate vor fi cauzele, manifestările, etapele și modalitățile de diminuare a efectelor acestui tip de șoc. Deoarece acest stres adaptativ este resimțit

diferit în funcție de gradul de interacționare cu mediul cultural străin, de scopul și de durata deplasării în străinătate, vom face o scurtă trecere în revistă a diferitelor categorii de persoane implicate în contactul intercultural.

În demersul analizei șocului cultural, considerăm necesară clarificarea unor aspecte legate de stres; în acest sens, vom prezenta două teorii care se axează pe relațiile specifice dintre factorii de stres și starea de stres: teoria stresului sistemic, cu baze în fiziologie și psihobiologie (Selye 1976) și teoria stresului psihologic, cu baze în domeniul psihologiei cognitive (Lazarus 1966, 1991, Lazarus și Folkman 1984, McGrath 1982).

La modul general, în momentul în care o persoană urmează să efectueze o deplasare într-un mediu cultural nefamiliar, tinde să fie preocupată în principal de aspecte concrete precum condițiile de deplasare și de cazare, motivul deplasării, activitățile pe care vor trebui să le întreprindă, situația economică etc. Însă, chiar și cei care împărtășesc același cod lingvistic de comunicare pot întâmpina dificultăți.

Fenomenul de șoc cultural intervine în momentul în care reprezentanți ai unor culturi diferite interacționează, iar această interacțiune se soldează cu o pierdere a sentimentului de control și de confort. Cu alte cuvinte, șocul cultural este starea de disconfort și de anxietate resimțită la contactul dintre indivizi aparținând unor medii culturale diferite. Simptomele acestui fenomen sunt atât de natură psihică cât și de natură fizică.⁴

Pe lângă lipsa de cunoaștere a culturii respective, printre cauzele șocului cultural pot fi menționate incapacitatea de a aplica corespunzător acele cunoștințe, incapacitatea de adaptare, etc. Literatura de specialitate, în încercarea de a teoretiza acest fenomen și pentru a-l face cât mai cunoscut, a diferențiat patru etape distinctive: etapa euforiei inițiale, etapa crizei, etapa acomodării sau adaptării graduale și etapa adaptării totale.

În cazul indivizilor care revin în mediul cultural de origine, specialiștii consideră că există și o a cincea etapă, etapa șocului de reintegrare. Această etapă nu le urmează în mod necesar pe celelalte patru, ci depinde de etapa la care individul a ajuns până în momentul reîntoarcerii. Sistemul său de

⁴ Kalervo Oberg, „Culture Shock: Adjustment to neo-cultural environments”, în *Practical Anthropology*, vol. 7, nr. 4, 1960, pp. 177–182.

valori a fost reconstruit, lucru care face mai dificilă juxtapunerea cu valorile inițiale.⁵

Capitolul al cincilea din studiul nostru se dorește a fi o analiză a modului în care interculturalul își pune amprenta asupra sistemului educațional. Ne vom axa pe cazul mobilităților de studiu internaționale, ca modalități de intrare în contact direct nu numai cu un mediu cultural străin, ci și cu mediul intercultural. Vom încerca să stabilim care este stadiul actual al acestor tipuri de mobilități, care sunt dificultățile resimțite de cei implicați, care este statutul lor în zonele de deplasare și care sunt beneficiile aduse de acestea.

Ultima parte a lucrării se axează pe două studii de caz. Primul studiu de caz este orientat pe mobilitățile de studiu efectuate în zona Bordeaux, Franța, de către studenții români înscriși la Universitatea din Bordeaux. În cel de al doilea studiu de caz, vom analiza cazul unor rezidenți din zona Bordeaux, proveniți din România, foști beneficiari de mobilități de studiu internaționale.

Motivația cercetării o reprezintă intensificarea contactului intercultural și preocuparea crescută, la nivel global, cu privire la acest aspect. Se resimte o nevoie a indivizilor de a-și redescoperi rădăcinile culturale și de a-și exprima identitatea prin nenumăratele mijloace care le sunt puse la dispoziție de noile tehnologii comunicaționale. În lucrarea de față, ne propunem să abordăm tema interculturalului cu accent pe modalitățile de gestionare a dificultăților ce pot interveni în contextul globalizării. Ne vom axa pe o trecere în revistă a anumitor diferențe culturale și pe modul în care aceste diferențe influențează procesul de interacționare interculturală. Considerentele teoretice generale vor fi aplicate cu precădere la spațiul european și vor fi însoțite de studii de caz.

Există o literatură de specialitate bogată în acest domeniu, completată de o serie de surse de informație care provin ca urmare a manifestărilor și evenimentelor desfășurate cu ocazia anului dialogului intercultural în Europa. Pornind de la aceste surse, vom evidenția o serie de direcții de cercetare a culturilor și a interacțiunilor dintre acestea. Studiile de caz efectuate au scopul

⁵ Louis Cajoleas, „Counseling Overseas Students,,, în *The Journal of Higher Education*, vol. 29, nr. 4, aprilie, 1958, p. 212. <http://www.jstor.org/pss/1978937>, accesat în 14.02.2008.

de a face trecerea de la general și teoretic la particular și de a prezenta o fațetă a vastului și complexului proces de adaptare la un mediu cultural străin sau la mediul intercultural, considerând că prezentarea unor situații concrete și actuale poate veni în sprijinul celor care sunt implicați în relații de tip intercultural sau sunt interesați de acest domeniu.

Metodologie

În partea teoretică a lucrării, cercetarea este ghidată în primul rând de bogata literatură de specialitate existentă în domeniu. Domeniul ales este unul vast iar sursele bibliografice sunt la rândul lor numeroase, ceea ce a dus la o dificultate în alegerea direcției potrivite în cercetarea interacțiunilor interculturale. Astfel, punctul de reper l-au reprezentat teoriile care prezintă culturile pe baza unor sisteme contrastante, precum individualismul și colectivismul, manifestările acestor caracteristici contrastante fiind analizate la nivel național. În acest sens, principalele surse bibliografice consultate au fost: Geert Hofstede 1980, 1997, Fons Trompenaars 1993, Harry Triandis 1995. Desigur, în cadrul culturilor naționale există o serie de subculturi, de discrepanțe și de sisteme culturale diferite, însă am pornit de la aceste studii deoarece considerăm că reprezintă un prim nivel de structurare a interculturalului. În interiorul propriei țări, indivizii se ghidează după anumite reguli generale de conduită, după o anumită legislație, după un anumit sistem educațional, după o istorie comună.

În cercetarea comunicării interculturale, pe lângă literatura de specialitate, am cercetat și câteva activități desfășurate cu ocazia declarării anului 2008 an al dialogului intercultural în Europa, precum și unele documente oficiale ale Comisiei Europene. O serie de publicații ne-au fost puse la dispoziție de către Punctul de Contact Cultural al României pentru Programul Uniunii Europene „Cultura (2007–2013)”, Centrul de Cercetare și Consultanță în Domeniul Culturii.

În capitolul dedicat educației interculturale, surse de documentare au constituit, pe lângă literatura de specialitate, documente ale Comisiei Europene, Agenției naționale pentru promovarea învățământului superior francez în străinătate – *CampusFrance*, precum și datele puse la dispoziție de birourile

de relații internaționale din cadrul Universității din Bordeaux sau diverse articole relevante din presa locală.

În partea practică a lucrării, ne-am axat pe două studii de caz cu privire la rezidenții zonei Bordeaux de origine română, însă din categorii diferite. În primul studiu de caz am tratat situația studenților români aflați în mobilitate de studiu la Universitatea din Bordeaux, deci rezidenți pe termen scurt, iar ca metodă de obținere a informațiilor am folosit metoda chestionarelor semistructurate. Cel de al doilea studiu de caz a fost orientat pe categoria rezidenților pe termen lung, a căror ședere în Bordeaux nu era delimitată instituțional. Legătura dintre prima și cea de a doua categorie de subiecți este faptul că rezidenții pe termen lung au ajuns în zona Bordeaux prin intermediul unei mobilități internaționale de studiu, deci au fost în situația primei categorii analizate.

Deoarece scopurile avute în vedere în cazul celor două studii de caz au fost diferite, am aplicat metode diferite de cercetare. Metoda cercetării de teren și observării participative a fost utilizată în cazul ambelor studii de caz, ceea ce îi dă și primului studiu o dimensiune calitativă.

Revenind asupra scopurilor propuse, chestionarele au avut în vedere informații cu caracter general și punctual cu privire la experiența mobilității de studiu, resimțită de studenții români aflați în mobilitate de studiu la Universitatea din Bordeaux. Mai mult decât experiența individuală a fiecărui subiect în parte, a fost urmărită situația întregului grup. Aproximativ 90% dintre studenții români aflați în mobilitate pe termen scurt și în evidența diferitelor componente ale universității din Bordeaux au fost chestionați. Acest lucru este relevant deoarece, deși numărul de subiecți chestionați este relativ mic, de 45 de persoane, aceștia reprezintă un eșantion reprezentativ pentru grupul vizat. Înainte de distribuirea chestionarului eșantionului vizat, a fost elaborat un chestionar de probă care a fost testat prin distribuirea lui unor studenți care au efectuat mobilități de studiu în zona Bordeaux în trecut.

Cel de al doilea studiu de caz s-a axat pe experiența individuală a câtorva rezidenți de origine română stabiliți în zona Bordeaux. Experiența lor în zona Bordeaux este mult mai bogată decât cea a studenților sosiți de

puțin timp și care au intrat în contact cu respectiva cultură într-o mică măsură și într-o manieră superficială. Aceștia au avut și experiența trecerii de la statutul de student străin aflat în mobilitate la statutul de rezident străin. Din acest motiv, pentru cel de al doilea studiu de caz am utilizat metoda interviurilor, a cercetării de teren și observării participative.

Daniel Muijs susține ideea potrivit căreia, privind cercetarea într-o manieră pragmatică, utilizarea unei anumite metode trebuie să țină cont de problematica cercetată. În unele cazuri, cercetătorul trebuie să dea un răspuns de tip cantitativ unei întrebări, pentru a generaliza descoperirile cu privire la o populație sau pentru a testa o teorie; în alte cazuri însă, sunt mai utile metode calitative; există și situația în care combinarea metodelor cantitative și calitative este cea mai potrivită abordare a problematicii.⁶

Experiența personală este considerată a fi un instrument important în cercetarea științifică. Există însă și o serie de erori care pot interveni ca urmare a utilizării implicării personale în cercetare. Una dintre aceste erori este suprageneralizarea; aceasta poate apărea în cazul în care există indicii în favoarea susținerii unei presupuneri și care fac persona implicată în cercetare să aplice acele indicii în mai multe situații decât ar trebui. O altă eroare care poate interveni este observarea selectivă. Această eroare intervine datorită tendinței de a acorda o atenție deosebită situațiilor și persoanelor care confirmă anumite presupuneri ale cercetătorului. Concluzionarea prematură poate reprezenta o altă greșală din partea cercetătorului, care simte că a găsit răspunsurile pe care le caută și că nu mai este nevoie să continue cercetarea.⁷ Însă, în ciuda erorilor care pot interveni, această experiență personală este considerată de unii cercetători necesară, deoarece anchetatorul nu trebuie să rămână într-o poziție de neutralitate perfectă.⁸

În timp ce antropologia tradițională viza culturi și comunități bine delimitate, teoriile legate de globalizare sunt orientate mai mult spre aspectele

⁶ Daniel Muijs, *Doing Quantitative Research in Education: with SPSS*, Londra, Sage Publications, 2004.

⁷ Lawrence Neuman, *Basics of Social Research, Qualitative and Quantitative Approaches*, ediția a 2-a, Boston, Pearson Education, Inc., 2007, pp. 6–7.

⁸ Stéphane Beaud și Florence Weber, *Guide de l'enquête de terrain*, ediția a 4-a, Paris, La Decouverte, 2010, p. 31.

care țin de transnațional și delocalizare. Pentru a fi înțeleasă, globalizarea trebuie studiată la nivelul persoanelor implicate, care își fac planuri, călătoresc, formează rețele naționale sau internaționale, iar etnografia globală ar fi o variantă pentru această înțelegere.⁹

Cercetarea de teren și observarea participativă sunt unelte de necontestat în cadrul antropologiei culturale, după cum consideră și antropologul Alina Branda:

*În pofida diversității manierelor în care se întreprinde munca de teren, ea rămâne o constantă a antropologiei, chiar dacă fiecare orientare (ori școală) antropologică propune o manieră specifică de performare a acesteia.*¹⁰

În continuare, vom intra în problematica proiectului de cercetare prin prezentarea câtorva aspecte generale și conceptuale legate de culturi și de modul în care reprezentanții acestora interacționează.

1.2. Cultură și interculturalitate

Intensificarea contactului intercultural este o realitate incontestabilă a zilelor noastre. Să nu uităm faptul că am ieșit de puțin timp din anul 2008, declarat an european al dialogului intercultural. Contextul cultural al persoanelor care intră în contact influențează modul în care acestea interacționează și, implicit, eficacitatea aceluși proces.

1.2.1. Conceptul de cultură

Nu se poate intra într-o discuție cu privire la interculturalitate fără a aborda conceptul de cultură, acesta fiind un concept larg, care a primit de-a lungul timpului numeroase definiții și care necesită perspective multiple de abordare.

După cum remarcă filosoful german Wolfgang Iser într-un articol publicat în anul 1999, cultura nu poate fi văzută ca o sferă închisă sau ca o insulă, delimitată de un anumit spațiu geografic:

⁹ Ted Lewellen, *The Anthropology of Globalization: Cultural Anthropology Enters the 21st Century*, Westport, Connecticut, Londra, Bergin & Garvey, 2002, pp. 27–30.

¹⁰ Alina Branda, *Repere în antropologia culturală*, Cluj-Napoca, EFES, 2003, p. 126.

[...] descrierea culturilor de astăzi ca fiind insule sau sfere este incorectă factual și decepționantă normativ. Culturile de facto nu mai au forma insinuată a hegemonității și a separării. Acestea și-au asumat în schimb o nouă formă, care se va numi transculturală, în măsura în care depășește limitele culturale clasice. Condițiile culturale de astăzi sunt caracterizate pe scară largă de amestecuri și întrepătrunderi.¹¹

Welsch își exprimă astfel dezacordul față de conceptul tradițional al individualității culturilor, concept dezvoltat în secolul XVIII de Johann Gottfried Herder. Welsch este împotriva concepției potrivit căreia fiecare cultură aparține unui popor, și rămâne, ca un element distinctiv, separată de culturile altor popoare; el consideră că societățile moderne sunt multiculturale în sine iar conceptual tradițional nu face față complexității culturilor moderne.¹² Herder considera însă că originalitatea fiecărei națiuni, căpătată datorită culturii naționale, o face pe aceasta incomparabilă cu alte națiuni.¹³

În ceea ce privește sensurile culturii în antropologia culturală, vom utiliza studiul lui Gabriel Troc, *Postmodernismul în antropologia culturală*. Potrivit acestuia, în 1917, Robert Lewie proclama cultura ca fiind un subiect exclusiv al etnologiei, însă, deoarece cultura era un concept utilizat în diferite domenii, această presupunere nu reflecta realitatea. După cel de al doilea război mondial, în contextul dezvoltării științelor sociale în SUA, cultura a rămas sub monopolul etnologiei. Însă, de vreme ce cultura a trecut de la stadiul a ceva ce trebuie explicat, la ceva ce poate să explice, antropologii nu s-au mai putut considera singurii experți în domeniul culturii. Un constant al antropologiei culturale îl reprezintă principiul metodologic ce presupune identitatea culturilor și relativismul cultural, fiecare cultură trebuind analizată în propriul context. În contextul globalizării, problematica culturii este tratată din ce în ce mai des, iar antropologia devine o unealtă eficientă în

¹¹ Wolfgang Welsch, „Transculturality – the Puzzling Form of Cultures Today”, în Mike Featherstone and Scott Lash (editori) *Spaces of Culture: City, Nation, World*, Londra, Sage Publications, 1999, p. 197.

¹² *Ibidem*, pp. 194–195.

¹³ Andrei Marga, *Die Kulturelle Wende. Philosophische Konsequenzen der Transformation / Cotitura culturală. Consecințe filosofice ale tranziției*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană 2004, p. 370.

studierea diferențelor culturale, deși este concurată de discipline mai nou instituite, precum studiile culturale, studiile de gen, etc.¹⁴

Ca și sensuri generale ale culturii, Troc inventariază accepțiunile acestui termen:

- identitate colectivă (sinonimă în acest caz cu societatea);
- cultura ca civilizație sau cultură dominantă (o variantă pusă în discuție de adepții multiculturalismului din America, care celebrează diversitatea culturală, indiferent de faptul că cei care o împărtășesc sunt majoritari sau minoritari);
- cultura ca realizare spirituală sau artistică exemplară (caz în care cultura are un sens restrictiv și este văzută ca un element de patrimoniu);
- cultura de masă – *pop culture* (care până la valorizarea de către post-modernism a fost analizată de curente de stânga ca și mijloc de alienare a individului din societatea de consum).¹⁵

În finalul capitolului dedicat sensurilor culturii în antropologia culturală, Troc concluzionează că:

*Cultura, prin capacitatea sa de a explica, rămâne, fără îndoială, o piesă principală în repertoriul antropologiei culturale. Factorii culturali explică uneori realități sociale greu de explicat în termeni biologici, economici, politici etc.*¹⁶

Cultura ghidează evoluția, însă este, la rândul său, modificată în procesul evolutiv. Potrivit lui Andrei Marga, [...] chiar înțelegerea culturii s-a modificat în ultimele decenii, spre luarea în considerare nu doar a ideilor, reprezentărilor artistice, filosofice, religioase sau de altă natură, ci a obiectivării acestora în comportamente, instituții, reguli.¹⁷

În continuare, ne vom opri asupra unor aspecte majore ale culturii în concepția cercetătorilor Gert Jan Hofstede, Paul B. Pedersen și Geert Hofstede¹⁸. Potrivit acestora, cultura nu este o noțiune acceptată universal și există foarte

¹⁴ Gabriel Troc, *Postmodernismul în antropologia culturală*, București, Polirom, 2006, pp. 219–221.

¹⁵ *Ibidem*, pp. 221–222.

¹⁶ *Ibidem*, p. 234.

¹⁷ Andrei Marga, *Diagnoze*, Cluj-Napoca, Eikon, 2008, p. 176.

¹⁸ Gert Jan Hofstede, Paul B. Pedersen, Geert Hofstede, *Exploring Culture: Exercises, Stories and Synthetic Cultures*, Yarmouth, SUA, Intercultural Press, 2002.

multe modalități diferite de a o defini. Totuși, majoritatea definițiilor leagă acest termen de mediul social, prin faptul că determină modul în care anumite grupuri de oameni își structurează viața.

Unul dintre punctele problematice în definirea culturii este stabilirea aspectelor asupra cărora ar trebui să ne oprim, când să punem punct și să considerăm definiția ca acoperind întreaga semnificație a termenului. Trebuie incluse aspecte legate de valori precum cele legate de demografie, statut, afilierii, identități? Sau este necesară o limitare la doar una dintre aceste categorii?

Este de remarcat și faptul că, nu de puține ori, culturile sunt identificate cu națiunile. Explicația ar putea fi faptul că subculturile pot funcționa analog culturilor naționale, acestea din urmă fiind susținute de numitori comuni precum sistemele educaționale, sistemele legale sau ale instituțiilor sociale, utilizate de națiuni ca sisteme de valori și de funcționare. Sub cupola acestor aspecte comune, subculturile, fie că este vorba despre afilierii profesionale, legate de vârstă sau de alte aspecte, dau impresia de a fi doar variante ale culturii naționale. Deși grupurile subculturale au propriile lor valori și specificități, ele împărtășesc valori comune ale culturii naționale în interiorul căreia se desfășoară.

Rămâne deschisă, de asemenea, problema persoanei sau persoanelor potrivite pentru a stabili care sunt regulile de manifestare ale unei anumite culturi și cine este un reprezentant legitim pentru acele reguli. Desigur, aceste reguli sunt legate de interacțiunea socială și se reinventează și reinterpretează permanent, astfel încât nu se poate pretinde niciodată că a fost spus ultimul cuvânt în ceea ce le privește.

Pe lângă acestea, există și influența contextului, precum cel politic sau tehnologic, care sunt într-o permanentă schimbare. Însă, acești factori evolutivi nu constituie ei înșiși o modificare culturală, iar efectele lor sunt greu de delimitat și de atribuit unui anumit factor. Tocmai dificultatea de evaluare, măsurare și interpretare a culturii face din aceasta un subiect de discuție mereu deschis. Chiar și membrilor apartenenți unei anumite culturi le este dificil să identifice particularitățile acesteia. Cultura este considerată a fi un fenomen oarecum eluziv prin natura sa și se manifestă prin acțiuni sociale

care se desfășoară în contexte aflate mereu în schimbare. Astfel, consecințele culturale se pot vedea pretutindeni și nicăieri.¹⁹

Însă, cei trei autori conchid că, deși cultura este complexă, ea nu este haotică și că există diferite modele definite clar, ce pot fi descoperite.²⁰ Deși definirea culturii este o sarcină dificilă, această discuție nu se poate încheia fără una dintre numeroasele sale definiții, definiție care este în concordanță cu abordarea temei interculturalului în această lucrare:

*[...] cultura ar trebui privită ca un set de caracteristici spirituale, materiale, intelectuale și emoționale distincte ale unei societății sau ale unui grup social, și [...] cuprinde, pe lângă artă și literatură, stiluri de viață, modalități de conviețuire, sisteme de valori, tradiții și credințe.*²¹

Această definiție apare în Declarația UNESCO cu privire la diversitatea culturală, ca urmare a celei de-a treizeci și una sesiune a Conferinței Generale a UNESCO din 2 noiembrie 2001.

Astfel, deși nu putem stabili o definiție general valabilă pentru noțiunea de cultură, putem concluziona că există o serie de definiții care pot fi utilizate în funcție de context și de domeniul vizat.

1.2.2. Norme și valori culturale

Un alt mod de înțelegere a culturii este prin definirea acesteia în funcție elementele sale componente. În continuare, ne vom opri asupra două aspecte, și anume normele și valorile.

În discuția cu privire la definirea culturii, una dintre dificultățile remarcate era cum anume se poate stabili care sunt regulile corecte după care se ghidează culturile. Pentru a aprofunda această discuție, ne vom opri asupra unui aspect tratat de cercetătorul Harry Triandis, și anume normele. Normele sunt ideile cu privire la ceea ce reprezintă un comportament corect din partea membrilor unui anumit grup. Să presupunem că doi indivizi care împărtășesc o relație de amicitie, au fost remunerați cu 50 de dolari pentru munca depusă.

¹⁹ *Ibidem*, pp. 40–41.

²⁰ *Ibidem*, p. 87.

²¹ UNESCO Universal Declaration of Cultural Diversity, Paris 2002. <http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001271/127160m.pdf>, ultima accesare la 06.07.2011.

În Statele Unite ale Americii norma echității este foarte puternică, deci soluția ar fi ca banii respectivi să fie împărțiți între cei doi în funcție de contribuția fiecăruia, fără a ține cont de relația dintre cei doi. Dar, în alte culturi, precum cele colectiviste, este foarte probabil că se vor lua în considerare alte norme, și anume egalitatea sau necesitatea.²²

Păstorii din Sardinia, de exemplu, se ghidează după norma egalității, considerând că Dumnezeu dorește egalitatea tuturor. Mergând pe acest considerent, furtul animalelor altor păstori nu este însoțit de sentimental de vină, ci de concepția că dacă cineva are mai mult, atunci au dreptul de a-și însuși o parte din acele bunuri, tocmai pentru a îndeplini dorința divină a egalității între oameni. Există în acest caz o neconcordanță între normele tradiționale și legile statului, dar acest lucru nu înseamnă că păstorii din Sardinia au o cultură inferioară.²³

Concepțiile cu privire la modul în care trebuie să se comporte o persoană într-o anumită poziție dintr-un sistem social pot diferi substanțial și să constituie un motiv de neconcordanță în contactul intercultural. Studiile au arătat că, de exemplu, rolul soț-soție presupune o relație mai strânsă în societățile individualiste decât în cele colectiviste, în timp ce rolul părinte-copil presupune o relație mai strânsă în societățile colectiviste.²⁴

Exprimarea cu privire la propria persoană ilustrează, la rândul său, neconcordanțele culturale. Triandis identifică în acest sens trei tipuri de sine:

1. sinele privat („Sunt bun”);
2. sinele public („Majoritatea oamenilor consideră că sunt bun”);
3. sinele colectiv („Familia mea consideră că sunt bun”).

Culturile individualiste își manifestă în principal sinele privat, pe când cele colectiviste pun accentul pe cel colectiv. Cu cât o cultură este mai complexă (multe nivele de autoritate politică, multitudine ocupațională, populație urbană extinsă, etc.) cu atât mai mult indivizii se vor orienta spre manifestarea sinelui privat și public în detrimentul celui colectivist.²⁵

²² Harry Triandis, *Culture and Social Behavior*, New-York, McGraw-Hill, 1994, p. 100.

²³ *Ibidem*, p. 103.

²⁴ *Ibidem*, p. 107.

²⁵ *Ibidem*, p. 130.

Un alt aspect care trebuie avut în vedere în analiza culturilor sunt valorile.²⁶ Globalizarea reprezintă un factor de stimulare a studiilor comparative asupra valorilor, deoarece există nevoia comparării permanente cu ceilalți, identificarea diferențelor și similitudinilor.

Shalom Schwartz, recunoscut pentru crearea unui inventar al valorilor, consideră valorile ca fiind principii care ghidează individul în viață (*guiding principles in the individual's life*)²⁷. O definiție mai elaborată dată de acesta valorilor este: *Valorile sunt (1) concepte sau credințe, care (2) se referă la scopuri sau comportamente dezirabile, (3) transcend situații specifice, (4) ghidează selecția sau evaluarea comportamentului și a evenimentelor și (5) sunt ordonate după o importanță relativă*²⁸

Potrivit acestuia, există un set de valori care apar repetitiv într-o arie largă de culturi. Aceste valori sunt:

- Autodirecționarea (*Self-Direction*): scopul definitoriu este gândirea și acționarea independente, orientarea spre controlul asupra propriei vieți, spre cunoaștere, creare, explorare.
- Stimularea (*Stimulation*): derivă din presupusa nevoie de varietate și stimulare; scopul motivațional al acestei valori este entuziasmul, noutatea și provocarea în viață.
- Hedonismul (*Hedonism*): orientarea spre obținerea de gratificații și satisfacții care țin de plăcerea personală.
- Realizarea (*Achievement*): orientarea spre succesul personal prin demonstrarea competențelor conform standardelor sociale.
- Puterea (*Power*): orientarea spre obținerea unui statut social și a prestigiului, a controlului asupra oamenilor și resurselor;
- Securitate (*Security*): orientarea spre siguranță, armonie, stabilitate socială, fie individuale, fie ale grupului.

²⁶ Shalom H. Schwartz, „Universals in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries”, în Mark P. Zanna, *Advances in Experimental Social Psychology*, vol. 25, San Diego, Academic Press, 1992, pp. 1–65.

²⁷ *Ibidem*, p. 17.

²⁸ *Ibidem*, p. 4.

- Conformismul (*Conformity*): orientarea spre abținerea de la acțiuni care le pot face rău celorlalți și care nu sunt conforme cu regulile și normele impuse, obediență, autodisciplină, politețe.
- Tradiția (*Tradition*): orientare către acceptarea și respectarea obiceiurilor și ideilor impuse de cultură și religie asupra individului.
- Benevolența (*Benevolence*): orientarea spre bunăstarea altora, către ajutorarea necondiționată a celorlalți.
- Universalismul (*Universalism*): orientarea spre înțelegere, apreciere, toleranță și protecție față de ceilalți și față de natură.
- Spiritualitatea (*Spirituality*)²⁹: principiul spiritualității nu se manifestă în cazul tuturor indivizilor; acesta presupune orientarea spre o viață spirituală, armonie interioară detașare, uniune cu natura, evlavie.³⁰

Valorile sunt organizate dinamic, în funcție de compatibilități sau incompatibilități. Astfel, pe baza examinării conflictelor observate, se identifică două dimensiuni ale relațiilor dintre tipurile valorice:

- Deschidere spre schimbare versus conservatorism (*openness to change versus conservation*): auto-direcționare și stimulare/securitate, conformism, tradiție,
- Auto-împlinire versus auto-transcendență (*Self enhancement versus self-transcendence*): putere, realizare, hedonism/universalism, benevolența.³¹

Un alt cercetător influent în domeniul studiilor orientate asupra valorilor culturale, deseori menționat în lucrările lui Schwartz, este Geert Hofstede. Există, în viziunea cercetătorului, patru termeni de bază pentru descrierea manifestărilor diferențelor culturale: simboluri, eroi, ritualuri și valori.

²⁹ După testarea acestei valori, Schwartz a descoperit că nu pare a fi recunoscută în cazul tuturor culturilor, motiv pentru care inventarul valoric Schwartz este recunoscut ca având doar zece seturi de valori. Schwartz însuși vorbește despre zece tipuri distincte de valori. Shalom H. Schwartz, „Are there universal aspects in the content and structure of values?”, în *Journal of Social Issues*, vol. 50, nr. 4, 1994, pp. 19–45.

³⁰ Shalom H. Schwartz, „Universals in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries”, în Mark P. Zanna, *Advances in Experimental Social Psychology*, vol. 25, San Diego, Academic Press, 1992, pp. 5–12.

³¹ Shalom H. Schwartz, „Universals in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries”, în Mark P. Zanna, *Advances in Experimental Social Psychology*, vol. 25, San Diego, Academic Press, 1992, pp. 43–44.

1. Introducere

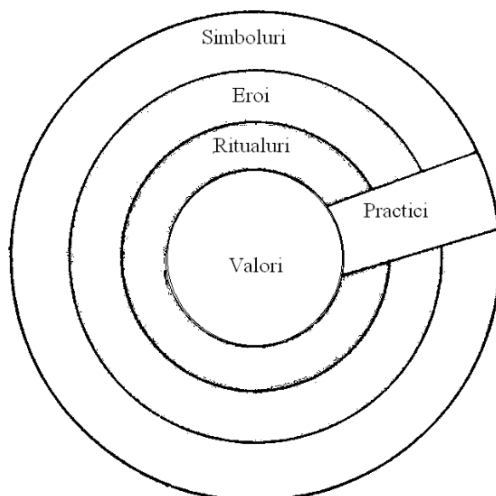

Figura 1.1. Diagrama foi de ceapă, propusă de Hofstede: manifestări ale culturii în funcție de nivelul de adâncime³²

Potrivit Figurii 1.1, prin care Hofstede ilustrează manifestările culturii, simbolurile sunt reprezentate ca având cel mai mare grad de superficialitate, ele fiind create, împrumutate și înlăturate relativ ușor. *Simbolurile sunt cuvinte, gesturi, ilustrații sau obiecte care prezintă un aspect particular ce este recunoscut numai de către aceia care sunt implicați într-o anumită cultură.* Simbolurile sunt urmate de categoria eroilor, care sunt *persoane vii sau decedate, reale sau imaginare, care posedă caracteristici prețuite mult într-o cultură și care astfel servesc ca modele de comportament.* Hofstede dă ca exemplu pentru această categorie chiar personaje de desene animate, precum Batman în SUA sau Asterix în Franța. Ritualurile, cea de a treia categorie înglobată sub cupola termenului de *practici*, sunt definite ca *activități colective, inutile tehnic în atingerea scopului final, dar care într-o cultură sunt considerate esențialmente din punct de vedere social: ele sunt desfășurate ca un scop în sine.* Drept exemple pentru această categorie sunt date ceremoniile sociale sau religioase și modalitățile de salut.³³

Valorile reprezintă pentru cercetătorul olandez *nucleul culturii. Valorile sunt tendințe cuprinzătoare care se referă la a prefera anumite situații altora.*

³² Geert Hofstede, *Managementul structurilor multiculturale: Software-ul gândirii*, traducere de Gabriela Ochiană, București, Editura Economică, 1996, p. 24.

³³ *Ibidem*, pp. 23–24.

Acestea sunt primele lucruri învățate de oameni și se raportează atât la aspectele pozitive cât și o la cele negative, tratându-le într-o manieră opozantă: *răul în raport cu binele, murdarul în raport cu curatul, urâtul în raport cu frumosul, iraționalul în raport cu raționalul*, etc. Se sugerează distincția între *oportun* și *dorit* în interpretarea valorilor, între modul în care oamenii consideră că ar trebui să fie lumea și ceea ce își doresc pentru ei înșiși.³⁴

Hofstede este recunoscut în domeniul cercetării comparative interculturale și pentru propunerea unei serii de dimensiuni culturale, care stau la baza multor alte studii în acest domeniu³⁵; aceste dimensiuni sunt: individualismul și colectivismul, gradul de evitare a incertitudinii, indexul distanței față de putere, masculinitatea și feminitatea și orientarea pe termen lung. Hofstede atrage atenția asupra faptului că dimensiunile culturale propuse de el nu trebuie interpretate ca puncte extreme, ci ca și grade de manifestare. Interacțiunea dintre culturi cu grade diferite de manifestare a acestor dimensiuni culturale devine astfel mai dificilă și poate fi îmbunătățită doar printr-o cunoaștere, înțelegere și dorință de depășire a problemelor cauzate de diversitate.³⁶

Într-un articol publicat în anul 2006, scris în colaborare cu Chan-Hoong Leong, Colleen Ward revine asupra acestor dimensiuni legându-le de atitudinile cu privire la imigrare și multiculturalism, pe baza unui studiu efectuat de Eurobarometrul 2000, în legătură cu grupurile minoritare din Uniunea Europeană. Premisa de la care s-a pornit a fost că reprezentanți ai țărilor cu un indice mare al colectivismului, al gradului de evitare a incertitudinii, al indexului distanței față de putere și al masculinității ar manifesta atitudini negative cu privire la imigranți și multiculturalism. În ceea ce privește dimensiunile evidențiate de Hofstede, această premisă s-a dovedit a fi corectă, sprijinul față de politicile de promovare a coexistenței sociale fiind mai redus în cazurile mai sus menționate.³⁷

³⁴ *Ibidem*, p. 25.

³⁵ Dimensiunile culturale propuse de Geert Hofstede sunt tratate amănunțit în capitolul 2, „Problematika tipologiilor culturale”.

³⁶ Geert Hofstede, *op. cit.*, pp. 29–32.

³⁷ Chan-Hoong Leong și Colleen Ward, „Cultural values and attitudes toward immigrants and multiculturalism: The case of the Eurobarometer survey on racism and xenophobias”, în *International Journal of Intercultural Relations*, vol. 30, nr. 6, noiembrie 2006, pp. 806–807.

1.2.3. Identitate și diversitate culturală

*Identitatea este un dat, un fapt aproape „natural”. Este precum libertatea; un trebuie să constituie un motiv nici de lamentație nici de mândrire. [...] Trăim într-o eră în care se manifestă un „exces” de identitate. Totul este organizat pentru a marca diferențele.*³⁸

În discuția referitoare la identitate, Constantin Cucos face o separare între identitatea individuală, identitatea socială și identitatea culturală. Pe lângă elementele repetitive care compun identitatea individuală, Cucos punctează dinamismul acesteia, capacitatea de a se reformula și *puterea de a integra și noul*. Construirea identității sociale presupune compararea cu ceilalți, această comparare pornind de la raportarea la sine ca și etalon. Apartenențele identitate ale individului sunt împărțite în trei categorii, și anume: *apartenența naturală* (sex, culoarea pielii), *apartenența innăscută* (etnie, religie, naționalitate) care poate fi schimbată și *apartenența dobândită* (prin formație, instrucție, etc.). Identitatea culturală este caracterizată de *reducție, fixație și tendință de generalizare*.³⁹

Într-o lucrare axată pe dezbaterile academice și instituționale despre identitatea culturală europeană, Monica Sassatelli, cercetător în cadrul Universității din Sussex, consideră că sintagma *identitate europeană* a înlocuit-o progresiv pe cea de *integrare europeană* în agenda preocupărilor științelor sociale.⁴⁰

Conceptele de *integrare* și *identitate* au în sfera publică o conotație pozitivă, în ciuda aspectului lor vag cu referire la spațiul european. În definirea identității culturale europene, Sassatelli propune un model pe care îl consideră a fi suficient de incluziv în a prezenta relația dintre spațiul european, cultură și identitate. Modelul considerat a îngloba cel mai bine această relație este modelul *unității în diversitate*, model care rezonază atât cu abordările federaliste, axate pe unitate înrădăcinată și destin comun, precum și cu cele neofuncționaliste, axate pe integrarea regională. Astfel, unitatea în diversitate

³⁸ Constantin Cucos, *Educația. Dimensiuni culturale și interculturale*, Iași, Polirom, 2000, p. 142.

³⁹ *Ibidem*, pp. 142–145.

⁴⁰ Monica Sassatelli, *Becoming Europeans. Cultural Identity and Cultural Policies*, Hampshire, Palgrave Macmillan, 2009, p. 6.

face legătura dintre perceperea culturii europene ca o cultură unitară și perceperea ca o multitudine de culturi și identități diferite. Existența unor valori comune este dublată de pluralitatea culturală a elementelor constitutive. Unitatea în diversitate nu mai este percepută ca un fenomen ce pune împreună două lucruri opozante, ci ca o *expresie a complexității lumii moderne*, în care diferite straturi de subordonare constituie identitatea multiplă, atât la nivel individual, cât și la nivel colectiv.⁴¹

Un rol important în discursul cu privire la identitatea europeană l-a avut *Declarația asupra Identității Europene*⁴², semnată la Copenhaga, în 14 decembrie 1973, de către șefii guvernelor celor nouă state care formau la acea dată Comunitatea Europeană⁴³, pentru a se putea defini în relațiile cu alte state. Textul face referire la păstrarea varietății culturilor naționale și menționează ca elemente constitutive ale identității europene democrația, supremația legii, justiția socială și respectarea drepturilor omului. Această declarație este considerată de Sassatelli a fi punctul de pornire al discursului oficial cu privire la identitatea europeană și se axează în principal pe relațiile externe ale celor nouă state.

În anul 1980 discursul evoluează dinspre latura colectivă înspre cea individuală, de la dimensiunile externe la cele interne. În sprijinul acestei afirmații, Sassatelli dă drept exemplu *Declarația Solemnă asupra Uniunii Europene*. Ca prim obiectiv al acestei declarații este menționat, pe baza *conștientizării unui destin comun și a unei dorințe de afirmare a identității europene*, angajamentul *progresului spre o uniune mai strânsă între popoare și între statele membre ale Comunității Europene*⁴⁴. În cazul acestui document, cu un accent mai mic asupra noțiunii de civilizație, cultura și pluralitatea acesteia sunt legate de identitate.⁴⁵

⁴¹ *Ibidem*, pp. 24–35.

⁴² *Declarația asupra Identității Europene*, Copenhaga, 1973, http://www.cvce.eu/content/publication/1999/1/1/02798dc9-9c69-4b7d-b2c9-f03a8db7da32/publishable_en.pdf, ultima accesare la 20.11.2011.

⁴³ Belgia, Franța, Germania, Italia, Luxemburg, Olanda, Danemarca, Irlanda, Regatul Unit.

⁴⁴ *Declarația Solemnă asupra Uniunii Europene*, Stuttgart, 1983, http://aei.pitt.edu/1788/1/stuttgart_declaration_1983.pdf, ultima accesare la 20.11.2011.

⁴⁵ Monica Sassatelli, *op. cit.*, p. 39.

Se face, astfel, trecerea de la unitate spre diversitate, materializată în anul 1992 prin *Tratatul de la Maastricht*, actul constitutiv al Uniunii Europene, care marchează o nouă etapă în procesul creării unei uniuni și mai strânse între popoarele Europei, în care deciziile sunt luate cât de aproape posibil de cetățean⁴⁶. În textul tratatului termenul de identitate este, potrivit lui Sassatelli, tratat cu precauție, termenul propriu-zis apărând doar cu referire la identitatea externă. Cele două inovări majore aduse de acest text sunt considerate a fi introducerea în discurs a cetățeniei europene și a competenței culturale. Ulterior acestui tratat, unitatea în diversitate a devenit motto oficial al Uniunii Europene, adoptat în anul 2000 de către Parlamentul European. Consiliul Europei este, în domeniul europenizării, instituția care și-a adus un aport considerabil la promovarea discursului cu privire la cultura și identitatea europeană, având o orientare clară asupra drepturilor omului și asupra creșterii unității între statele europene.⁴⁷

În lucrarea *The intercultural city: planning for diversity advantage*, Phil Wood și Charles Landry propun abordarea diversității ca un avantaj și nu ca un deficit și atrag atenția asupra pericolului accentuării excesive a caracteristicilor care ne diferențiază în comparație cu cele care ne apropie. *Etichetarea, simplificarea, generalizarea și abstractizarea sunt puncte centrale în înțelegerea lumii. [...] Însă când concentrarea pe distincție devine prea acută, poate alimenta discriminarea și prejudecata – iar acestea au cauzat dezacorduri, conflicte și războaie în decursul istoriei.*⁴⁸ Diversitatea este considerată a fi principala problemă a epocii actuale. Deși au existat mereu fenomene migraționale, diferența constă în scopul și anvergura acestor fenomene.⁴⁹ Însă, perceperea acestei hibridizări ca o sursă de inovare, sugerată de autorii studiului, este o sarcină deloc ușor de îndeplinit.

Aspectele asupra cărora ne-am oprit în paginile anterioare sunt o dovadă a diversității culturale care duc la dificultăți în interacționarea dintre culturi,

⁴⁶ *Tratatul de la Maastricht*, 1992, <http://eur-lex.europa.eu/en/treaties/dat/11992M/htm/11992M.html#0001000001>, ultima accesare la 20.11.2011.

⁴⁷ Monica Sassatelli, *op. cit.*, pp. 41–43.

⁴⁸ Phil Wood și Charles Landry, *The intercultural city: planning for diversity advantage*, Londra, Earthscan, 2008, p. 16.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 26.

interacțiune care implică, în mod natural, comunicare. Abordând problema comunicării interpersonale, Fred Casmir, în lucrarea *Communication in Eastern Europe: The Role of History, Culture, and Media in Contemporary Conflicts*⁵⁰ scoate în evidență una dintre caracteristicile care diferențiază societățile moderne și tradiționale și care are consecințe importante în comunicarea interpersonală. Această dimensiune este pluralismul, văzut ca acceptare a diversității, ca și factor de îmbogățire individuală și colectivă. Este de menționat din acest punct de vedere definiția dată de Horace Kallen pluralismului cultural ca *multiplicity in a unity*⁵¹, definiție care își regăsește semnificația și în deviza Uniunii Europene, *unity in diversity*.

Antropologii John Borneman și Nick Fowler au făcut un scurt inventar al aspectelor unității pe care europenii au început să o creeze în interiorul continentului. Din acest inventar fac parte moneda europeană, steagul european, un ziar european, stații de televiziune și universități europene, un festival de film european, un festival muzical, un parlament european, o ligă de campionilor la fotbal, etc. Conceptul de unitate în egalitate sugerează, în viziunea celor doi autori, posibilitatea diferitelor țări de a-și menține specificitatea chiar și în condițiile integrării în marea *familie europeană*.⁵²

Revenind la viziunea lui Casmir, o societate pluralistă este una în cadrul căreia diferite grupuri pot interacționa manifestând un oarecare grad de toleranță unul față de celălalt, și față de culturile minoritate. Lumea pluralistă este rezultatul unei fragmentări progresive a societății care apare ca rezultat al industrializării. În spațiul public, toți indivizii sunt cetățeni și se recunosc ca atare, în ciuda tuturor diferențelor religioase, etnice sau culturale care îi definesc în spațiul privat. Societatea pluralistă îl extrage pe individ din comunitatea privată, plasându-l în comunitatea simbolică a tuturor cetățenilor.

⁵⁰ Fred L. Casmir (editor), *Communication in Eastern Europe: The Role of History, Culture, and Media in Contemporary Conflicts*, Mahwah, NJ. Publication, 1995. pp. 16–22.

⁵¹ Avery Gordon și Christopher Newfield (editori) *Mapping Multiculturalism*, Minneapolis/Londra, University of Minnesota Press, 1996, p. 83.

⁵² John Borneman și Nick Fowler, „Europeanization”, în *Annual Review of Anthropology*, vol. 26, 1997, pp. 487–514.

În societățile tradiționaliste comunicarea funcționează în principal pentru a furniza informații și pentru a coordona acțiunile, este plasată în contextul unei cunoașteri consensuale. În societățile moderne, comunicarea este folosită pentru a crea construcții împărtășite ale realității care conferă stabilitate și asigură contactul între indivizi. Nu se poate porni de la premisa că persoana cu care se interacționează va conferi informației primite aceeași semnificație.

În procesul constituirii identității personale, diferențele culturale au nu numai un rol referențial ci devin parte integrantă a acesteia. Aceasta presupune indivizi capabili să înțeleagă, să accepte și să depășească aparentele diferențe în cadrul propriilor culturi dobândite de la origini, precum și cele ale culturii celorlalți.

Condițiile actuale pun în legătură indivizi din ambele tipuri de societăți. Luând ca exemplu zona Europei Centrale și de Est, trebuie menționat că, deși regiunea s-a dezvoltat, momentan există o perioadă de disjunctie în care comunicarea dintre indivizii acestei regiuni și cei din societăți mai bine ancorate în modernitate poate fi îngreunată de gradul de incoerență mutuală, procesul comunicării interpersonale fiind înțeles în mod diferit. Acesta este un exemplu de impact al procesului istoric și cultural asupra comportamentului social și asupra vieții contemporane.

Tyler Cowen aduce de asemenea în discuție diversitatea culturală însă modalitatea sa de abordare este diferită, el oprindu-se asupra efectelor diversității și diversificării culturale asupra culturii naționale. Deși se referă în principal la aspecte legate de comerțul dintre culturi, Cowen punctează câteva aspecte legate de competitivitatea dintre culturi și de acceptarea diversității culturale. El consideră că diversitatea reflectă libertatea de alegere a indivizilor. Indivizii se aseamănă prin diversitatea opțiunilor pe care le au la dispoziție. Paradoxul diversității constă în faptul că dacă societățile ar fi asemănătoare, atunci libertatea de alegere s-ar restrânge. O anumită doză de particularitate culturală diversifică opțiunile tuturor.

Un alt aspect asupra căruia se oprește autorul este faptul că mulți indivizi pun accent pe diferențele culturale tocmai de dragul diferențierii. În căutarea identității, indivizi din Canada, de exemplu, doresc să fie cât mai diferiți față de cei din Statele Unite. Cowen nu se limitează însă doar la spațiu când

discută despre diferențele culturale. Ca urmare a permanentei evoluții a culturilor, există și o discrepanță culturală temporală. Creșterea ritmului în care aceste schimbări intervin, datorită intensificării contactului intercultural, adâncește diversitatea inter-temporală. Pentru a exemplifica, Cowen spune că o bunică irlandeză nu mai poate să comunice în limba galică cu majoritatea nepoților ei. Astfel, nepoții nu vor cunoaște niciodată aspectul cultural cu care nu mai intră în contact.

Pe de o parte stă diversitatea de alegere, pe care procesul de globalizare încearcă să o aducă, iar pe de alta stă îngrijorarea cu privire la pierderea valorilor culturale și sociale și a identității naționale sau regionale. Chiar și când motivele înclinării spre diversitate sunt cât se poate de raționale, teama de efectele negative pe care acest proces le poate avea asupra identității persistă.

Schimbul intercultural poate crește diversitatea unei culturi dar diminua diversitatea alteia. Luând comerțul ca punct de reper, indivizi din țări mai puțin dezvoltate vor avea o varietate mai mare de produse din care să aleagă decât în trecut. Așezarea unui complex comercial în Papua Noua Guinee crește libertatea de alegere a papuașilor însă poate limita libertatea de alegere a colecționarilor americani de sculpturi specifice zonei, deoarece inspirația care stă în spatele creării acelor sculpturi poate fi diminuată sau modificată de contactul cu elemente din afara zonei respective.⁵³

Francis Fukuiama, sociolog și politolog american, o figură controversată a începutului anilor 1990, pune o serie de întrebări cu privire la evoluția relațiilor internaționale și încearcă să restabilească o relație între dezbaterile contemporane și tradiția gândirii politice. Fukuiama identifică drept factor care conduce la convergența crescută dintre societăți dezvoltarea economică și cerințele cu privire la organizarea muncii, a statului și a educației care derivă din această dezvoltare. Toate țările care trec printr-un proces de modernizare economică ajung să semene din ce în ce mai mult una cu cealaltă. Aceste țări trebuie să intensifice procesele de urbanizare, să înlocuiască formele tradiționale de organizare socială precum sectele sau triburile cu altele, raționale din punct de vedere economic, bazate pe funcționalitate și

⁵³ Tyler Cowen, *Creative Deconstruction*, New-Jersey, Princeton University Press, 2002, pp. 130–146.

eficacitate. Aceste tipuri de societăți au devenit mai legate una de cealaltă prin intermediul piețelor globale și prin răspândirea culturii consumatorului universal.⁵⁴

Chiar și războiul poate reprezenta un factor unificator pentru națiuni, deoarece războiul și competiția militară *forțează statele să accepte civilizația tehnologică modernă și structurile sociale care o susțin*.⁵⁵ Fukuiama pretinde că, în anumite privințe, precum libertatea informației, și a luării de decizii, democrația liberală poate conduce la o astfel de dezvoltare științifică, fiind astfel o formă de organizare rațională. *Democrația liberală înlocuiește dorința irațională de a fi recunoscut ca superior altora cu dorința rațională de a fi recunoscut ca egal*.⁵⁶

Fukuiama vede în cultură un constituent important al modernității spre care toate societățile sunt nevoite să se îndrepte. Culturile nu sunt percepute ca statice, ci sunt *creații umane care trec printr-un proces continuu de evoluție*.⁵⁷ Sfârșitul istoriei nu semnifică stoparea evenimentelor istorice, ci o formă supremă evolutivă, o formă ultimă a procesului de transformare a societății umane care să satisfacă perfect și total nevoile omului. Acest punct final îl vede Fukuyama ca fiind democrația liberală. Sfârșitul istoriei ar însemna astfel sfârșitul relațiilor internaționale așa cum le cunoaștem. Ceea ce inițial a fost privit ca istorie națională discretă și izolată, acum apare ca un rezultat al unui proces internațional de imitare, competiție, modernizare defensivă și influență.

În lucrarea *Rethinking International Relations*, Fred Halliday tratează la rândul său diversitatea și asemănarea în diversitate dintre culturi. Fie că internaționalul este perceput ca o sursă de amenințare, sau ca o arenă pentru marile pierderi și câștiguri economice, acesta este din ce în ce mai vizibil în viața de zi cu zi. Cu privire la teoria lui Fukuiama, Halliday consideră că sunt două direcții majore indicate de acesta în tratarea societăților internaționale.

⁵⁴ Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man*, New York, Free Press, 1992, pp. xiv–xv.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 76.

⁵⁶ *Ibidem* p. xx.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 222.

Una dintre implicații este că țările sunt nevoite să se raporteze din ce în ce mai mult una la cealaltă, iar cultura este unul dintre mecanismele prin care unele societăți sunt forțate de altele să se conformeze. Cea de a doua implicație este ideea potrivit căreia o răspândire a democrațiilor liberale conduce la o diminuare a războaielor.⁵⁸

Însă, întrebarea care se pune este dacă intensificarea competițiilor pe piețele economice lasă sau nu neatinsă democrația? Statele sunt înclinate să se conformeze din ce în ce mai mult unul cu celălalt și să adopte seturi de norme împărtășite de diferite societăți, care sunt promovate de competiția interstatală. Intervine aici dificultatea societăților de a se conforma cu un model internațional dictat de omogenizarea competitivă, de nevoia de actualizare, de recuperare a discrepanțelor în gradul de evoluție și de păstrare, totodată, a specificului distinctiv.

Competiția este considerată a fi unul dintre principiile de bază ale politicii economice internaționale, precum și o importantă componentă a relațiilor internaționale. Ca membre ale societății internaționale, statele sunt privite ca actori independenți ce trebuie să se bazeze pe propriile resurse și eforturi pentru a-și atinge scopurile, chiar dacă aparțin unor grupuri mai extinse, precum Uniunea Europeană. Competiția are un rol proeminent în definirea rolului în contextul internațional. Deși capitalismul încorporează globul într-un spațiu economic unitar, granițele politice continuă să delimiteze acest spațiu în unități naționale; această diviziune nu dăunează caracterului social al vieții internaționale, ea implicând cooperare, mișcări transnaționale, guvernare regională și locală, etc.⁵⁹

Competiția ar trebui privită ca o practică socială care juxtapune anumite valori și principii, scoțând în evidență un anumit tip de sine și punându-l în relație cu ceilalți. Comunicarea este, în acest caz, este o încercare de mediere a opozițiilor dintre identitate și diferență, prin punerea în scenă a competitorilor. Ierarhiile dezvăluite în practicile competitive moderne trădează o tensiune care exprimă atât egalitatea actorilor cât și negarea acelei egalități. Cu alte

⁵⁸ Fred Halliday, *Rethinking International Relations*, Londra, Macmillan, 1994, pp. 117–122.

⁵⁹ Naeem Inayatullah și David L. Blaney, *International Relations and the Problem of Difference*, New York, Routledge, 2004, p. 129.

cuvinte, trăim într-o cultură a competițiilor și o competiție a culturilor. Procesul de schimb și de competiție devine, astfel, singura soluție corespunzătoare a problemelor generate de diferențe.⁶⁰ Având în vedere că aceste diferențe există și suntem în mod evident afectați de ele, primul pas în a le face față este de a le cunoaște și înțelege.

După cum remarcă Zygmunt Bauman, în lucrarea *Culture as Praxis*, cu referire la termenul de cultură:

Astfel de termeni au fost adoptați aproape sigur de diferite comunități savante pentru a răspunde diferitelor probleme generate de interese divergente. Ca și regulă generală, calitățile inerente ale termenului nu constrâng prea mult utilizarea sa conceptuală. De asemenea, nu există o necesitate „naturală” pentru adoptarea unui termen liber-purtător de sens de fiecare dată când se simte nevoia unei cerințe conceptuale particulare.⁶¹

Protejarea și promovarea diversității culturale reprezintă o preocupare majoră a instituțiilor europene. Pentru a exemplifica această preocupare, vom prezenta în continuare Declarația Universală a UNESCO asupra Diversității Culturale.

Declarația Universală a UNESCO asupra Diversității Culturale⁶² a fost adoptată la cea de a 31-a Conferință Generală a UNESCO, la Paris, în anul 2001. Încă de la începutul declarației este stipulat faptul că individul trebuie să fie conștient nu numai de diversitatea în toate formele ei, ci și de pluralitatea propriei identități.

Declarația Universală precizează că fiecare individ trebuie să accepte nu numai diferența în toate formele ei, ci și pluralitatea propriei identități, în cadrul unor societăți la rândul lor plurale. Numai în acest mod diversitatea culturală poate fi păstrată ca un proces adaptativ și ca o modalitate de exprimare, creare și inovare.⁶³

⁶⁰ *Ibidem*, p. 130.

⁶¹ Zygmunt Bauman, *Culture as Praxis*, London, Thousand Oaks, New Delhi, Sage Publications, 1999.

⁶² UNESCO Universal Declaration of Cultural Diversity, Paris 2002, <http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001271/127160m.pdf>, ultima accesare la 06.07.2011.

⁶³ *Ibidem*.

Astfel, se accentuează încă din primele rânduri că diversitatea nu este doar un factor extern, ci și o latură a fiecărui individ în parte.

Declarația este structurată în patru categorii, fiecare prevăzând câte trei articole, după cum urmează:

➤ Identitate, diversitate și pluralism:

Art. 1: Diversitatea culturală – moștenirea comună a umanității;

Art. 2: De la diversitate culturală la pluralism cultural;

Art. 3: Diversitatea culturală ca factor de dezvoltare;

➤ Diversitate culturală și drepturile omului:

Art. 4: Drepturile omului ca și garanții ale diversității culturale;

Art. 5: Drepturile culturale ca și mediu propice diversității culturale;

Art. 6: Spre accesul tuturor la diversitatea culturală;

➤ Diversitate culturală și creativitate:

Art. 7: Moștenirea culturală ca izvor al creativității;

Art. 8: Bunurile și serviciile culturale: bunuri de o particularitate aparte;

Art. 9: Politicile culturale: un catalizator al creativității;

➤ Diversitate culturală și solidaritate internațională:

Art. 10: Îmbunătățirea capacității de creare și diseminare în lumea întreagă;

Art. 11: Crearea de parteneriate între sectorul public, sectorul privat și societatea civilă;

Art. 12: Rolul UNESCO:

a. promovarea încorporării prevederilor din Declarație în strategii ale corpurilor între-guvernamentale;

b. Punct de referință și forum prin intermediul căruia statele, organizațiile internaționale, societatea civilă și sectorul privat pot relaționa în favoarea diversității culturale;

c. Desfășurarea activității de stabilire a standardelor, de creștere a conștientizării și de creare a capacității în zonele sale de competență;

d. Facilitarea implementării planului de acțiune al declarației.

În contextul adoptării Declarației universale UNESCO privind *diversitatea culturală*, Comisia Europeană a avut inițiativa îndrăzneată de a crea o serie de indicatori internaționali pentru măsurarea diversității culturale – *Towards*

an international instrument on cultural diversity, 2003.⁶⁴ Astfel, pentru a îndeplini condițiile cerute de Comisia Europeană, sunt necesare:

- respectarea drepturilor omului;
- promovarea diversității culturale;
- contribuirea la dialogul dintre culturi, la înțelegere reciprocă și la respect;
- dezvoltarea cooperării internaționale;
- favorizarea dezvoltării politicilor culturale;
- favorizarea creării unui spațiu de întâlnire și de discuție între statele membre,
- oferirea de asistență tehnică și expertiză statelor membre;
- stabilirea unui cadru instituțional de monitorizare a diversității culturale în lume.

1.2.4. Globalizare, globalism, glocalizare

Un ultim aspect asupra căruia ne vom opri în această parte introductivă este conceptul de globalizare, concept nelipsit din demersurile de tratare a interculturalului.

Pentru a înțelege o perspectivă asupra stadiului actual al globalizării, vom face referire la modul în care aceasta este prezentată de Robert O. Keohane și Joseph S. Nye Jr., recunoscuți ca fiind fondatorii scolii neoliberale. Deși lucrarea *Governance în a Globalizing World* are mai mult o orientare politică decât culturală, este utilă pentru analizarea contextului procesului de globalizare actual. Astfel, în cazul globalizării, un termen devenit aproape clișeu în zilele noastre, trebuie făcută distincția între „globalizarea difuză” și „globalizarea densă” (*thin/thick globalization*).

Pentru a explica diferența dintre cele două tipuri de globalizare, Keohane și Nye dau exemplul Drumului mătăsii, care a reprezentat o legătură economică și culturală între Europa și Asia, ca proces de „globalizarea difuză”. Acest drum a fost străbătut de un număr relativ restrâns de comercianți datorită

⁶⁴ Comisia Europeană, *Communication from the Commission to the Council and the European Parliament. Towards an international instrument on cultural diversity*, http://www.etsi.org/WebSite/document/aboutETSI/EC_Communications/com2003-520final.pdf, accesat în 06.07.2011.

aparitiei unor alte rute marine, iar bunurile comercializate au avut un impact destul de redus. În schimb, operațiile pe piețele financiare globale din zilele noastre au un impact suficient de mare pentru a reprezenta un bun exemplu de factor al unei „globalizări dense”.

*Când oamenii vorbesc colocvial despre globalizare, se referă în general la intensificările actuale ale globalismului. Comentariile precum „globalizarea este esențialmente nouă” au sens doar în acest context, dar sunt fără de îndoială înșelătoare. Preferăm să vorbim despre globalism ca despre un fenomen cu rădăcini străvechi și despre globalizare ca despre un proces intensificat de globalism, acum sau în trecut.*⁶⁵

Deci, putem concluziona că atunci când se vorbește despre globalizare, se vorbește de fapt despre creșterile recente ale globalismului.

Ce este nou în cazul globalismului actual în percepția lui Keohane și Nye este „densitatea” acestuia, densitatea rețelelor, creșterea gradului de instituționalizare și participarea internațională crescută. Totuși, aceștia atrag atenția asupra faptului că informația transmisă prin rețelele globale este filtrată de contextele politicilor naționale și culturilor locale.⁶⁶

*Concluzia generală este că densitatea crescută a globalismului – densitatea rețelelor de interdependență – nu reprezintă doar o diferență în grad față de trecut. Această densitate înseamnă că diferite relații de interdependență se intersectează mai profund și în diferite puncte. Astfel, efectele evenimentelor desfășurate într-o anumită zonă geografică, la o anumită dimensiune, pot avea efecte profunde în alte zone geografice, la alte dimensiuni.*⁶⁷

Keohane și Nye atribuie globalismului o serie de dimensiuni, după cum urmează:

- Globalism economic;
- Globalism militar;

⁶⁵ Robert O. Keohane și Joseph S. Nye Jr., „Governance în a Globalizing World” (2000), în Robert Keohane, *Power and Governance in a Partially Globalized World*, Londra, New York, Routledge, 2002, p. 198.

⁶⁶ *Ibidem*, pp. 199–200.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 201.

- Globalismul mediului (cea mai veche formă de globalizare este cea legată de mediu, în condițiile în care condițiile climatice au ghidat mișcările de populație de milioane de ani);
- Globalism social și cultural;
- Globalism politic;
- Globalism legal.

Aceste dimensiuni nu sunt însă singurele care pot și identificate.⁶⁸

Revenind la situația actuală, globalizarea contemporană îndeplinește condițiile pentru a fi considerată „globalizare densă”, luând în considerare fluxurile migraționale, dezvoltarea instituțională și organizațională, intensificarea conexiunilor economice, sociale, politice, și culturale.

Claudio Baraldi, într-un articol publicat în 2006, face referire și la termenul de „glocalizare” care pornește de la asocierea termenilor „globalizare” și „localizare”; termenul a fost popularizat în anii 90 de sociologul britanic Roland Robertson și se referă la relația dintre culturile globale și cele locale. Glocalizarea este rezultatul unei comunicări interculturale sistematice, care implică participanți din societăți cu structuri diferite, cu forme culturale specifice.⁶⁹

Glocalizarea poate recruta societățile pentru a fi parte a procesului de stabilire a păcii și de canalizare a bunăvoinței existente înspre cooperare; puterea sa esențială stă în legătura dintre guvernarea locală și societatea civilă, care continuă să crească în timp. Democratizarea păcii nu constă în impunerea democrației asupra regimurilor nedemocratice, ci în participarea societăților la procesul de stabilire a păcii, prin întâlnirea, în unele cazuri, cu un fost inamic în condiții de colaborare. Se încearcă astfel o reconciliere a reprezentanților puterii în contextul globalizării și a celor rămași în umbra conflictului.⁷⁰

⁶⁸ *Ibidem*, pp. 194–197.

⁶⁹ Claudio Baraldi, „New Forms of Intercultural Communication in a Globalized World”, în *The International Communication Gazette*, Vol. 68, nr. 1, Londra, Sage Publication, 2006, pp. 53–54, <http://www.sagepub.com/jandtl6estudy/study/chapters/01/Baraldi.pdf>, accesat în 30.04. 2009.

⁷⁰ Uri Savir, *Peace First: A New Model to End War*, San-Francisco, Berrett-Koehler Publishers, 2008, pp. 54–60.

Tratând relația dintre globalizare și dezvoltare, Paul Dobrescu consideră că impactul social negativ avut de globalizare se datorează în parte decalajului dintre țările dezvoltate și cele în curs de dezvoltare, a incapacității celor din urmă de a se „apăra”, în condițiile în care nici măcar barierele vamale nu mai au aceeași valoare. În unele cazuri, se constată o diminuare a sărăciei, precum în cazul Keniei sau Africii de Sud, însă acumulările de bogăție au condus și la creșterea discrepanțelor între anumite state. Pe lângă relația dintre țările între care există inegalități de forțe, Dobrescu tratează și relația dintre marile puteri, și cum anume se vor acomoda acestea între ele. Pentru tratarea acestei relații apelează la opiniile istoricului american Robert Kagan⁷¹. Astfel, Uniunea Europeană este considerată ca punct de referință pentru europeni, în încercarea de a concura de la egal la egal cu Statele Unite și cu China, de a face din Europa un model pentru lume; Kagan consideră însă că există prea mari discrepanțe între sistemele de valori și opțiuni ale acestor puteri pentru a putea face din Europa un model. În ceea ce privește dominația Statelor Unite, Dobrescu consideră ca aceasta va avea un *caracter din ce în ce mai relativ, dată fiind ridicarea masivă a Restului*. Țara care pare a avea atuurile și particularitățile ascensiunii și care a reușit să se impună în mediul internațional este China.⁷²

Globalizarea nu trebuie reprezentată doar prin fluxurile financiare și tehnologice orientate spre dezvoltare, ci și prin răspunsurile naționale și regionale la aceste fluxuri:

*Așa cum procesul de comunicare presupune doi poli – sursa și receptorul –, tot așa și globalizarea. Ea nu poate fi redusă la fluxurile cu care a debutat procesul. Răspunsul este parte integrantă a globalizării. Diferența constă doar în faptul că acest răspuns a avut nevoie de ani de zile pentru a fi formulat.*⁷³

Globalizarea presupune schimbări în ordinea anterioară și necesitatea unor strategii de conformare și adaptare; aceasta nu poate avea loc în absența

⁷¹ Robert Kagan, *The Return of History*, Londra, 2008, pp. 20–21, apud Paul Dobrescu, *Viclenia globalizării. Asaltul asupra puterii americane*, Iași, Institutul European, 2010, pp. 17–18.

⁷² Paul Dobrescu, *Viclenia globalizării. Asaltul asupra puterii americane*, Iași, Institutul European, 2010, pp. 15–21.

⁷³ *Ibidem*, p. 23.

capacității de adaptare, care să permită transferul cultural, schimbul valorilor materiale și spirituale. Concluzia este necesitatea unei adaptări la mediile culturale distincte, păstrând, pe cât posibil, propriul specific cultural. Pentru o bună integrare în societatea internațională, contactul nu trebuie privit ca o renunțare la propriile valori, ci ca o continuă dezvoltare. După cum remarcă Anamaria Lisovschi, *în lumea contemporană, interdependențele crescânde nu anulează identitățile culturale, dar le obligă să se redefinească într-o lume ce a devenit globală și policentrică*.⁷⁴

O cultură, pentru a fi înțeleasă, trebuie privită și analizată în sub cupola altor culturi, pentru a sublinia atât varietatea cât și relațiile existente în contextul intercultural. Stabilirea unor particularități se poate face pe baza unor criterii sau a unor modele culturale. Astfel, în capitolul următor vom trata problematica tipologiilor culturale, prezentând o serie de direcții de cercetare și de modele propuse în analiza culturilor.

⁷⁴ Anamaria Lisovschi, „Identitate și alteritate în cultura tradițională”, în *Alternative antropologice și etnologice în cercetarea culturilor. Studii și comunicări*, Editura Fundației pentru Studii Europene, Cluj-Napoca, 2007, p. 42.

2. Problematika tipologiilor culturale

În condițiile în care stabilirea unor trăsături culturale generale în cadrul grupurilor culturale mici se dovedește a fi dificilă, influențele exterioare transformând specificul cultural, este cu atât mai dificilă definirea sau stabilirea caracteristicilor unei culturi naționale sau continentale.

În capitolul de față ne propunem să prezentăm și să analizăm tipologiile culturale din punctele de vedere ale câtorva renumiți cercetători în domeniul studiului culturilor naționale și organizaționale, și anume Geert Hofstede, Fons Trompenaars, și Harry Triandis. Vom face și o scurtă prezentare a proiectului GLOBE (*Global Leadership and Organizational Behavior Effectiveness*) care pornește de la dimensiunile culturale propuse de Geert Hofstede, precum și reacția lui Hofstede la raportul publicat de GLOBE în anul 2004.

Motivul limitării unui subiect atât de vast la analiza acestor studii este că, de cele mai multe ori, cultura în general, este identificată cu latura ei națională, fiind mult mai ușor să se discute despre o cultură românească sau japoneză, decât să se intre în diferențieri regionale, sociale sau de altă natură. Aceste cercetări analizează culturile tocmai din această perspectivă națională, însă perspectivele lor sunt diferite.

Clasificările culturale făcute de Geert Hofstede sunt printre cele mai cunoscute în domeniu, iar prezentarea unor alternative la acestea reprezintă un scop al acestui capitol. Geert Hofstede este cel care a așezat o piatră de hotar la acest tip de analiză, însă nu s-a limitat la studiul care i-a adus notorietate încă din anii 80, ci a continuat să fie un membru activ în domeniu până la dispariția sa din anul 2020, pentru care interesul problematicii interculturale nu s-a epuizat. Fons Trompenaars își structurează analiza culturală într-un mod similar, însă este interesant de remarcat diferențele de abordare, modul în care dezvoltă dimensiunile propuse de Hofstede, precum și diferențele cu privire la rezultatele obținute. Harry Triandis pornește la rândul său de la cercetările lui Hofstede însă notorietatea sa se datorează, pe lângă sintezele teoretice ale cercetărilor interculturale, tratării

culturilor în funcție de sindroamele culturale care se manifestă în cadrul acestora.

2.1. Geert Hofstede – Modelul dimensiunilor culturale

Demersul fiind acela de a face o analiză a tipologiilor culturale, vom începe printr-o definiție dată culturii de către Geert Hofstede:

Cultura (...) este întotdeauna un fenomen colectiv deoarece este în cele din urmă cel puțin parțial de oamenii care trăiesc sau au trăit în același mediu social, unde a fost învățată. Este programarea colectivă a gândirii care distinge membrii unui grup (sau categorie de oameni) de un altul.⁷⁵

Cultura este privită ca un software mental și se află la mijlocul piramidei, între personalitate și natura umană, în formarea identității unei persoane.

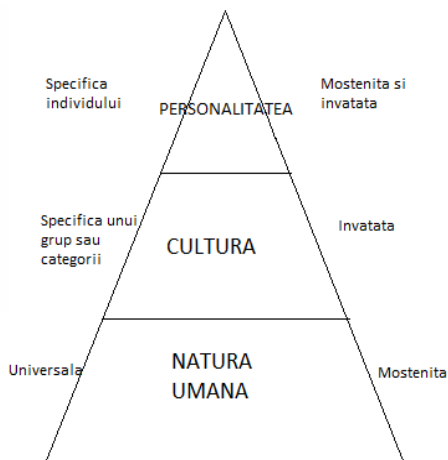

Figura 2.1. Cele trei nivele de unicitate în programarea mentală umană⁷⁶

2.1.1. Prezentarea modelului dimensiunilor culturale

Geert Hofstede, în urma unui studiu asupra atitudinii cu privire la muncă a unor angajați în întreprinderi multinaționale, în funcție de specificitățile

⁷⁵ Geert Hofstede, *Managementul structurilor multiculturale: Software-ul gândirii*, traducere de Gabriela Ochiană, București, Editura Economică, 1996, p. 21.

⁷⁶ *Ibidem*, p.22.

lor culturale, a clasificat culturile, într-o primă fază, în patru mari grupe bipolare. Aceste prime patru dimensiuni au fost introduse în 1980 iar a cincea în 1991.

Hofstede a evoluat în mediul intercultural încă din 1965. Astfel, studiile sale sunt rezultatul combinării experienței personale cu date statistice obținute prin anchete și prin chestionare aplicate reprezentanților din 55 de țări. Cercetătorul a anchetat un eșantion de 116.000 de angajați ai companiei IBM și a conchis că există diferențe în ceea ce privește sistemul de valori al respectivilor reprezentanți.

Între 1990 și 2002, Hofstede a publicat încă alte șase studii în acest domeniu. În anul 2010 a apărut a treia ediție a cărții *Cultures and Organizations: Software of the Mind*, realizată împreună cu Michael Minkov și cu Geert Jan Hofstede; în acest volum sunt analizate dimensiunile culturale în cadrul a 76 de țări.

Există, în viziunea cercetătorului, patru termeni de bază pentru descrierea manifestărilor diferențelor culturale: simboluri, eroi, ritualuri și valori. Simbolurile sunt manifestările cele mai superficiale iar valorile cele mai profunde. Există diferite niveluri de cultură: nivelul național, regional/etnic/religios, de gen, de generație, de clasă socială, de organizație sau corporație.⁷⁷

Revenind la dimensiunile culturale tratate, acestea sunt:

- indexul distanței față de putere;
- individualism/colectivism;
- masculinitate/feminitate;
- gradul de evitare a incertitudinii;
- orientarea pe termen lung/scurt.⁷⁸

Indexul distanței față de putere (PDI) – se referă la gradul în care oamenii dintr-o anumită cultură tratează inegalitatea socială. Această dimensiune măsoară interdependența dintre șef și subaltern, gradul în care membrii aflați într-o poziție inferioară a piramidei ierarhice din organizație acceptă ca superiorii lor să aibă o putere mai mare. În societățile caracterizate de o distanță mică față de putere există o dependență limitată între superiori și

⁷⁷ *Ibidem*, pp. 23–26.

⁷⁸ *Ibidem*, pp. 29–32.

subordonați, ceea ce determină ca statutele și formalitatea să aibă mai puțină importanță. În țările cu un grad ridicat al distanței față de putere distanța emoțională între subordonați și superiori este mare; puterea poate să triumfe deasupra dreptății iar subordonații cred că ocolirea autorităților ierarhice reprezintă un act de insubordonare. În relațiile familiale, acest index se reflectă și în modul în care copiii sunt educați; aceștia sunt tratați ca fiind egali, în cazul unui grad mic al PDI sau în spiritul obedienței și respectului, în cazul unui grad mare al PDI. Aceleași diferențe se pot observa și în cadrul educațional.⁷⁹

Dimensiunea individualism/colectivism (IDV) se referă rolul individului în cadrul grupului, la măsura în care într-o cultură se încurajează independența individului față de grupul din care face parte. Într-o societate caracterizată de individualism, sarcina primează relației din carul grupului, relațiile dintre oameni fiind mai reduse și fiecare urmărindu-și propriile interese. În societățile în care predomină colectivismul, interesul grupului și relațiile predomină asupra interesului individului și asupra sarcinii în sine. Individualismul apare când oamenii se definesc ca indivizi iar legăturile dintre aceștia sunt haotice; colectivismul este caracterizat de sisteme sociale fixe, prin care oamenii sunt integrați subgrupului lor. În țările cu un grad ridicat de colectivism se pune accentul pe un tip de management participativ, în opoziție cu managementul autocrat care caracterizează țările cu un grad ridicat de individualism.⁸⁰

Dimensiunea masculinitate/feminitate (MAS) se referă la importanța de a te fi născut bărbat sau femeie. Masculinitatea reprezintă gradul în care valorile dominante accentuează: câștigul, prosperitatea, recunoașterea, avansarea, competiția, susținerea celor puternici. Feminitatea este dimensiunea care măsoară gradul în care valorile dominante se axează pe: cooperare, siguranță, relațiile între oameni, perseverență, grijă față de ceilalți și față de mediu, sprijinirea celor slabi. În ceea ce privește soluționarea conflictelor, dimensiunea masculinitate favorizează disputarea acestora, pe când dimensiunea feminitate favorizează compromisul și negocierea.⁸¹

⁷⁹ *Ibidem*, pp. 40–60.

⁸⁰ *Ibidem*, pp. 68–86.

⁸¹ *Ibidem*, pp. 101–125.

Indexul de evitare a incertitudinii (UAI) este legat de gradul în care oamenii dintr-o societate se simt amenințați de situațiile incerte și modul în care încearcă să evite aceste situații, preferând stabilitatea și elemente cunoscute. În cadrul unor culturi, oamenii consideră că incertitudinea face parte din viață și ei pot face foarte puțin pentru a o influența. Aceste țări se caracterizează printr-o deschidere spre risc, spre elemente noi și inovatoare. În alte culturi, oamenii luptă pentru controla viitorul. Aceste țări se caracterizează printr-o nevoie puternică de securitate, existând de asemenea încredere în specialiști și în cunoștințele acestora. Hofstede atrage atenția asupra faptului că evitarea incertitudinii nu este sinonimă cu evitarea riscului. Pentru a exemplifica această diferență, face referire la limitele superioare de viteză mari, în cazul unor țări în care și UAI este ridicat, prioritatea fiind de evitarea incertitudinii și stresului cauzate de pierderea timpului, în detrimentul evitării riscului de producere de accidente; înregistrarea unui grad scăzut al UAI relevă o mai slabă preocupare pentru urgentarea lucrurilor.⁸²

Dimensiunea orientare pe termen lung/ orientare pe termen scurt (LTO), cu origini în valorile confucianiste, face referire la orientarea spre virtute sau spre adevăr, la perioada de timp avută în vedere în cazul planificărilor. Societățile în care orientarea este pe termen lung adaptează tradițiile la contextul modern, sunt chibzuite în utilizarea resurselor, sunt înclinate spre auto-subordonare, rezultatele vizate fiind pe termen lung. Societățile în care orientarea este pe termen scurt au un puternic respect față de tradiții și obligațiile sociale, nu se pune un accent deosebit pe economisire și pe investiții iar rezultatele vizate sunt cele imediate. Orientarea pe termen lung este un deziderat în vederea creșterii economice și valorificarea conștientă a resurselor existente.⁸³

În anul 2010, a fost introdusă o a șasea dimensiune, bazată pe expertizele făcute de Michael Minkov în analiza a 93 de societăți. Această dimensiune este indulgența versus constrângerea:

Indulgența se referă la tendința de a permite satisfacerea relativ liberă a dorințelor umane de bază și naturale, care țin de savurarea vieții și de distracție. La polul

⁸² *Ibidem*, pp. 133–149.

⁸³ *Ibidem*, pp. 196–202.

*opus, constrângerea se referă la convingerea că o astfel de satisfacere trebuie să fie stăpânită și ajustată de norme sociale stricte.*⁸⁴

Modelul cultural al lui Hofstede a fost aplicat pe scară largă în diferite domenii ale vieții sociale umane, de la interpersonal la național, în domeniul public și al afacerilor, în marketing, advertising, educație etc. Potrivit bazei de date internaționale online Web of Science, în anul 2008, mai mult de 800 de articole indexate, apărute în reviste științifice internaționale, au citat lucrările lui Hofstede.⁸⁵

2.1.2. Opinii pro și contra dimensiunilor culturale identificate de Geert Hofstede

Dimensiunilor culturale identificate de Geert Hofstede nu sunt privite întotdeauna ca fiind valabile. Astfel, vom începe prin a ne opri asupra câtorva critici aduse acestui model.

Într-un articol publicat în anul 2002 în revista științifică *Human Relations*, Brendan McSweeney face o critică acerbă a dimensiunilor culturale propuse de Hofstede. Unul dintre aspectele cu care McSweeney⁸⁶ ne este de acord este faptul că Hofstede generalizează la nivel național rezultatele obținute în urma unui eșantion relativ limitat (în unele cazuri de mai puțin de 100 de indivizi), reprezentat de angajați ai unei companii multinaționale. Hofstede nu s-a asigurat că acest eșantion este unul reprezentativ.

De asemenea, faptul că subiecții chestionarului erau angajați într-o companie multinațională, unde modalitățile de recrutare și de lucru sunt diferite de companiile naționale, îi face mai puțin reprezentativi.

Însă, luând în considerare că oamenii devin mai conștienți de propriile particularități culturale atunci când intră în contact cu elemente diferite de acestea, orientarea spre acest tip de companie a fost utilă studiului. De asemenea, în momentul în care o persoană este suficient de matură pentru

⁸⁴ Geert Hofstede, Gert Jan Hofstede și Michael Minkov, *Cultures and Organizations: Software of the Mind*, ediția a 3-a, New York, McGraw-Hill, 2010, p. 281.

⁸⁵ Geert Hofstede & Gert Jan Hofstede – website oficial: <http://www.geerthofstede.nl/>, ultima accesare la 20.03.2011.

⁸⁶ Brendan McSweeney, „Hofstede's model of national cultural differences and their consequences: A triumph of faith – a failure of analysis”, în *Human Relations*; vol. 55; 2002, pp. 89–117.

a fi angajată, are deja împământenite o serie de particularități culturale, fie că este sau nu conștientă de acestea.

Revenind la obiecțiile lui McSweeney, datele obținute prin intermediul multinaționalei IBM au referire specifică la locul de muncă. Alte categorii din populația națională – cei fără loc de muncă, studenții, liber-profesioniștii, pensionarii, etc. au fost ignorate.⁸⁷

Un alt aspect care nu este agreat de McSweeney este faptul că Hofstede prezintă dimensiunile culturale ca fiind bipolare, aceasta însemnând că sunt pe poziții contrastante (de exemplu individualism versus colectivism). Acest lucru este considerat problematic deoarece cei doi poli pot coexista și sunt scoși în evidență și determinați de diferite situații.⁸⁸

Hofstede răspunde acestor acuzații într-un articol publicat în aceeași revistă, tot în anul 2002. Hofstede critică în primul rând stilul *exagerat de abraziv* al lui McSweeney. La acuzația că anchetele efectuate nu erau potrivite pentru măsurarea diferențelor culturale, răspunsul este că aceasta nu ar trebui să fie singura cale în acest demers. Hofstede este de acord cu faptul că națiunile nu sunt cele mai bune unități de studiere a culturilor, dar se justifică spunând că sunt singurele unități disponibile pentru comparație și că sunt mai bune decât nimic.

La acuzația că sucursalele unei companii nu pot oferi informații despre întreaga cultură națională, justificarea este că intenția a fost de a puncta diferențele dintre culturile naționale, nu de a face o descriere amănunțită a acestora. De asemenea, Hofstede susține că rezultate obținute pe eșantioane reprezentative, la nivel național, au validat un număr mare din punctajele prezentate în lucrările sale.⁸⁹

Numărul dimensiunilor este prea mic, considera McSweeney, însă Hofstede invită la descoperirea altora și alăturarea lor la cele prezentate în lucrările sale. El însuși adaugă după cum am văzut o a șasea dimensiune.⁹⁰

⁸⁷ *Ibidem*, p. 107.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 105.

⁸⁹ Geert Hofstede, „Dimensions Do Not Exist: A Reply to Brendan McSweeney”, în *Human Relations*, vol. 55, 2002, p. 1357.

⁹⁰ *Ibidem*, pp. 1356–1357.

Intenția exprimată a lui Hofstede este să *explice comportamente*, și nu pretinde că singurul lucru care trebuie luat în considerare este cultura.⁹¹

Ce se poate observa în justificările oferite de Hofstede este faptul că el nu pretinde să dețină adevărul absolut și complet asupra dimensiunilor propuse, însă se simte pretenția de a-i fi recunoscute meritele de inovator și deschizător de drumuri în acest domeniu, și de a se observa faptul că punctajele atribuite de el la un nivel limitat s-au dovedit a fi validate și de studii ulterioare mai aprofundate. Atrage de asemenea atenția asupra folosirii acestor dimensiuni pe scară largă și în varii domenii, de la psihologie, la sociologie sau management.

Tony Fang, cunoscut la nivel internațional pentru cercetările sale în domeniul negocierilor în afaceri, dar și pentru dezbaterile cu privire la teoria culturală a lui Geert Hofstede, se oprește, într-un articol publicat în 2003, asupra celei de a cincea dimensiuni culturale introduse de Hofstede, și anume orientarea pe termen lung sau scurt. Este interesant de observat care este perspectiva unei persoane aparținând lumii orientale asupra modului în care Hofstede prezintă diferențele culturale.

Fang se declară un foarte bun cunoscător al culturii chineze iar conceptul mai sus menționat, cunoscut și sub numele de *Confucianism dinamic*, este construit pe valori ale lumii chineze. În completarea primului volum al lui Hofstede, introducerea celei de a cincea dimensiuni a fost sugerată de *Chinese Cultural Survey*. Astfel, această dimensiune este considerată o contribuție orientală la dimensiunile culturale; acesta este probabil și motivul pentru care dimensiune nu a fost privită cu entuziasm de lumea vestică.⁹²

A cincea dimensiune nu repetă același model de alternative contrastante sau opozante. Potrivit graficelor lui Hofstede, China a înregistrat un grad ridicat de orientare pe termen lung. Fang pretinde că poporul chinez este mult mai orientat spre deținerea unei bune reputații decât americanii sau englezii, ceea ce contravine tabelelor lui Hofstede.

⁹¹ *Ibidem*, p. 1359.

⁹² Tony Fang, „A Critique of Hofstede's Fifth National Culture Dimension”, în *International Journal of Cross Cultural Management: CCM*; vol. 3, nr. 3, decembrie 2003, pp. 347–351.

Orientarea chinezilor spre tradiții nu trebuie privită ca o valoare negativă a orientării pe termen lung, ci poate face referire la valorile pozitive asociate acestei dimensiuni, cum ar fi persistența sau cumpătarea. Motivul pentru care tradiția chineză a rezistat unei istorii de 5.000 de ani este tocmai faptul că oamenii sunt mândri de tradițiile lor și le acordă un mare respect.⁹³

Revenind însă la disputa, dacă o putem numi astfel, dintre Hofstede și McSweeney, aceasta nu a rămas fără ecou; în aceeași revistă științifică a apărut, tot în anul 2002, în volumul 55, articolul profesorului Dermot Williamson, de la universitatea Lancaster din Marea Britanie. Încă de la început, Williamson punctează faptul că polemica din jurul studiului lui Hofstede dezvăluie interesul pentru modelul propus, acesta putând fi astfel îmbunătățit.

Williamson își prezintă propria viziune cu privire la modul în care indivizii sunt influențați de cultură spunând că *indivizii sunt victime ale situației lor sociale și își influențează simultan mediul social*. Există un echilibru între victimă și agent liber, în funcție atât de atributele personale, cât și de circumstanțele sociale, economice și istorice.⁹⁴

Să trecem însă la punctele slabe pe care Williamson le găsește acuzelor aduse de MsSweeney: MsSweeney consideră cultura ca fiind un construct, pentru care nu pot exista măsurări directe; Williamson motivează că dimensiunile lui Hofstede nu sunt măsuri absolute, ci poziții relative pe baza cărora națiunile pot fi comparate.⁹⁵

McSweeney consideră că perceperea naturii umane ca determinată în întregime de forțe externe contravine liberului arbitru. Replica lui Williamson este că această remarcă poate influența descoperirile funcționaliste ale lui Hofstede, însă nu modelul în sine; reacțiile respondenților la faptul de a fi chestionați poate însă constitui o analiză interesantă din punctul acestuia de vedere.

McSweeney consideră dimensiunile culturale prea simpliste pentru a îngloba bogăția culturilor naționale, însă acest lucru este în favoarea clarității,

⁹³ *Ibidem*, pp. 354–357.

⁹⁴ Dermot Williamson, „Forward from a critique of Hofstede’s model of national culture”, *Human Relations*, 2002, vol. 55, nr. 11, noiembrie 2002, p.1375.

⁹⁵ *Ibidem*, p.1380.

unii cercetători (Chanchani și Theivanathampillai, 2001) considerând simplitatea un punct forte al modelului lui Hofstede.

Un alt aspect neagreat de McSweeney este că dimensiunile culturale sunt prezentate ca bipolare. Replica lui Williamson este că dimensiunile bipolare pot trece cu vederea complexitatea lumii culturale, dar facilitează analiza cantitativă.

Williamson remarcă faptul că McSweeney nu demonstrează că rezultatele obținute de Hofstede au fost compromise și că există studii care confirmă chiar descoperirile acestuia, cum ar fi *Chinese Culture Connection* 1987; acest studiu a avut drept eșantion a serie de studenți și a ajuns la rezultate similare, deci reproșul că Hofstede s-a orientat asupra mediului lucrativ nu este fondat.

McSweeney consideră că dimensiunile lui Hofstede nu sunt cele dominante în culturi. Ce reproșează Williamson în acest caz este faptul că McSweeney nu explică ce înțelege el însuși prin dimensiuni dominante. În acest caz, nu susține neapărat viziunea lui Hofstede, ci remarcă lipsa de substanță a criticii lui McSweeney.

Williamson recunoaște însă și aspecte pozitive ale criticii lui McSweeney, cum ar fi semnalarea pericolului de a presupune că toți membrii unei culturi împărtășesc anumite atribute culturale, de a privi cultura ca un construct uniform. De asemenea, obiecțiile lui McSweeney sunt un avertisment pentru cercetătorii care ignoră varietatea internațională a culturilor naționale.

Dimensiunile culturale ale lui Hofstede trebuie percepute ca manifestări ale culturii naționale, nu ca măsurări ale acestora. Respingerea modelului lui Hofstede înseamnă respingerea cercetării nomotetice a culturii în general (studiu corelațional, anchetă), al cărei scop îl reprezintă determinarea performanțelor medii, tipice ale grupului. Acest comportament tipic pentru grup nu se va regăsi poate la fiecare individ, dar caracterizează grupul. O posibilă concluzie ar fi necesitatea unor metode multiple de cercetare, în analiza culturii.⁹⁶

⁹⁶ *Ibidem*, pp.1383–1389.

2.1.3. Dimensiunile culturale și cazul României

Rezultatele publicate de Hofstede cu privire la România s-au bazat pe datele furnizate de Ovidiu Nicolescu, care a tradus lucrarea *Cultures and Organizations: Software of the Mind* în limba română. În cazul acesta, rezultatele nu au fost obținute prin intermediul companiei multinaționale IBM. Dimensiunile cinci și șase se bazează pe date obținute recent prin *World Values Survey data*, o rețea globală formată din cercetători care studiază valorile culturale și modul în care acestea se schimbă, precum și impactul acestora asupra vieții sociale și politice.

Astfel, în ceea ce privește indice distanței față de putere, gradul de evitare a incertitudinii și colectivismul, România a înregistrat valori ridicate. Cu privire la indicele masculinitate/feminitate s-a înregistrat o valoare medie, cu o tendință ușoară înspre feminitate. Într-un studiu efectuat în anul 2005 de Interact și Gallup România, organizații de consultanță și soluții pentru dezvoltarea personală și profesională a resurselor umane din organizații, Adina Luca, consultant Interact, face o prezentare generală a rezultatelor studiului realizat în Români.⁹⁷ Potrivit rezultatelor obținute pe un eșantion de populație de 1.076 de respondenți, în România se poate constata o tendință contradictorie, mai ales în cadrul organizațiilor, foarte mulți români exprimându-și afinitatea pentru un stil de conducere participativ și cooperativ. Prin urmare, diferența pe care au observat-o între nivelul dorit și nivelul demonstrat prin comportament i-a determinat pe autorii studiului să constate existența unui *complex de autoritate*.

Concluziile se bazează și pe observația și exemplele din viața de afaceri de zi cu zi, deoarece aceste cifre sunt irelevante fără verificarea realității și fără comparația cu cifrele și observația altor popoare. Studiul a avut scopul de a reprezenta o modalitate de a oferi explicații pentru comportamentul și preferințele românilor (Tabelul 2.1).

⁹⁷ Adina Luca, coordonator, *Studiu despre valorile și comportamentul românesc din perspectiva dimensiunilor culturale după metoda lui Geert Hofstede*, București, Interact, 2005.

Tabelul 2.1. Valorile indicelor în cazul României, conform modelului lui Hofstede⁹⁸

Țara	Sursa	PDI	IDV	MAS	UAI	LTO
ROMÂNIA	Primul sondaj 2005	29	49	39	61	42
ROMÂNIA	Al doilea sondaj 2005	33	49	39	61	42
ROMÂNIA	Estimările lui Hofstede 2001	90	30	42	90	52 (2008)

Unde: PDI – indicele distanței față de putere

IDV – dimensiunea individualism-colectivism

MAS – indicele masculinitate-feminitate

UAI – gradul de evitare a incertitudinii

LTO – orientarea pe termen lung/scurt

S-au constatat astfel diferențe notabile în ceea ce privește distanța față de putere între valorile estimate de Hofstede și cele rezultate în urma studiului, înregistrându-se o scădere de la 90 la 29/33. Aceste diferențe au fost explicate prin liberalizarea înregistrată de economia românească și prin fluxul de investiții străine directe, acestea având un rol fundamental în perceperea puterii. Distanța față de putere este mică în firmele străine din România în comparație cu firmele cu capital autohton; stilurile de management sunt de asemenea diferite, cel autohton fiind mai autoritar. Autorii studiului consideră că românii, în general, *suferă de complexul puterii*. Acest complex se manifestă prin nevoia de a fi conduși și ghidați de lideri autoritari, de centralizare în luarea deciziilor. Relația dintre angajați și lider este una apropiată, însă există un devotament față de un singur lider, pentru obținerea protecției acestuia. Această relație denotă și evitarea asumării responsabilităților din partea angajaților, ei fiind executanți pe baza deciziilor liderului, care de cele mai multe ori nu sunt contestate.

Și în cazul indicelui individualismului studiul Gallup a înregistrat o creștere, însă mai puțin vizibilă ca în cazul PDI. Explicația oferită se bazează pe schimbările care au intervenit în plan economic, social și politic. Argumentele folosite în cazul scăderii indicelui distanței față de putere pot reprezenta și argumente în favoarea creșterii indicelui individualismului.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 5.

În cazul dimensiunii masculinitate/feminitate, se înregistrează o ușoară tendință spre feminitate, tendință estimată și de Hofstede, nu doar la nivelul național al țării noastre, ci la nivel global:

Hofstede crede că valorile lumii întregi vor deveni în timp mai feminine datorită faptului că slujbele pe care tradițional le executau bărbații au devenit automatizate, iar cele rămase sunt acele servicii care nu pot fi mecanizate și în care factorul uman și cooperarea sunt cele mai importante. Aceste servicii cer învățarea unor valori feminine.⁹⁹

Nivel ridicat de evitare a incertitudinii înregistrat de țara noastră demonstrează că populația are un grad ridicat de anxietate în privința viitorului și preferă siguranța zilei de astăzi în fața incertitudinii zilei de mâine. O explicație posibilă oferită de autorii studiului este de natură istorică, și anume ocupațiile străine și activitatea migrațională, care au condus la tendința de menținere a unei identități naționale cât mai bine conturate. Trebuie însă remarcată scăderea drastică a indicelui de evitare a incertitudinii comparativ cu rezultatele obținute de Hofstede, unde cota era de 90.

România a înregistrat un scor scăzut în privința orientării pe termen lung; acest aspect a fost anticipat de autorii studiului, fiind o caracteristică generală a majorității țărilor cu excepția celor din Asia de Sud-Est. Orientarea pe termen scurt a înregistrat o valoare de 42, ceea ce indică o *inclinație spre prezent și trecut în detrimentul investiției în viitorul nesigur, precum și un nivel scăzut de economisire pentru viitor. Societățile orientate pe termen scurt trăiesc în principal prin instrumentele de credit*. Acest aspect cultural poate face ca planificarea pe termen lung și foarte lung să fie dificilă în cazul românilor, preferința fiind spre raportarea la experiențele din trecut pentru soluționarea eventualelor probleme. Explicația oferită de autorii studiului este de natură religioasă, prin relaționarea Confucianismului, pe baza căruia a fost identificată această valoare, cu religia Creștin-Ortodoxă, majoritară în România:

Confucianismul profesează virtutea și depunerea eforturilor de astăzi în vederea obținerii rezultatelor de mâine. Spre deosebire de acesta, celelalte religii, inclusiv Creștinismul și, deci, și Ortodoxismul, caută adevărul absolut și se orientează

⁹⁹ Ibidem, p. 7.

*după trecut și după prezent. Viitorul este destinat vieții de apoi și nu are legătură cu viața de pe pământ decât ca modalitate de ascensiune către absolut.*¹⁰⁰

Desigur, o analiza la nivel regional ar furniza rezultate diferite de la o regiune la alta, însă studiul s-a orientat pe nivelul național, pentru a fi în concordanță cu dimensiunile oferite de Hofstede.

Dimensiunile culturale propuse de Geert Hofstede nu trebuie interpretate ca și puncte extreme, ci ca și grade de manifestare. Interacțiunea dintre culturi cu grade diferite de manifestare a acestor dimensiuni culturale este astfel mai dificilă și poate fi îmbunătățită doar printr-o cunoaștere, înțelegere și dorință de depășire a problemelor cauzate de diversitate, printr-o evitare a ceea ce Hofstede consideră a fi cele șapte păcate care împiedică *supraviețuirea* într-o lume multiculturală cu o economie globalizată: *ignoranța, etnocentrismul, amnezia, miopia profesională, amestecurile conceptuale, polemica academică și confuzia de nivel*¹⁰¹.

2.2. Fons Trompenaars – Modelul dimensiunilor culturale

Fons Trompenaars, un cunoscut și prolific cercetător în domeniul studiilor transculturale, de origine olandeză, consideră că [...] *esența culturii nu constă în ce este vizibil la suprafață. Constă în modalitățile comune în care grupuri de oameni înțeleg și interpretează lumea.*¹⁰²

Fons Trompenaars scrie despre Hofstede că acesta a publicat articol după articol pentru a demonstra lipsa de similaritate a culturilor, până la împiedicarea unei gândiri alternative. Îi recunoaște însă meritele de a fi un pionier în domeniu. Adepții ideilor lui, care l-au citat de multe ori fără o analiză prealabilă a lucrărilor, sunt cei care ar trebui să primească un avertisment. Prea multe studii și publicații au urmat această gândire lineară,

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 8.

¹⁰¹ Din discursul introductiv la *Simpozionul Hofstede*, desfășurat la Hanze University of Applied Sciences în Groningen, Olanda, 16.09.2011, <http://www.geerthofstede.nl/index.aspx>, ultima accesare în 01.11. 2011.

¹⁰² Fons Trompenaars, *Riding the Waves of Culture. Understanding cultural Diversity in Business*, Londra, Nicholas Brealey Publishing, 1993, p. 3.

încercând să dovedească faptul că există diferențe culturale și că acestea afectează practicile standard din mediul de afaceri.¹⁰³

Trompenaars propune ca alternativă teoria complementarității, potrivit căreia fiecare valoare funcționează în raport cu opusul ei, aceasta fiind un pas înspre respectarea diferențelor culturale. Astfel, autorul face comparația cu semaforul blocat pe culorile roșu și verde, care nu ajută la o bună desfășurare a traficului; doar schimbarea constantă de la roșu, la galben, la verde fac sistemul să funcționeze.

*Dacă indivizii sunt deconectați de comunitate aceștia devin egoiști. Dacă comunitatea nu este în contact cu indivizii săi, putem vorbi despre comunism. Și, atât egoismul cât și comunismul, par să nu funcționeze pe termen lung.*¹⁰⁴

Se poate considera de unele persoane că, odată cu procesul de globalizare și cu răspândirea rețelelor TV în întreaga lume, diferențele culturale se îndreaptă spre uniformizare și spre dispariție. Acesta este în unele cazuri motivul pentru care unele culturi refuză într-o oarecare măsură influențele din exterior, tocmai pentru a-și păstra specificitatea. Trompenaars dă exemplul companiilor McDonald's, Coca-Cola, AOL, Microsoft etc., însă argumentează contrariul uniformizărilor culturale. Nu este suficient să constatăm existența produselor similare în diferite medii culturale, ci trebuie să privim în profunzime și să observăm că motivele pentru care oamenii le procură sunt diferite. În acest sens, Trompenaars dă exemplul unui locuitor din New-York cumpără un hamburger deoarece este o mâncare rapidă la un preț mic; un locuitor din Moscova, în schimb, poate cumpăra un hamburger și să păstreze ambalajul, pentru arată că a fost clientul respectivei companii.¹⁰⁵

Si în cazul României, deschiderea fast-food-ului McDonald's a generat o adevărată euforie, poate mai mult datorită simbolisticii de deschidere spre occident decât a produsului în sine.

Acest exemplu este o dovadă a faptului că aspectele culturale cu care suntem familiarizați sunt dificil de remarcat. Un mall în Statele Unite poate

¹⁰³ Fons Trompenaars și Peter Woolliams, *Business Across Cultures*, Chichester, Anglia, Capstone Publishing Ltd, 2003, p. 6.

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 7.

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 25.

trece neobservat, în timp ce pentru un turist, sau în cazul deschiderii unuia într-o țară mai puțin dezvoltată din acest punct de vedere, va genera un interes crescut.

Trompenaars atrage de asemenea atenția că aspectele culturale diferite nu trebuie privite ca bune sau rele, ci că acestea ar trebui percepute doar ca diferite și respectate ca atare.

Este cel mai ușor să dăm dovadă de respect dacă recunoaștem că toate diferențele culturale sunt în interiorul nostru. Nu vedem lumea așa cum este ea, ci doar așa cum suntem noi. Este ca și cum am purta ochelari culturali în permanență. Iar lentilele pe care le poartă altă persoană sunt diferite de ale tale.¹⁰⁶

Atunci când ne confruntăm cu diferențe culturale, o abordare eficientă este compararea celor două profile culturale pe baza celor șapte dimensiuni propuse, pentru a identifica unde există diferențe majore. Înțelegerea originii neconcordanțelor este primul pas înspre depășirea obstacolelor generate de acestea.¹⁰⁷

În continuare vom face o scurtă trecere în revistă a dimensiunilor culturale identificate de Fons Trompenaars. Acestea pot fi clasate pe trei axe distincte:

1. Dimensiuni axate pe relațiile dintre oameni:
 - Universalism/particularism;
 - Individualism/colectivism;
 - Neutru/afectiv;
 - Specific/difuz;
 - Statut câștigat/statut atribuit;
2. Dimensiune axată pe relațiile oamenilor cu timpul:
 - Atitudinea față de timp;
3. Dimensiune axată pe relațiile oamenilor cu natura:
 - Atitudinea față de natură.

Dimensiunea universalism/particularism se referă la orientarea în unele culturi pe reguli și obligații, pe respectarea principiilor generale universale, în timp ce în alte culturi orientarea este spre situațiile particulare și spre persoanele cu care se intră în contact, fiecare persoană având o anumită

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 28.

¹⁰⁷ *Ibidem*, pp. 31–32.

importanță. Cu alte cuvinte, direcțiile sunt înspre aplicarea strictă a regulilor vs. încurajarea flexibilității.¹⁰⁸

Dimensiunea individualism/colectivism se referă la măsura în care oamenii se privesc în primul rând ca indivizi sau ca parte componentă a unui grup. Ca și în cazul primei dimensiuni, Trompenaars propune o viziune complementară în cadrul individualismului și colectivismului, nu una opozantă.¹⁰⁹

Dimensiunea neutru/afectiv face referire la măsura în care rațiunea sau emoțiile domină comportamentele. În cazul predominanței unei atitudini neutre, interacțiunile dintre oameni ar trebui să se bazeze pe obiectivitate și detașare, iar în cazul predominanței unei atitudini afective, pe exprimarea emoțiilor.¹¹⁰

Dimensiunea specific/difuz se referă la gradul în care îi implicăm pe alții în zone specifice ale vieții noastre sau în zone multiple ale vieții noastre. Un exemplu pentru această dimensiune culturală este măsura în care, în cadrul unei culturi, viața personală interacționează cu viața profesională, în sensul că oamenii dintr-o cultură cu un grad mare de orientare spre specific tind să țină aceste două laturi mult mai separate decât oamenii dintr-o cultură orientată spre dimensiunea difuză.¹¹¹

Dimensiunea statut câștigat/statut atribuit se referă la fundamentele pe care i se acordă un anumit statut unui individ. Indivizii din culturile orientate spre statutul câștigat îl obțin pe acesta pe baza lucrurilor realizate, cunoștințelor acumulate, pe baza comportamentului și meritelor personale. Indivizii din culturile orientate spre statutul atribuit uzează de poziția ocupată și sunt și percepuți în funcție de poziția pe care o ocupă, în detrimentul selecției pe bază de personalitate și ceea ce pot fi capabili să facă.¹¹²

În ceea ce privește atitudinea față de timp, Trompenaars face o diviziune a culturilor în funcție de importanța acordată de membrii acestora trecutului,

¹⁰⁸ Fons Trompenaars, *Riding the Waves of Culture. Understanding cultural Diversity in Business*, Londra, Nicholas Brealey Publishing, 1993, pp. 30–44.

¹⁰⁹ *Ibidem*, pp. 47–49.

¹¹⁰ *Ibidem*, p. 63.

¹¹¹ *Ibidem*, pp. 73–75.

¹¹² *Ibidem*, p. 92.

prezentului și viitorului. Indivizii din culturile orientate spre trecut manifestă un respect deosebit față de strămoși și persoane în vârstă iar lucrurile sunt deseori analizate dintr-o perspectivă istorică sau tradițională. Indivizii din culturile orientate spre prezent se bucură de activitățile oferite de prezent, care este perceput ca singurul timp real. În cadrul culturilor orientate spre viitor se pune accent pe planificări, aspirații, potențial, etc. O altă abordare a acestei dimensiuni se referă la perceperea timpului în mod secvențial, linear, sau în mod sincron, ciclic, repetitiv, cu trecut, prezent și viitor într-o continuă relaționare.¹¹³

Cea de a șaptea dimensiune culturală propusă de Trompenaars se bazează pe atitudinea oamenilor față de natură, de mediul înconjurător. În unele culturi atitudinea față de natură este dominantă, acesta fiind controlată, direcționată și folosită pentru propriu confort; în alte culturi însă, indivizii se consideră parte integrantă a naturii și consideră că trebuie să se ghideze după legile, direcțiile și forțele exercitate de aceasta, manifestă un grad mai mare de indulgență, de dispoziție spre colaborare și spre schimbare.¹¹⁴

2.3. Harry Triandis – Modelul sindroamelor culturale

Harry Triandis, profesor la departamentul de psihologie din cadrul Universității din Illinois și prestigios cercetător al secolului XX în domeniul psihologiei culturale și interculturale, analizează culturile și relaționările dintre acestea din numeroase perspective, precum relațiile dintre cultură și comportament, modalitatea de studiere a culturilor, relația dintre cultură și comunicare, instruirea interculturală, etc.

Vom începe prin comparația făcută de acesta între cultură și memorie:

*Cultura este pentru societate ceea ce memoria este pentru indivizi. Se referă la uneltele și ideile care sunt împărtășite și transmise generațiilor următoare, deoarece s-au dovedit a fi practice într-un anumit moment.*¹¹⁵

¹¹³ *Ibidem*, pp. 107–122.

¹¹⁴ *Ibidem*, pp. 125–126.

¹¹⁵ Harry C. Triandis, „Cultural syndromes and subjective well-being”, în *Culture and Subjective Well-Being*, Ed Diener și Emkook M. Suh (editori), Cambridge, The MIT Press, 2000, p. 13.

Deoarece scopul nostru în acest capitol este de a face o analiză a versiunilor de dimensiuni culturale, ne vom opri și în cazul lui Triandis asupra acestui aspect. Acesta face o analiză a culturilor pe baza sindroamelor culturale manifestate în cadrul acestora:

*Un sindrom cultural este un model comun de atitudini, credințe, categorizări, auto-definiri, norme, roluri, valori și alte elemente subiective ale culturii care sunt organizate în jurul aceleiași teme; poate fi întâlnit în cadrul celor care vorbesc un dialect lingvistic, într-o anumită perioadă istorică și într-o zonă geografică determinată.*¹¹⁶

Triandis se axează pe trei tipuri de sindroame:

1. Complexitate–simplitate (*Complexity–Simplicity*). În cadrul sindromului complexității culturale, rolurile și capacitatea de a alege sunt foarte largi în societățile moderne, spere deosebire de culturile mai simple, precum cele ale vânătorilor, unde există un număr restrâns de indivizi.
2. Restrictiv–permisiv (*Tightness–Looseness*). Aceste sindrom cultural se referă la lipsa de toleranță sau toleranța față de devierea de la norme¹¹⁷ în cadrul unei culturi, precum și la existența într-un număr mai mare sau mai mic unor astfel de norme sociale.
3. Individualism–colectivism (*Individualism–Collectivism*). Individualismul se manifestă în societățile în cadrul cărora sinele este privit ca autonom, scopurile personale primează în fața scopurilor comune ale grupului, individul este privit ca punct central în cadrul culturii. Colectivismul se întâlnește în societățile în care sinele este privit ca parte componentă a grupului, normele grupului sunt prioritare nevoilor individului, punctul central din cadrul culturii este grupul.¹¹⁸

Societățile în cadrul cărora asigurarea existenței se face prin intermediul vânătorii, pescuitului și culesului sunt considerate de Triandis a se încadra în categoria societăților simple. Complexitatea culturală a înregistrat un pas important odată cu dezvoltarea agriculturii, ceea ce a dus la stabilirea oamenilor

¹¹⁶ *Ibidem*, p. 13.

¹¹⁷ Aspecte legate de norme pot fi consultate în primul capitol al lucrării.

¹¹⁸ *Ibidem*, pp. 13–14.

în locații permanente. Astfel, și numărul de relații potențiale între indivizi a crescut considerabil. Apoi, odată cu revoluția industrială, a crescut și densitatea populației în anumite zone. O complexitate și mai mare se poate observa în cadrul societăților informaționale care stochează și transmit în întreaga lume o gamă vastă și elaborată de informații și care sunt într-o continuă dezvoltare.¹¹⁹ Structura familială este de asemenea determinată de gradul de simplitate sau complexitate al unei culturi. Astfel, în culturile simple accentul este pus pe familia de tip nucleu, formată din părinți și copii, pe când în culturile complexe noțiunea de familie face referire la varianta extinsă a familiei. Este interesant de observat însă că în cadrul culturilor foarte complexe, se revinde la modelul familiei nucleu.¹²⁰

În cadrul culturilor de tip restrictiv (*tight cultures*), pentru care Triandis dă exemplul celei japoneze, indivizii trebuie să se comporte în conformitate cu normele, orice divagare de la acestea fiind sancționată. În cadrul culturilor permissive (*loose cultures*), spre exemplificare fiind dată cultura americană, divagarea de la normele sociale este tolerată într-o măsură mult mai mare. Există o serie de indici ai restrictivității, precum omogenitatea culturală, izolarea față de alte influențe culturale, densitatea populației dintr-o anumită zonă – care nu ar fi posibilă fără respectarea strictă a unor norme sociale de bază sau claritatea normelor respective. Ca indici ai permisivității sunt menționați: eterogenitatea culturală, pluralismul cultural, influența puternică din partea altor culturi sau distanțarea spațială mare dintre indivizi.¹²¹

Triandis separă individualismul și colectivismul, în patru categorii și anume: individualism și colectivism de tip orizontal (cu accent pe egalitate) și de tip vertical (cu accent pe ierarhizare și cu acceptarea inegalităților în cadrul grupului).¹²²

¹¹⁹ *Idem*, *Culture and Social Behavior*, New-York, McGraw-Hill, 1994, pp. 156–157.

¹²⁰ Rae Lesser Blumberg și Robert F Winch, R.F., „Societal Complexity and Familial Complexity: Evidence for the Curvilinear Hypothesis”, 1972 apud Harry C. Triandis *Culture and Social Behavior*, New-York, McGraw-Hill, 1994, pp. 158–159.

¹²¹ *Ibidem*, pp. 159–163.

¹²² Harry C. Triandis și Michele J. Gelfand, „Converging measurements of horizontal and vertical individualism and collectivism” în *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 74,

Migrațiile, mobilitatea socială și rezidența într-o zonă urbană sunt factori care conduc la creșterea gradului de individualism, deoarece, cu cât o cultură este mai complexă, cu atât este mai individualistă, individul având posibilitatea de a deveni membru al unei game variate de grupuri. Comportamentul individualist, în special în relațiile din afara familiei, tinde să fie prietenos însă lipsit de intimitate, cu un grad mare de competitivitate. Comportamentul colectivist tinde să fie de sacrificiu pentru bunăstarea grupului și, în general, de exploatare și relativ formal față de membrii din afara grupului.

Spre deosebire de individualiști, în cazul colectivităților schimbările de atitudine pot fi radicale în momentul în care un membru din afara grupului devine membru al grupului. Din punct de vedere al cunoașterii, în cadrul colectivismului sunt apreciate acele tipuri de cunoștințe care îl fac pe individ să fie similar cu ceilalți membrii ai grupului, în timp ce în cadrul individualismului sunt apreciate acele tipuri de cunoștințe care îl diferențiază pe individ de restul membrilor grupului. De asemenea, în timp ce reciprocitatea este obligatorie în cazul colectivităților, aceasta este voluntară în cazul individualiștilor.¹²³

Deoarece au fost făcute o serie de diferențieri între comportamentul și concepțiile individualiste și colectiviste, trebuie precizat că majoritatea culturilor includ o mixtură de elemente individualiste și colectiviste. Astfel, există relaționări între sindroamele culturale, există o dependență între restrictivitate (omogenitate culturală, densitate mare a populației, multe activități interdependente necesare supraviețuirii) și complexitate culturală (multe ocupații, roluri, stratificare crescută, afluență); individualismul este maxim atunci când o societate este complexă și permisivă iar colectivismul este maxim în cazul societăților simple și restrictive.¹²⁴

1998, p. 118. http://www.radford.edu/~jaspelme/_private/gradsoc_articles/individualism_collectivism/individualism_collectivism_measurement.pdf, accesat în 14.08.2011.

¹²³ Harry C. Triandis, *Culture and Social Behavior*, New-York, McGraw-Hill, 1994, pp. 164–172.

¹²⁴ *Ibidem*, pp. 177–178.

2.4. Modelele propuse de Hofstede, Trompenaars și Triandis: o analiză comparativă

Deși dimensiunile propuse de Hofstede și cele propuse de Trompenaars au fost prezentate, analizate și uneori verificate, se observă cu ușurință preponderența studiului lui Hofstede în cadrul cercetărilor în domeniu; există o serie de studii care tratează contribuțiile aduse de ambii cercetători, de multe ori existând chiar o analiză comparativă din acest punct de vedere.

Shalin Chanchani și Paul Theivanathampillai, într-un studiu în care investighează posibile alternative la valorile culturale propuse de Hofstede, consideră că:

*[...] schimbarea în cogniția individuală (media, educația și interacțiunea cu alte grupuri de referință sau culturi) poate, în timp, să aducă schimbări în valorile latente ale culturii. Astfel, valorile latente și cogniția individuală sunt legate inexorabil.*¹²⁵

Autorii studiului analizează tipologiile culturale identificate de diverși cercetători, după următoarele criterii de evaluare: simplitate (fără compromiterea rigorii și substanței), abilitate de transcendere a nivelelor de analiză, aplicabilitatea la multiple metode de cercetare, identificarea temelor dominante, flexibilitate în înțelegerea schimbărilor culturale.

Dimensiunile culturale propuse de Hofstede au la rândul lor evaluate în studiul mai sus menționat și au înregistrat următoarele valori:

- în ceea ce privește simplitatea, s-a înregistrat un grad ridicat pentru formă, însă un grad scăzut pentru substanță, deoarece nu este exclusă existența unor alte dimensiuni.
- Transcenderea diferitelor nivele de analiză a înregistrat un grad scăzut, analiza limitându-se doar la nivelul național; acest aspect este recunoscut de Hofstede.

¹²⁵ Shalin Chanchani și Paul Theivanathampillai, *Typologies of Culture*, University of Otago Accountancy and Business Law, Working Papers, 2001, p. 3. <http://www.commerce.otago.ac.nz/acty/research/pdf/>, accesat în 01.05.2010.

- Metodele de cercetare sunt limitate doar la compararea diferențelor principale între țări, dimensiunile nefiind aplicabile la nivel experimental sau pentru cercetări în domeniu.
- În ceea ce privește identificarea temelor dominante, s-a înregistrat un grad mediu, deși Hofstede nu menționează care dintre dimensiuni oferă mai multe informații despre o anumită cultură.
- Flexibilitatea în înțelegerea schimbărilor culturale a fost cotate de asemenea ca având un grad mediu, studiul lui Hofstede putând reprezenta o sursă de înțelegere a schimbărilor.

Concluziile acestui studiu cu privire la dimensiunile propuse de Hofstede sunt ca acesta este primul care face o clasificare coerentă a culturilor, clasificare care câștigă valoare prin simplitate, claritate și prin instrumentele de măsurare a culturilor pe care le oferă.¹²⁶

Cele șapte dimensiuni propuse de Trompenaars:

- înregistrează un grad scăzut de simplitate, fiind mai complexe decât cele ale lui Hofstede. Dimensiunile nu sunt considerate a fi exclusive, atitudinea față de natură și individualismul fiind similare.
- Transcenderea diferitelor nivele de analiză se face de la cel individual la cel național, însă aceste metode nu au fost testate suficient, astfel încât gradul înregistrat este unul mediu.
- Metodele de cercetare în care pot fi aplicate cele șapte dimensiuni precum și identificarea temelor dominante sunt limitate, din cauza lipsei de precizie și claritate.
- În ceea ce privește explicarea schimbărilor culturale, măsurarea conceptelor propuse, atât în interiorul cât și de-a lungul lor, este considerată a fi subiectivă.¹²⁷

Sindroamele culturale propuse de Triandis, potrivit grilei de evaluare a lui Shalin Chanchani și Paul Theivanathampillai, înregistrează:

- un punctaj moderat la capitolul simplitate și claritate. Punctajul scăzut este înregistrat din cauză că aceste sindroame nu sunt suficient de

¹²⁶ *Ibidem*, pp. 4–6.

¹²⁷ *Ibidem*, pp. 9–10.

exhaustive în tratarea timpului; punctajul ridicat se datorează faptului că există puține suprapuneri între sindroame.

- În ceea ce privește capacitatea de a transcende diferite nivele de analiză, sindroamele înregistrează un punctaj moderat. Aspectul apreciat este că sindroamele pot fi aplicate la nivel individual sau la nivel național, însă punctajul scade din cauza faptului că Triandis nu specifică modul în care acestea trebuie aplicate la niveluri diferite.
- Capacitatea de aplicare a clasificărilor propuse unei varietăți de metode de cercetare este scăzută; forma sindroamelor nu permite aplicarea de metode cantitative, înregistrând astfel un punctaj scăzut la acest capitol.
- Sindroamele culturale sunt utile în identificarea temelor dominante, însă lipsite de precizie, deci înregistrează un punctaj scăzut și la acest aspect. Și contribuția lor la înțelegerea schimbărilor culturale este limitată, datorită gradului mare de subiectivism în aplicare.

Concluzia la care ajung Shalin Chanchani și Paul Theivanathampillai cu privire la sindroamele culturale propuse de Triandis este că acestea, în ciuda punctelor slabe menționate, prezintă o interpretare unică și interesantă a tipologiilor culturale și sunt un punct de plecare util pentru o bună cunoaștere culturală.¹²⁸

O sintetizare a evaluărilor făcute de Shalin Chanchani și Paul Theivanathampillai modelelor culturale propuse de Hofstede, Trompenaars și Triandis este reprezentată în Tabelul 2.2.

Criteriile propuse de Chanchani și Theivanathampillai sunt însă de un grad mare de generalitate și pot cataloga modelele de tipologii culturale doar prezentându-le într-o manieră comparativă. Utilizarea unui anumit model, sau a unor elemente din modelele propuse, trebuie adaptată scopului avut în vedere. Contribuția principală adusă de acest studiu este tocmai sintetizarea caracteristicilor modelelor de tipologii culturale, fie că evaluarea lor se dovedește sau nu utilă.

¹²⁸ *Ibidem*, pp. 7–8.

Tabelul 2.2. Nivelul înregistrat de tipologiile culturale
(adaptat după Chanchani și Theivanathampillai)¹²⁹

Criteriu	Hofstede	Triandis	Trompenaars
Simplitate	Ridicat	Mediu	Scăzut
Transcenderea nivelelor de analiză	Scăzut	Mediu	Mediu
Aplicarea diferitelor metode de cercetare	Scăzut	Scăzut	Scăzut
Identificarea temelor dominante	Mediu	Scăzut	Scăzut
Înțelegerea schimbărilor culturale	Mediu	Scăzut	Scăzut

Într-o lucrare cu privire la utilizarea chestionarelor în trainingul intercultural, John Bing face la rândul său o scurtă comparație a dimensiunilor propuse de Hofstede și Trompenaars. Astfel, se constată ca și puncte similare existența dimensiunii individualism-colectivism, orientarea ambilor cercetători spre grupuri naționale în analiza culturală, faptul că ambii au folosit diferite versiuni ale chestionarelor prin perfecționarea celor deja aplicate sau adaptarea lor la diferite situații. Diferențele remarcate de Bing sunt diferența destul de mare a numărului de chestionare aplicate – 116.000 chestionare în cazul lui Hofstede, aproximativ 50.000 în cazul lui Trompenaars, aplicarea de chestionare, în cazul lui Trompenaars, unor subiecți aflați în afara țării, în timp ce Hofstede îi analizează în interiorul propriilor țări, atenția sporită acordată de Trompenaars, față de Hofstede Europei de Est, Rusiei și Chinei.¹³⁰

Diferențele sunt desigur multiple, însă ce punctează Bing este necesitatea conștientizării faptului că abordările sunt de multe ori diferite și că este bine ca analiza să se facă din cât mai multe puncte de vedere, în cazul unui subiect atât de discutabil și de discutat precum tipologiile culturale. Chestionarele trebuie privite ca reprezentări ale unor modele de realități, dar ca o simplificare și reducere a acestora. Concluzia este că analizele cantitative oferite de cei doi cercetători nu trebuie nici criticate pentru lipsa de aplicabilitate

¹²⁹ *Ibidem*, p. 14.

¹³⁰ John W. Bing, „The Use and Misuse of Questionnaires in Intercultural Training” în *Civic discourse: multiculturalism, cultural diversity, and global communication*, Sitram, K.S. și Prosser, Michael H. (editori), Londra, Ablex Publishing Corporation, 1998, pp. 118–119.

în unele cazuri și nici luate ca atare fără o analiză prealabilă a altor tipuri de particularități precum cea regională, socială sau individuală.¹³¹

Pentru evitarea stereotipizării și valorificarea dimensiunilor culturale în direcția corectă, acestea nu ar trebui utilizate doar pentru înțelegerea comportamentului altora, ci și pentru conștientizarea și înțelegerea propriilor tendințe culturale.¹³²

În timp ce dimensiunilor propuse de Hofstede li se reproșează în principal simplitatea și generalizarea excesivă prin propunerea unor anumite cifre de la o scară de la 1 la 100 pentru o întreaga națiune în cazul fiecărei dimensiuni, la Trompenaars tocmai aceasta lipsă a unei sinteze poate induce în eroare. În cazul României de exemplu, Hofstede propune valoare de 30% în ceea ce privește gradul de individualism.

Dacă încercăm însă să verificăm această valoare cu dimensiunea individualism propusă de Trompenaars, vom observa că acesta dă dovadă de mai multă prudență în astfel de atribuiri. În loc să propună o anumită valoare, acesta redă rezultatele obținute în funcție de chestionarele aplicate și de întrebările adresate. Nu avem un grafic pentru gradul de individualism al românilor, ci un grafic al răspunsului dat de grupul țintă cu privire, de exemplu, la deciziile individuale la locul de muncă. Procentul celor care cred în importanța deciziilor individuale la locul de muncă a fost de 40%. Desigur, acest răspuns poate să reflecte gradul de individualism al subiecților. Însă, tratând aceeași dimensiune – individualism-colectivism – și orientându-se asupra asumării responsabilității individuale, România înregistrează un procent de 64%. Cercetarea se orientează astfel asupra diferitelor modalități de manifestare a individualismului și poate oferi informații elaborate, însă mai greu de centralizat decât cele propuse de Hofstede.

Există această tentație în cazul multor cercetători în domeniul studiilor culturale și interculturale, de a verifica rezultatele obținute de Hofstede, cum este și cazul organizațiilor Interact și Gallup, prezentate în acest capitol,

¹³¹ *Ibidem*, p. 117.

¹³² John W. Bing, „Hofstede's consequences: The impact of his work on consulting and business practices”, în *Academy of Management Executive*, vol. 18, nr. 1, 2004, p. 82.

însă o verificare a rezultatelor obținute de Trompenaars reprezintă o sarcină mult mai dificilă.

2.5. Proiectul GLOBE și dimensiunile culturale propuse de Hofstede

În tratarea tipologiilor culturale, o contribuție importantă a avut-o proiectul GLOBE (Programul de cercetare a eficienței comportamentului organizațional și de leadership la nivel global – *Global Leadership and Organizational Behavior Effectiveness*). Proiectul a demarat în 1993 și s-a bucurat pe parcursul derulării sale de contribuția a aproximativ 160 de cercetători din întreaga lume. Prin adunarea de date din 62 de culturi, GLOBE a reprezentat o nouă manieră de revigorare a tipologiilor culturale propuse de Hofstede, prin extinderea acestora pentru a testa ipoteze relevante pentru relațiile dintre variabilele existente la nivelul societății, practicile organizaționale, atributele și comportamentul liderilor.

Obiectivele specifice ale proiectului constau în identificarea răspunsurilor la șase întrebări fundamentale:

1. Există atribute, comportamente de leadership și practici organizaționale care sunt eficiente și acceptate în mod universal indiferent de cultură?
2. Există atribute, comportamente de leadership și practici organizaționale care sunt acceptate și eficiente doar în anumite culturi?
3. Cum afectează atributele culturale sociale sau organizaționale acceptarea și eficiența anumitor comportamente ale liderilor?
4. Cum afectează atributele culturale sociale sau organizaționale practicile organizaționale?
5. Cum afectează atributele culturale sociale sau organizaționale bunăstarea economică, fizică și psihologică a membrilor societății studiate?
6. Care este relația dintre variabilele culturii societale și competitivitatea internațională a societăților studiate?¹³³

¹³³ Robert J. House; Paul J. Hanges; Mansour Javidan; Peter Dorfman; Vipin Gupta, (editori), *Culture, Leadership, and Organizations: The GLOBE Study of 62 Societies*, Thousand Oaks, Sage Publications, 2004, p. 10.

2.5.1. Dimensiunile culturale utilizate în proiectul GLOBE

Pornind de la dimensiunile culturale identificate de Hofstede cercetătorii GLOBE au utilizat în analizele lor nouă dimensiuni:

1. Orientare către viitor – *Future Orientation*: gradul în care indivizi din anumite organizații sau societăți au un comportament orientat spre viitor, prin planificări, investirea în viitor, întârzierea recompensării;
2. Egalitatea între sexe – *Gender Equality*: gradul în care o organizație sau o societate minimizează diferențierea rolurilor în funcție de sex și promovează egalitatea între sexe;
3. Afirmarea fermă a opiniilor – *Assertiveness*: gradul în care indivizi din anumite organizații sau societăți sunt fermi, confrunționali, sau chiar agresivi în relațiile sociale;
4. Orientarea către uman – *Humane Orientation*: gradul în care membrii din diferite societăți sau organizații îi răsplătesc pe indivizi pentru corectitudine, altruism, prietenie, generozitate;
5. Colectivismul de grup – *In-Group Collectivism*: gradul în care indivizii își exprimă mândria și loialitatea față de organizații sau familie;
6. Colectivismul instituțional – *Institutional Collectivism*: gradul în care practicile instituționale încurajează distribuția colectivă a resurselor și acțiunea colectivă;
7. Orientarea către performanță – *Performance Orientation*: gradul în care o organizație sau societate încurajează și recompensează membrii grupului pentru îmbunătățirea performanței și excelență.
8. Distanța față de putere – *Power Distance*: gradul în care membrii unei organizații sau societăți se așteaptă și acceptă ca puterea să fie distribuită în mod egal;
9. Evitarea incertitudinii – *Uncertainty Avoidance*: gradul în care membrii unei organizații, societăți sau grup încearcă să evite incertitudinea, prin normele sociale, ritualuri sau practice birocratice.

Pentru fiecare din cele nouă dimensiuni GLOBE aplică două forme de diferențiere de gradare, și anume practicile culturale și valorile culturale (ceea ce este în comparație cu ceea ce ar trebui să fie). Astfel, GLOBE produce 18

scoruri culturale pentru fiecare țară în parte. Colectarea datelor, finalizată în anul 1997, a însumat răspunsuri la chestionare din partea a aproximativ 17.000 de manageri din 951 de organizații.¹³⁴ O prezentare amănunțită a rezultatelor a fost publicată în 2004 (House et. alii, *Culture, Leadership, and Organizations: The GLOBE Study of 62 Societies*) iar o alta a apărut în 2008.

Pentru a scoate în evidență creșterea receptivității față de diferențele culturale, și implicațiile pe care aceste diferențe le au la nivel corporatist, Robert J. House, fondatorul proiectului GLOBE, dă exemplul companiei McDonald's, recunoscută pentru strategiile sale adaptative. Astfel, în Franța se servește vin și salată împreună cu hamburgerii iar în India, din considerente care țin de religie și cultură, carnea de vacă a fost înlocuită cu carnea de oaie.¹³⁵

2.5.2. Hofstede și dimensiunile culturale propuse de GLOBE

Într-un articol publicat în 2006, Hofstede a criticat anumite aspecte ale dimensiunilor culturale utilizate de GLOBE precum: aplicarea chestionarelor doar la nivel managerial, neglijarea corelărilor cu avuția națională, ignorarea dimensiunii masculinitate-feminitate așa cum apare în studiul lui Hofstede, etc.

Încă de la începutul articolului, Hofstede recunoaște importanța proiectului de cercetare GLOBE, ca unul dintre proiectele majore desfășurate în anii 1990. Apoi, autorul face o comparație între propriul studiu, publicat în 1980, și studiul efectuat de GLOBE. Astfel, în timp ce Hofstede și-a axat cercetarea pe angajații unei singure companii – IBM – proiectul GLOBE a analizat răspunsurile managerilor din aproape 1.000 de organizații, de companii. Din punctul de vedere al lui Hofstede, leadershipul nu poate fi analizat doar din perspectiva managerilor, ci este nevoie și de opiniile celorlalți angajați.

O altă diferență remarcată de Hofstede este că demersul său a fost al unui singur cercetător prin acțiune-cercetare, în timp ce proiectul GLOBE

¹³⁴ *Ibidem*, pp. 1–14.

¹³⁵ *Ibidem*, p. 5.

este o cercetare de grup. De asemenea, demersul GLOBE s-a bazat pe o teorie deja existentă, inclusiv cea a lui Hofstede, al cărui demers a fost unul bazat pe propriile acțiuni. Chestionarele GLOBE tratează diferențiat cultura societală și cultura organizațională, în timp ce chestionarul lui Hofstede face referire la culturile societale. Hofstede consideră că nu se poate face o analiză a culturii societale și organizaționale folosind aceleași dimensiuni, motiv pentru care studiul său cu privire la cultura organizațională s-a desfășurat separat, între anii 1985–1986, având la bază elemente de sociologie organizațională.

Hofstede consideră că gradul de avuție are un rol important în analiza dimensiunilor culturale. Astfel, un grad mare de avuție favorizează individualismul. Pornind de la această premisă, acuză lipsa de abordare a acestui aspect în interpretarea culturilor. Se reproșează de asemenea faptul că unele puncte din chestionar au un grad mare de abstractizare, nefăcând referire la preocupările zilnice ale subiecților.

În concluzie, Hofstede punctează că dimensiunile GLOBE care au fost derivate din dimensiunile propuse de acesta nu au aceeași semnificație, deci nu pot fi considerate o continuare a acestora. În ceea ce privește dimensiunea egalitatea între sexe, aceasta este diferită de dimensiunea masculinitate-feminitate a lui Hofstede; aceasta din urmă nu se referă la egalitatea dintre sexe, ci la diferențierea rolurilor emoționale dintre bărbați și femei. Faptul că dimensiunile culturale propuse de GLOBE sunt atât de numeroase și de complexe este considerat un punct slab de către Hofstede, care consideră că scopul este de a ajuta în înțelegerea unei realități complexe, iar propunerea unui model prea complex duce la un grad scăzut de utilitate. Totuși, așa cum punctează și la începutul articolului, Hofstede recunoaște temeinicia și profesionalismul proiectului GLOBE.¹³⁶

Articolul publicat de Hofstede în care sunt aduse unele critici proiectului GLOBE nu a rămas fără răspuns. Astfel, tot în anul 2006 în *Journal of International Business Studies*, apare un articol reacție la cel al lui Hofstede,

¹³⁶ Geert Hofstede, „What did GLOBE really measure? Researchers' minds versus respondents' minds”, *Journal of International Business Studies*, Vol. 37, 2006, pp. 882–896.

publicat de Mansour Javidan, Robert J. House, Peter W. Dorfman, Paul J. Hanges și Mary Sully de Luque.¹³⁷

Autorii consideră că cercetarea făcută de Hofstede în compania IBM nu este o cercetare-acțiune deoarece nu a urmat toți pașii necesari unei astfel de cercetări (descoperirea de fapte, planificarea, pașii acțiunii, evaluarea, planificare îmbunătățită, alte acțiuni până la modificările planificate). De asemenea, susțin că în cadrul proiectului GLOBE s-au urmat sfaturile lui Hofstede în ceea ce privește modul de desfășurare a unei cercetări interculturale, și anume pornirea de la o teorie și efectuarea de măsurători corecte.

*GLOBE a decis că este timpul să treacă de abordarea lui Hofstede și să elaboreze constructe și grade care să fie mai comprehensibile, dezvoltate de-a lungul culturilor, întemeiate teoretic și verificabile empiric.*¹³⁸

Cu privire la distincția dintre valorile și practicile culturale, această abordare are la bază faptul că pentru studierea specificității culturale, nu este important doar ceea ce există, ci și expectanțele și viziunea asupra ceea ce ar trebui să fie. Cunoașterea valorilor unei societăți nu este suficientă pentru a cunoaște cultura respectivă sau pentru a cunoaște ce se întâmplă în cultura respectivă. În demersul GLOBE, subiecții nu au fost întrebați ce își doresc ca indivizi, ci ceea ce este dezirabil în societățile lor.

Javidan et alii. răspund și acuzației că măsurătorile celor nouă dimensiuni propuse au un grad prea mare de abstractizare. Aceștia îi reproșează lui Hofstede că nu sugerează niciun criteriu pentru a face aceste afirmații și că aprecierea lui se bazează pe o părere personală. Subiecților li s-a cerut să facă aprecieri cu privire la societățile lor, mai degrabă decât aprecieri cu privire la propria persoană, tocmai din motivele menționate în paragraful precedent, și anume că pot exista diferențe în funcție de cele două puncte de referință.¹³⁹

¹³⁷ Mansour Javidan, Robert J. House, Peter W. Dorfman, Paul J. Hanges și Mary Sully de Luque, „Conceptualizing and measuring cultures and their consequences: A comparative review of GLOBE's and Hofstede's approaches”, în *Journal of International Business Studies*, vol. 37, nr. 6, 2006, pp. 897–914.

¹³⁸ *Ibidem*, p. 899.

¹³⁹ *Ibidem*, pp. 898–903.

Aceștia îl citează în susținerea argumentului lor pe Hofstede care s-a referit la valori ca fiind *preferințe abstracte*.¹⁴⁰

În ceea ce privește critica adusă utilizării aceluiași dimensiuni culturale pentru măsurarea culturilor naționale și organizaționale, Javidan et alii. aduc ca și contraargument utilizarea de către Hofstede, într-o parte a studiului din 1990¹⁴¹ despre culturile organizaționale, a zece întrebări utilizate în studiul culturii naționale în cadrul companiei IBM, valorile găsindu-și locul și în culturile organizaționale.¹⁴²

În concluzia articolului, Javidan et alii. îi recunosc meritele lui Hofstede ca și deschizător de drumuri în domeniul psihologiei și managementului intercultural. Totuși, atrag atenția asupra influenței prea mari a dimensiunilor propuse de acesta în cercetările ulterioare, care iau dimensiunile culturale ca un dat asupra căruia nu este necesar să se intervină. Aceștia vorbesc despre așa numita *hegemonie hofstedeana* care trebuie îmbogățită luând în considerare și celelalte opțiuni existente.¹⁴³

Deoarece scopul acestui capitol a fost de a prezenta anumite tipologii și dimensiuni culturale de referință, nu vom insista asupra rezultatelor și punctajelor obținute la nivel național în urma studiilor prezentate.

Concluzii

Acest capitol s-a axat pe lucrările cercetătorilor Geert Hofstede, Fons Trompenaars și Harry Triandis în domeniul studiilor culturale și interculturale. Deși cei trei au avut o orientare spre domeniul de afaceri în abordările culturale, modelele propuse pot furniza informații utile și în alte domenii precum cel educațional, sociologic, psihologic etc. Acești cercetători au încercat

¹⁴⁰ Geert Hofstede, „Attitudes, values and organizational culture: disentangling the concepts”, 1998, p. 484, apud Mansour Javidan, Robert J. House, Peter W. Dorfman, Paul J. Hanges și Mary Sully de Luque, „Conceptualizing and measuring cultures and their consequences: A comparative review of GLOBE's and Hofstede's approaches”, în *Journal of International Business Studies*, vol. 37, nr. 6, 2006, pp. 897–914, p. 903.

¹⁴¹ Acest studiu poate fi consultat în Geert Hofstede; Brain Neuijen; Denise D. Ohayv; Geert Sanders, „Measuring organizational cultures: a qualitative and quantitative study across twenty cases” în *Administrative Science Quarterly*, vol. 35, nr. 2, 1990, pp. 286–316.

¹⁴² Mansour Javidan, Robert J. House, Peter W. Dorfman, Paul J. Hanges și Mary Sully de Luque, *op.cit.*, p.904.

¹⁴³ *Ibidem.*, p.910.

să identifice anumite particularități comune culturilor naționale și modul în care inter relaționarea dintre acestea este afectată de respectivele particularități. S-au propus de asemenea soluții pentru îmbunătățirea contactului intercultural.

În cazul modelelor prezentate, au fost identificate puncte slabe și ne-concordanțe cu realitatea, însă au fost identificate și o serie de elemente cu aplicabilitate practică chiar și în zilele noastre, proiectul GLOBE, încă în desfășurare, reprezentând un exemplu concludent. Geert Hofstede are avantajul de a fi stabilit o direcție în domeniul studiilor culturale și de a acorda o nouă dimensiune analizei cantitative.

Probabil unul dintre aspectele care au adus modelului lui Hofstede atât de multă notorietate, pe lângă aspectul novator, sunt simplitatea și claritatea cu care sunt prezentate valorile culturale. Fie că simplitatea și generalizarea sunt de multe ori criticate, într-un domeniu ca acesta o sinteză este imposibilă fără omiterea particularităților care se manifestă în fiecare individ în parte.

Acest capitol a fost un exercițiu de a arăta cât de diferite pot fi perspectivele de abordare a culturii, chiar și în cazul a câtorva cercetători care au practicat metode similare de analiză. Prezentarea acestor diferențe de viziuni, precum și disputele cu privire la modele propuse duc la concluzia că, în studiul tipologiilor culturale, pentru alegerea anumitor modele sau pentru propunerea unor modele noi, trebuie avut în vedere în primul rând scopul pentru care aceste modele sunt elaborate, grupul țintă căruia i se adresează și particularitățile zonei și domeniului vizat spre analiză.

Cultura nu este o mega-personalitate care poate fi utilizată pentru măsurarea indivizilor.¹⁴⁴ Studiul tipologiilor culturale trebuie privit ca o sursă de ghidaj în spațiul intercultural, trebuie folosit în scopul înțelegerii de comportamente diferite de ale noastre și în înțelegerea propriilor comportamente dintr-o perspectivă diferită. O atenție deosebită trebuie însă acordată interpretării extreme a rezultatelor unor astfel de cercetări, și conștientizarea particularităților care, de cele mai multe ori nu pot fi immortalizate în astfel de studii.

¹⁴⁴ Marieke de Mooij și Geert Hofstede, „The Hofstede model. Applications to global branding and advertising strategy and research”, în *International Journal of Advertising*, vol. 29, nr. 1, 2010, pp. 85–110, Advertising Association, Published by Warc, www.warc.com, p. 101.

3. Comunicare și diversitate culturală

În acest capitol ne propunem să intrăm în analiza procesului de comunicare interculturală, axându-ne pe competențele comunicaționale, procesul de ascultare, limbajul folosit în comunicare și o serie de provocări contextuale ale comunicării. Oricât de atașați am fi de propria moștenire culturală și oricât de mult modelele occidentale le-ar invada pe cele tradiționale, trebuie să ținem cont de faptul că unul dintre factorii defavorabili pentru viața culturală a unei țări este lipsa unei comunicări eficiente, fie că aceasta se desfășoară în mediul național sau internațional.

În cea de a doua parte a capitolului ne vom opri asupra unei serii de documente redactate în contextul declarării anului 2008 an european al dialogului intercultural. În privința evenimentelor care s-au desfășurat la nivel național, ne vom opri asupra programului PUZZLE, programul național al României pentru 2008 – Anul European al Dialogului Intercultural, coordonat de Centrul de Consultanță pentru Programe Culturale Europene și finanțat de Comisia Europeană și de Ministerul Culturii și Cultelor din România.

Cea de a treia parte a capitolului este axată pe discursul în mediul intercultural în general, și pe conceptele de polifonie lingvistică și ambiguitate strategică, ca și demersuri în cadrul discursurilor și ca o variantă la claritatea în comunicare. Aceste concepte vor fi exemplificate cu câteva pasaje alese din textele documentelor tratate în partea dedicată dialogului intercultural european.

Capitolul de față își propune să abordeze tema comunicării interculturale, cu preponderență în spațiul european, pornind de la considerente teoretice și conceptuale la studii și exemple de bună practică în acest domeniu.

3.1. Comunicarea interculturală

Diversitatea culturală poate crea circumstanțe pentru apariția unor dificultăți în interacțiunea dintre culturi, interacțiuni care implică în mod

natural comunicare. Comunicarea este descrisă ca un proces circular, o interacțiune care presupune un emitent, un receptor și un mesaj. În transmiterea mesajului respectiv trebuie să se țină cont nu numai de ceea ce se transmite (*the what*) cât și de metodele și simbolurile folosite pentru transmitere (*the how*).¹⁴⁵ Potrivit profesorului Andrei Marga, comunicarea presupune mai mult decât transmitere de informații; aceasta trebuie percepută ca o interacțiune între doi parteneri, *gata să tematizeze nu doar informații, ci și atitudinile și regulile de comportament ce îi leagă pentru a atinge înțelegerea interculturală*.¹⁴⁶

Astfel, nu numai mesajul propriu-zis este cel care poate pune probleme în interacțiune ci și modalitatea în care acesta este transmis. De exemplu, unele persoane preferă să transmită informații prin intermediul unui e-mail decât să interacționeze față în față cu interlocutorul, sau prin intermediul unei convorbiri telefonice. Este posibil ca dorința respectivei persoane de a avea o evidență clară a interacțiunii, sau de a căuta formulările potrivite pentru a transmite mesajul într-un mod cât mai elocvent, să fie percepute de interlocutorul său ca un semn de evitare a interacțiunii directe sau ca un semn că informațiile transmise nu sunt în lista priorităților celui care le transmite. Reacțiile acestea nu sunt neapărat o dovadă că cei doi interlocutori aparțin unor culturi diferite, ci că percep diferit modul de comunicare în respectivul context. Tocmai de aceea ar trebui acordată o importanță sporită actului comunicațional în cazul în care contextele culturale sunt diferite.

Filosoful german Jurgen Habermas propune o teorie de referință cu privire la comunicare, și anume teoria acțiunii comunicative. Având ca punct de pornire teoria lui George Herbert Mead, acțiunea comunicativă este analizată de Habermas în relație cu munca și cu reflecția. Discursul este considerat a fi cea mai înaltă formă de comunicare. Modelul comunicativ al acțiunii este singurul model care ia în considerare toate funcțiile limbajului.

¹⁴⁵ Philip R. Harris, Robert T. Moran, Sarah V. Moran, *Managing Cultural Differences: Global Leadership Strategies for the 21st Century*, ediția a 6-a, Oxford, Elsevier Butterworth-Heinemann, 2004, pp. 39–40.

¹⁴⁶ Andrei Marga, *Diagnoze*, Cluj-Napoca, Eikon, 2008, p. 178.

Potrivit acestui model, limbajul este *un mijloc nelimitat de comunicare prin care vorbitorii și ascultătorii se referă simultan la lucruri din lumile obiective, sociale și subiective, pentru a negocia definiții comune ale situației*.¹⁴⁷ Pe lângă *modelul comunicativ al acțiunii*, Habermas vorbește și despre *modelul teleologic al acțiunii* care consideră limbajul ca un mijloc prin care vorbitorii se pot influența reciproc, *modelul normativ al acțiunii* care percepe limbajul ca un mijloc de transmitere a valorilor culturale, *modelul dramaturgic al acțiunii* care percepe limbajul ca un mijloc de auto-prezentare.

Habermas atrage atenția asupra faptului că modelul comunicativ al acțiunii nu pune un semn de egalitate între acțiune și comunicare, limbajul fiind doar un *mod de comunicare care servește înțelegerii*, iar cei implicați, pornind de la această înțelegere, își desfășoară acțiunile.¹⁴⁸

Philip Haris, Robert Moran și Sarah Moran oferă câteva linii de ghidaj practice pentru a îmbunătăți competențele în domeniul comunicării interculturale. Un prim aspect asupra căruia autorii se opresc este faptul că, oricât de mult s-ar încerca, comunicarea este inevitabilă. Există un mesaj în spatele oricărei interacțiuni dintre indivizi. Orice activitate, chiar și lipsa oricărei activități pot transmite ceva, fie că acest ceva este sau nu intenționat. Un alt aspect este acela că a comunica nu înseamnă în mod obligatoriu a înțelege. Înțelegerea intervine atunci când persoanele implicate în actul comunicativ dau aceeași interpretare simbolurilor utilizate în acest proces, fie că aceste simboluri sunt cuvinte sau gesturi.

Autorii studiului observă o altă caracteristică deosebit de importantă a comunicării, și anume faptul că aceasta este ireversibilă, deși uneori se dorește a fi reversibilă. Totuși, mesajul transmis, în cazul în care nu corespunde dorințelor emitentului, poate fi explicat, clarificat sau reformulat. Desigur, în unele cazuri mesajul este greu de *remediat* precum în cazul contrazicerii unei persoane de origine arabă în prezența altor persoane. Gestul este considerat de o gravă impolitețe iar efectele produse de acesta sunt dificil de înlăturat.

¹⁴⁷ Jurgen, Habermas, *The Theory of Communicative Action. Reason and the Rationalization of Society*, vol. I traducere de Thomas McCarthy, Massachusetts, Beacon Press, 1984, p. 95.

¹⁴⁸ *Ibidem*, 101.

Comunicarea nu este de sine stătătoare, ci se desfășoară într-un anumit context, este un proces dinamic și în permanență activ. Factori precum momentul, locul desfășurării actului comunicativ, mijloacele folosite pentru acesta, transmit ei înșiși un anumit mesaj.¹⁴⁹

Studiul de față aduce de asemenea în discuție actul de a asculta, punctul de plecare fiind faptul că învățăm să ascultăm înainte de a învăța să citim sau să scriem. În cazul în care intervin dificultăți în ceea ce privește cititul, scrisul sau vorbitul, școala poate oferi asistență din acest punct de vedere. Nu este acordată însă o atenție similară în ceea ce privește ascultarea.

Media în ceea ce privește numărul de propoziții enunțate de o persoană pe zi este de 12.000, iar în ceea ce privește cuvintele de 150 pe minut. Însă, numărul de cuvinte care pot fi percepute de creierul unei persoane care are rolul de receptor este în medie de 400 pe minut. Având în vedere că actul de a asculta îl depășește pe cel de a auzi, un bun ascultător are capacitatea de a și analiza mesajul care îi este transmis, de a-l plasa într-un context mai larg.

Autorii se lansează într-o analiză amănunțită a procesului de ascultare, motivația pentru acest demers fiind faptul că acest proces reprezintă lucruri diferite nu numai pentru persoane diferite, ci și în cazul aceleiași persoane, în contexte diferite. Există diferite tipuri de comportamente ale ascultătorilor:

- Punctul de plecare este *a auzi*, procesul de propagare a undelor de sunet care sunt percepute de ureche și transmise spre creier. Acest proces nu este nicidecum sinonim cu cel de ascultare la care face referință, ci este doar primul pas al procesului.
- *Adunarea de informații* este o formă de ascultare care are drept scop asimilarea anumitor fapte enunțate, însă nu implică și interpretarea faptelor respective. De asemenea, sursa de proveniență a informațiilor nu face subiectul unei analize.
- *Ascultarea cinică sau defensivă* pornește de la premisa că actul comunicational este îndreptat împotriva celui căruia se adresează, fapt care generează o reacție de reticență și ostilitate, un mecanism de auto-apărare.

¹⁴⁹ Philip R. Harris, Robert T. Moran, Sarah V. Moran, *op. cit.*, pp. 40–41.

- În opoziție cu tipul prezentat mai sus, *ascultarea ofensivă* se referă la încercarea de a întoarce cuvintele emitentului împotriva sa. Exemplul oferit în acest sens este cel al unui avocat care își interoghează martorii cu scopul de a descoperi neconcordanțe sau puncte slabe.
- Prin *ascultarea politicoasă*, receptorul încearcă să se adapteze limitelor inferioare ale cerințelor sociale. În acest caz nu se poate vorbi despre o conversație, ci despre o succesiune la luarea cuvântului între persoanele implicate.
- *Ascultarea activă*, este cea care poate face ca dialogul intercultural să se desfășoare în condiții optime. Ascultătorul este implicat, este orientat spre a înțelege ceea ce i se transmite, empatizează, se implică, își asumă responsabilitatea angajării în procesul comunicațional.¹⁵⁰

Un studiu cu privire la îmbunătățirea abilităților de comunicare făcut de Mandy Kotzman și Anne Kotzman se axează și pe ascultarea eficientă. Ascultarea activă presupune, pe lângă interceptarea mesajelor, răspunderea la aceste mesaje. Indiferent de tipul de ascultare, se trimite un oarecare mesaj către vorbitor. Gândurile, sentimentele și acțiunile sunt interdependente. Modificarea uneia va avea un efect asupra celorlalte. Când răspundem la un mesaj trimitem la rândul nostru mesaje, fie că acestea sunt intenționate sau nu.¹⁵¹

Unul dintre aspectele pozitive cu privire la capacitatea de a asculta este că aceasta poate fi îmbunătățită prin creșterea conștientizării și cunoașterii cu privire la procesul implicat și prin îmbunătățirea abilităților de ascultare activă. Mandy Kotzman și Anne Kotzman au grupat aceste abilități de ascultare în trei categorii (Tabelul 3.1).

Onestitatea, sinceritatea și autenticitatea scot la iveală adevăratul sine în conversație. Acceptarea este uneori numită *privire pozitivă*¹⁵². Aceasta implică respect și preocupare pentru binele celuilalt. Acceptarea nu implică însă și acordul între părți cu privire la mesajul transmis. Empatia implică o

¹⁵⁰ *Ibidem*, pp. 48–49.

¹⁵¹ Mandy Kotzman și Anne Kotzman, *A step-by-step guide to communication skills training*, Camberwell, ACER Press, 2008, p. 11.

¹⁵² *Ibidem*, p. 71.

înțelegere exactă a sentimentelor celuilalt, ca și cum ar fi ale propriei persoane, dar empatia nu implică identificarea cu cealaltă persoană, ci o transpunere în locul acesteia. Abilitățile de participare se referă la exprimarea disponibilității și stabilirea raportului prin menținerea unui anumit ritm, contact vizual, expresivitate, postură, etc. Abilitățile de încurajare și cele de a răspunde au menirea de a indica vorbitorului că este ascultat și că se îndreaptă sau nu în direcția dorită. În ceea ce privește răspunsurile date, receptorul poate oferi feedback vorbitorului, care să influențeze procesul de comunicare.

Tabelul 3.1. Abilități de ascultare activă¹⁵³

Calități/Atitudini personale	Participare și încurajare	Răspunsuri date
Onestitate	Atenție fizică și psihică	Stiluri de răspuns
Acceptare	Comunicare nonverbală	Ascultare reflectivă/activă
Empatie	Stabilirea raportului	Parafrizare
	Menținerea conversației	Fraze utile
	Încurajare minimală	Greșeli uzuale
	Întrebări deschise	
	Liniște empatică	

Sunt prezentate și o serie de greșeli uzuale care dăunează transmiterii eficiente a mesajului de către vorbitor, cum ar fi criticile, răspunsurile defensive, folosirea de întrebări nepotrivite, sau irelevante, a clișeeilor, ironizarea vorbitorului, răspunsuri care indică respingerea, lipsa de respect, atitudinea de superioritate, întreruperea vorbitorului, adresarea unui număr prea mare de întrebări, crearea unui mediu nefavorabil comunicării.¹⁵⁴

Dacă este vorba despre comunicarea în interiorul aceleiași culturi, mesajele transmise sunt mai ușor de descifrat. În cazul comunicării interculturale însă, erori în perceperea mesajului pot interveni cu mai mare ușurință. Un avantaj îl reprezintă însă faptul că persoanele care interacționează în mediul

¹⁵³ *Ibidem*, p. 47.

¹⁵⁴ *Ibidem*, pp. 71–72.

intercultural sunt mai pregătite ca astfel de erori să apară, riscul distorsionării mesajului fiind mai mare. Iată un exemplu se astfel de eroare comunicațională:

„Căpitanul către copilot: *Spune-le că avem o urgență*

Copilotul către controlor: *Pierdem combustibil*

Controlorul: *Urcați la 3000 și mențineți altitudinea*

Copilotul către controlor: *În, pierdem combustibil*

Controlorul: *O să vă direcționez aproximativ 15 mile nord-est și apoi întoarceți... Este în regulă pentru voi și pentru combustibil?*

Copilotul: *Presupun că da.*

Apoi avionul a rămas fără combustibil și s-a prăbușit.”¹⁵⁵

Această conversație între căpitan, copilot și controlorul de zbor a avut loc în cazul cursei Avianca, care s-a soldat cu o prăbușire în Long Island în 1991. Desigur că o parte din specificul discuției s-a pierdut prin intermediul traducerii în limba română, însă discuția este totuși ilustrativă în ceea ce privește erorile de comunicare. Eroarea a intervenit din cauza originii columbiene a copilotului și limbii sale maternă – spaniola – în care contextul luat în considerare este mai larg, iar controlorul de zbor era de origine americană, în limba engleză contextul fiind mai restrâns.

Cu alte cuvinte, controlorul a luat în considerare faptul că orice avion pierde combustibil la decolare și pe tot parcursul zborului, acesta făcând practic deplasarea posibilă. Cuvântul „urgență”, care a fost pronunțat de căpitan are un context mai restrâns și nu a produs aceeași reacție controlorului de zbor. Ultima întrebare a controlorului: „Este în regulă pentru voi și pentru combustibil?” presupune un context mai larg și este relativ ambiguă pentru copilot. O întrebare de genul „Declarați o urgență cu privire la combustibil?” ar fi înlăturat probabil ambiguitățile. Desigur că există un limbaj standard pentru astfel de situații care probabil nu a fost respectat de unul sau de mai mulți dintre cei implicați în conversație, însă exemplul

¹⁵⁵ Philip R. Harris, Robert T. Moran, Sarah V. Moran, *op.cit.*, p. 44.

Original: Captain to Copilot: *Tell them we are in emergency.*/Copilot to Controller: *We are running out of fuel...*/ Controller: *Climb and maintain 3000.*/ Copilot to Controller: *Uh, we're running out of fuel.*/ Controller: *I'm going to bring you about 15 miles northeast and then turn you back... Is that fine with you and your fuel?/ Copilot: I guess so./The jet ran out of fuel and crashed.*

acesta rămâne totuși concludent pentru modul în care contextul lingvistic, mai larg sau mai restrâns, poate altera actul comunicațional.¹⁵⁶

Deoarece am prezentat un exemplu de dificultate care poate interveni la nivel comunicațional din cauza diferențelor culturale, ne vom opri asupra reprezentării vizuale a diferitelor stiluri de comunicare în trei zone culturale diferite, reprezentare făcută de Fons Trompenaars în lucrarea *Riding the Waves of Culture* (Figura 3.1.)

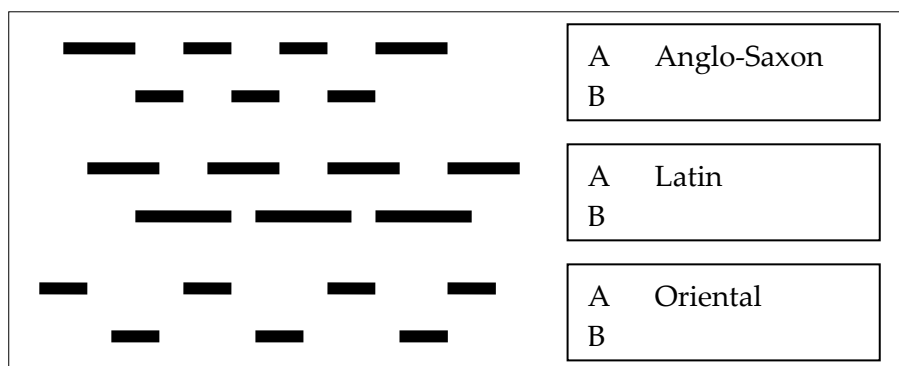

Figura 3.1. Reprezentarea stilurilor de comunicare anglo-saxon, latin și oriental¹⁵⁷

Potrivit acestei reprezentări, în cazul anglo-saxonilor când persoana A încetează să vorbească, persoana B continuă discuția; în cazul stilului latin, persoanele A și B se întrerup deseori pe parcursul discuției; în cazul stilului oriental, întreruperile nu sunt apreciate și există o pauză, o perioadă de respiro, între intervențiile persoanelor A și B în discuție. Trompenaars consideră că și tonul vocii poate reprezenta o sursă de dificultăți de comunicare: stilul latin este caracterizat de inflexiuni frecvente ale vocii, în timp ce cel oriental este caracterizat de un ton mai moderat, cu inflexiuni rare; stilul anglo-saxon de află între cele două stiluri menționate.

Un alt aspect asupra căruia se opresc autorii Philip Haris, Robert Moran și Sarah Moran, este legat de limbajul folosit în comunicare. Accentul este pus pe tipul de comunicare în cadrul căreia nu există impedimentul utilizării

¹⁵⁶ *Ibidem*, pp. 44–45.

¹⁵⁷ Fons Trompenaars, *Riding the Waves of Culture. Understanding Cultural Diversity in Business*, Nicholas Brealey Publishing, Londra, 1993, p. 68.

unor limbi diferite, fiind unanim acceptat că limba engleză este folosită la nivel global și că și-a câștigat statutul de limbă internațională. Ceea ce a încercat Ludovic Lazar Zamenhof¹⁵⁸ să realizeze prin intermediul limbii artificiale Esperanto, care s-a dorit a fi o a doua limbă pentru fiecare, a fost finalizat de răspândirea pe o scară atât de largă a limbii engleze.

Pornind de la premisa că limba engleză este limba de excelență în mediul internațional al afacerilor, autorii oferă câteva soluții posibile pentru *internalizarea* utilizării limbii engleze. Printre recomandările făcute de aceștia vom menționa evitarea utilizării cuvintelor neuzuale, utilizarea înțelesului primar al cuvintelor, utilizarea unor cuvinte care au mai puține înțelesuri, utilizarea semnelor de punctuație în număr cât mai mare pentru o cât mai mare clarificare a înțelesului, evitarea utilizării cuantificatorilor neesențiali, conformarea cu regulile generale de gramatică în detrimentul stilului conversațional.

Traducerea defectuoasă sau inexactă poate avea consecințe negative asupra desfășurării activității în mediul internațional. Un exemplu oferit de autori pentru susținerea acestei afirmații este cazul cunoscutei firme Pepsi-Cola în momentul pătrunderii pe piața thailandeză. Sloganul *Revino la viață, ești în generația Pepsi* (*Come alive, you're in the Pepsi generation*), prin traducerea thailandeză a căpătat sensul de *Pepsi îți aduce strămoșii din lumea morților* (*Pepsi brings your ancestors back from the dead*).¹⁵⁹

Autorii Guo-Ming Chen și William J. Starosta propun trei perspective de studiere a competenței comunicaționale interculturale:

1. Perspectiva afectivă: sensibilitatea interculturală promovată printr-o percepție pozitivă asupra sinelui, absența ideilor preconcepute, atitudini necritice și relaxare socială.
2. Perspectiva cognitivă: cunoștințele culturale, care includ autocunoașterea și înțelegerea propriei culturi precum și a culturii celuilalt.
3. Perspectiva comportamentală: comportamentul corespunzător în interacțiunile interculturale și implică dexteritate interculturală în trimiterea

¹⁵⁸ Pierre Janton și Humphrey Tonkin, *Esperanto: Language, Literature, and Community*, New York, State University of New York Press, 1993.

¹⁵⁹ Philip R. Harris, Robert T. Moran, Sarah V. Moran, *op.cit.*, pp. 58–62.

mesajelor, flexibilitate comportamentală, managementul interacționării și abilități sociale.¹⁶⁰

Claudio Baraldi, în articolul *New Forms of Intercultural Communication in a Globalized World*, menționează că schimbările istorice din secolul XX au creat necesitatea unei noi forme de comunicare interculturală. O formă transculturală de comunicare s-a impus ca bază a adaptării dintre culturi, a creării identităților multiculturale și a construcției unei societăți multiculturale hibride. Această formă transculturală generează paradoxuri și dificultăți în comunicarea interculturală, combinând preservarea diferențelor culturale cu căutarea de sinteze. În consecință, este necesară o nouă formă de dialog intercultural, care să se poată confrunta cu diferențele culturale și care să aplaneze conflictele pentru a crea o coordonare între diferitele perspective culturale.¹⁶¹

Reticența și lipsa de deschidere față de imersiunea elementelor specifice altor culturi duc la preservarea într-o stare autentică a pluralității culturale însă împiedică un dialog adecvat între culturi. Diversitatea se menține, fie că este vorba de deschiderea față de influențele din afara sau de respingerea acestora.

Studiul comunicării interculturale datează din anii 1940–1950. În timp ce lingvistul și antropologul Edward Sapir¹⁶² a abordat acest subiect încă din 1921, a fost nevoie de studentul și apoi colegul său Benjamin Whorf să exprime viziunile sale mai clar ca și probleme de comunicare. Celor două nume le este asociată ipoteza Sapir–Whorf, cunoscută și ca principiu al

¹⁶⁰ Guo-Ming Chen și William J. Starosta, „Intercultural communication competence: A Synthesis” în Molefi K. Asante, Yoshitaka Miike, Jing Yin (editori), *The Global Intercultural Communication Reader*, New-York, Routledge, 2008, pp. 222–227.

¹⁶¹ Claudio Baraldi, „New Forms of Intercultural Communication in a Globalized World”, în *The International Communication Gazette*, vol. 68, nr. 1, Londra, Sage Publication, 2006, pp. 53–54, <http://www.sagepub.com/jandtd6estudy/study/chapters/01/Baraldi.pdf>, accesat în 30.04. 2009.

¹⁶² Potrivit lui Sapir, limba nu este o funcție moștenită biologic, ci una culturală care este influențată ca urmare a contactului intercultural și care influențează modul în care este percepută realitatea.

Pentru informații suplimentare, vezi Sapir, Edward, *Language: An introduction to the study of speech*, New York, Harcourt, Brace and company, 1921.

relativității lingvistice.¹⁶³ În 1984, Spitzberg și Cupach propun șapte tipuri de competențe necesare indivizilor care interacționează de-a lungul unor diferite culturi:

1. *Competența fundamentală* se referă la capacitatea generală a unui individ de adaptare eficientă într-un mediu nou pentru a-și atinge scopurile propuse, capacitatea cognitivă necesară pentru a face față unei situații din afara propriei culturi.
2. *Competența socială* se referă la competențe specifice în care pot fi incluse empatia, complexitatea cognitivă, asumarea rolului în comunicare, managementul interacțiunii.
3. *Competența interpersonală* este capacitatea de a îndeplini sarcini și de a atinge scopuri prin intermediul comunicării. Deși acest tip de competență poate fi considerată atât competență fundamentală cât și competență socială, se referă în special la modul în care indivizii își folosesc abilitățile pentru a controla mediul în care are loc comunicarea.
4. *Competența lingvistică* este capacitatea individului de a folosi limbajul în mod corespunzător.
5. *Competența comunicativă* presupune nu numai cunoașterea modului în care limbajul trebuie utilizat ci și cunoașterea modului în care cunoștințele de limbaj se pot aplica într-un mod adecvat, în funcție de context.
6. *Competența relațională* include o parte din cele șase tipuri de competențe menționate mai sus, însă procesele independente și reciproce de interacționare sunt aspectele la care se referă în mod special. Un individ trebuie să stabilească anumite grade de relaționare cu ceilalți înainte de a interacționa cu aceștia în mod eficient.¹⁶⁴

Însă, competențele prezentate de Spitzberg și Cupach sugerează faptul că indivizii au identități culturale unitare, care nu pot fi modificate. Acest

¹⁶³ Ipoteza Sapir-Whorf susține ideea că structura unei limbi afectează modul în care vorbitorii conceptualizează lumea, altfel spus, imaginea pe care ne-o formăm despre realitate depinde în mod esențial de limba pe care o vorbim. Pentru mai multe informații, vezi Benjamin L. Whorf, John B. Carol (editor) *Language, Thought and Reality. Selected Writings of Benjamin Lee Whorf*, Cambridge, MIT Press, 1956.

¹⁶⁴ Brian H. Spitzberg, William R. Cupach, *Interpersonal communication competence*, Beverly Hills, Sage Publications, 1984, pp. 34–117.

lucru poate fi însă contestat, deoarece, în procesul de comunicare, indivizii implicați modifică și sunt la rândul lor modificați.¹⁶⁵

Guo-Ming Chen și William J. Starosta în articolul *Intercultural communication competence: A Synthesis*, publicat în 2008, prezintă trei perspective de studiere a competenței comunicaționale interculturale:

1. Perspectiva afectivă, care reprezintă sensibilitatea interculturală promovată printr-o percepție pozitivă asupra sinelui, absența ideilor preconcepute, atitudini necritice și relaxare socială.
2. Perspectiva cognitivă, care reprezintă cunoștințele culturale, care includ autocunoașterea și înțelegerea propriei culturi precum și a culturii celuilalt.
3. Perspectiva comportamentală, care se axează pe comportamentul corespunzător în interacțiunile interculturale și implică dexteritate interculturală în trimiterea mesajelor, flexibilitate comportamentală, managementul interacționării și abilități sociale.¹⁶⁶

Abordând problema comunicării interpersonale, Fred Casmir, în lucrarea *Communication in Eastern Europe: The Role of History, Culture, and Media in Contemporary Conflicts*¹⁶⁷ scoate în evidență una dintre caracteristicile care diferențiază societățile moderne și tradiționale și care are consecințe importante în comunicarea interpersonală. Această dimensiune este pluralismul, văzut ca acceptare a diversității, ca și factor de îmbogățire individuală și colectivă. Este de menționat din acest punct de vedere definiția dată de Horace Kallen pluralismului cultural ca *multiplicity in a unity*¹⁶⁸, definiție care își regăsește semnificația și în deviza Uniunii Europene, *unity in diversity*.

Revenind la viziunea lui Casmir, o societate pluralistă este una în cadrul căreia diferite grupuri pot interacționa manifestând un oarecare grad de toleranță unul față de celălalt, și față de culturile minoritate. Lumea pluralistă este rezultatul unei fragmentări progresive a societății care apare ca rezultat

¹⁶⁵ Guo-Ming Chen și William J. Starosta, *op. cit.*, p. 219.

¹⁶⁶ *Ibidem*, pp. 217–229.

¹⁶⁷ Fred L. Casmir (editor), *Communication in Eastern Europe: The Role of History, Culture, and Media in Contemporary Conflicts*, Mahwah, NJ. Publication, 1995. pp. 16–22.

¹⁶⁸ Avery Gordon și Christopher Newfield (editori), *Mapping Multiculturalism*, Minneapolis, Londra, University of Minnesota Press, 1996, p. 83.

al industrializării. În spațiul public, toți indivizii sunt cetățeni și se recunosc ca atare, în ciuda tuturor diferențelor religioase, etnice, culturale care îi definesc în spațiul privat. Societatea pluralistă îl extrage pe individ din comunitatea privată, plasându-l în comunitatea simbolică a tuturor cetățenilor.

În societățile tradiționaliste comunicarea funcționează în principal pentru a furniza informații și pentru a coordona acțiunile, este plasată în contextul unei cunoașteri consensuale. În societățile moderne, comunicarea este folosită pentru a crea construcții împărtășite ale realității care conferă stabilitate și asigură contactul între indivizi. Nu se poate porni de la premisa că persoana cu care se interacționează va conferi informației primite aceiași semnificație.

În procesul constituirii identității personale, diferențele culturale au nu numai un rol referențial ci devin parte integrantă a acesteia. Aceasta presupune indivizi capabili să înțeleagă, să accepte și să depășească aparentele diferențe în cadrul propriilor culturi dobândite de la origini, precum și cele ale culturii celorlalți.

Condițiile actuale pun în legătură indivizi din ambele tipuri de societăți. Luând ca exemplu zona Europei Centrale și de Est, trebuie menționat că, deși regiunea s-a dezvoltat, momentan există o perioadă de disjunctie în care comunicarea dintre indivizii acestei regiuni și cei din societăți mai bine ancorate în modernitate poate fi îngreunată de gradul de incoerență mutuală, procesul comunicării interpersonale fiind înțeles în mod diferit. Acesta este un exemplu de impact al procesului istoric și cultural asupra comportamentului social și asupra vieții contemporane.

3.2. 2008 – Anul dialogului intercultural

În acest subcapitol vom prezenta o serie de aspecte legate de declararea anului 2008 an european al dialogului intercultural¹⁶⁹, an în care s-a făcut bilanțul provocărilor reprezentate de creșterea interacțiunii dintre culturi și în care s-au luat măsuri atât pentru creșterea conștientizării implicațiilor acestor interacțiuni precum și pentru îmbunătățirea relațiilor interculturale.

¹⁶⁹ Cu Decizia Parlamentului și Consiliului European, Nr.1983/2006/EC din 12 decembrie 2006.

Considerăm necesară prezentarea unor puncte de vedere cu privire la dialogul intercultural exprimate în acest context, pentru a ilustra cadrul promovării acestui tip de dialog la nivel european.

În cea de a doua secțiune ne vom opri asupra programului PUZZLE, programul național al României pentru 2008 – Anul European al Dialogului Intercultural, coordonat de Centrul de Consultanță pentru Programe Culturale Europene și finanțat de Comisia Europeană și de Ministerul Culturii și Cultelor din România.

3.2.1. Documentul *The White Paper on Intercultural Dialogue*, 7 mai 2008

În 2008, Consiliul Europei a adoptat documentul *The White Paper on Intercultural Dialogue – Living Together as Equals in Dignity*¹⁷⁰, cu scopul de a oferi un ghidaj în fața posibilelor probleme care pot interveni ca urmare a contactului intercultural. Actul a fost aprobat în unanimitate de toate cele 47 de state membre.

Sub motto-ul *All Different All Equal*, acest document se axează, printre altele, pe întrebarea „Cum ar trebui să reacționăm în fața diversității?” Una dintre soluțiile propuse este intensificarea și mai ales îmbunătățirea dialogului intercultural:

*Dialogul intercultural are de jucat un rol important în această privință. Ne permite să prevenim separările etnice, lingvistice și culturale [...] să facem față identităților noastre diferite în mod constructiv și democratic pe baza unor valori universale comune.*¹⁷¹

Aceste valori universale comune sunt considerate a fi democrația, drepturile omului și autoritatea legii.

Dialogul intercultural este privit nu numai ca o soluție posibilă ci ca o necesitate a timpurilor noastre. Tradițiile culturale, fie că aceste aparțin unei culturi minoritare sau majoritare nu ar trebui să primeze în fața principiilor

¹⁷⁰ Consiliul Europei, *The White Paper on Intercultural Dialogue: Living Together as Equals in Dignity*, 7 mai 2008, http://www.coe.int/t/dg4/intercultural/Source/Pub_White_Paper/White%20Paper_final_revised_EN.pdf, accesat în 03.08.2009.

¹⁷¹ *Ibidem*, p. 3.

și standardelor Convenției Europene a Drepturilor Omului sau ale altor drepturi de ordin civil, politic, social, economic și cultural stabilite de Consiliul European. Egalitatea între sexe a fost dată drept exemplu de premisă care nu poate fi negociabilă și de la care ar trebui să se pornească în desfășurarea dialogului intercultural. Egalitatea a fost de altfel o temă recurentă, de unde și sloganul de „unitate în demnitate”.

Documentul *The White Paper on Intercultural Dialogue*, în încercarea de a delimita mai bine cadrul conceptelor pe care le utilizează, oferă o serie de definiții pentru acești termeni. În acest context, dialogul intercultural este definit ca fiind un schimb deschis de opinii între indivizi, grupuri de origini și din contexte etnice, culturale, religioase sau lingvistice diferite, pe baza înțelegerii reciproce și a respectului.¹⁷²

Multiculturalismul este înțeles ca o abordare politică specifică, în timp ce diversitatea culturală și multiculturalitatea denotă faptul că diferite culturi există și pot interacționa în cadrul unui spațiu dat și a unei organizări sociale. Coeziunea socială, este percepută ca fiind capacitatea unei societăți de a asigura bunăstarea tuturor membrilor săi, minimizând disparitățile și evitând polarizarea.¹⁷³

Integrarea are în acest context sensul de capacitatea oamenilor de a trăi împreună respectând în totalitate demnitatea fiecărui individ, binele comun, pluralismul și diversitatea, nonviolența și solidaritatea, precum și capacitatea de a participa la viața socială, culturală, economică și politică. Acest concept implică protecția celor slabi, precum și dreptul de a fi diferit, de a crea, de a inova.

Nu există o definiție legiferată internațional pentru conceptul de minoritate. În contextul documentului de față acest concept desemnează persoanele aparținând unor grupuri mai mici decât restul populației și caracterizate de identitatea lor, în special de etnicitatea, cultura, religia și limbajul lor.

În ceea ce privește procesul de globalizare, acesta nu este un fenomen care nu caracterizează doar perioada în care ne aflăm. Diferența și motivul

¹⁷² *Ibidem*, p. 10.

¹⁷³ *Ibidem*, p. 10.

pentru care a căpătat o asemenea anvergură în referirea la aspecte legate de contactul intercultural este faptul că aceasta a reușit să „comprime timpul și spațiu la un nivel fără precedent”,¹⁷⁴ nivel care necesită existența unei atitudini proactive. Izolarea și neimplicarea în dialogul intercultural reprezintă doar o iluzie a siguranței. Neimplicarea duce la dezvoltarea percepției stereotipice cu privire la „celălalt”, la crearea unei atmosfere de suspiciune, tensiune și anxietate, de intoleranță și discriminare. O cultură politică capabilă să pună valoare pe diversitatea culturală este considerată a fi democrația, văzută ca un mod de reconciliere a majorității cu minoritățile.

Cetățenia, în sensul său larg, este atât un drept cât și o responsabilitate de a participa la viața culturală, socială, economică și politică a comunității împreună cu ceilalți. Aceasta este cheia dialogului intercultural, deoarece ne invită să ne gândim la alții nu într-un mod stereotipic, ci ca cetățeni camarazi și egali. Participarea civică este astfel intensificată, contribuind la valoarea cu care contribuie noii veniți, care la rândul său cimentează coeziunea socială.

Organizarea orașelor ar trebui să fie orientată spre crearea de spații propice dialogului intercultural, spații în care membrii aparținând unor clase sociale diferite să poată interacționa și să poată dezvolta simțul toleranței reciproce. Este foarte important ca populațiile imigrante să nu stea în izolare, excluse și alienate de viața orașului. Activitățile culturale pot contribui la o mai bună cunoaștere, la creșterea toleranței, înțelegerii reciproce și respectului.

Deoarece un accent deosebit a fost pus în acest document pe populația tânără, se consideră că grădinițele, școlile, cluburile de tineret și spațiile de desfășurare a activităților în care sunt implicați tinerii în general, sunt locuri propice pentru învățarea și exersarea dialogului intercultural. În acest scop, copii și tinerii ar trebui să aibă mai multe posibilități să se întâlnească și să interacționeze.

Un spațiu aparte în dialogul intercultural, deși este vorba de un dialog indirect, sunt mass-media. Meritul lor este a pune culturile în context, de a oferi cititorilor, telespectatorilor sau ascultătorilor perspective pe care aceștia nu le au la dispoziție în viața de zi cu zi. Însă, manevrarea diversității într-o

¹⁷⁴ *Ibidem*, p.13.

manieră democratică nu este o sarcină facilă, având în vedere ușurința cu care pot fi atribuite stereotipurile sau riscul ca dialogul să fie folosit pentru a incita la ură sau la intoleranță.

Sportul este de asemenea o arenă importantă pentru dialogul intercultural. Fotbalul în special, considerat în *The White Paper on Intercultural Dialogue* a fi un sport global și susținut în context European de UEFA, a reprezentat un domeniu important de inițiative anti rasiste în ultimii ani, susținute în contextul European de UEFA. Faptul că reprezentanți din diferite culturi joacă împreună pe baza unor reguli imparțiale și universale, guvernate de noțiunea de fair play, poate reprezenta cadrul unei experiențe interculturale.

Locul de muncă este de asemenea un spațiu important pentru dialogul intercultural. Putem da aici ca exemplu numărul mare de companii multinaționale pentru care crearea unui mediu propice de desfășurare a comunicării interculturale reprezintă de multe ori cheia spre reușită. Diversitatea este văzută ca un factor de inovare ce poate revigora viziunea despre munca în echipă, participarea angajaților, spiritul de toleranță. Se atrage atenția asupra faptului că mulți membri ai grupurilor minoritare își desfășoară activitatea în locuri de muncă slab plătite și nesigure. Un rol important îl joacă în acest sens uniunile de sindicat, nu numai în vederea îmbunătățirii condițiilor de muncă dar și în vederea extinderii solidarității interculturale.

Serviciile publice, organizațiile nonguvernamentale, comunitățile religioase, sistemul sanitar sau educațional au de a face cu comunitățile minoritare în mod frecvent. În aceste condiții, personalul trebuie să fie pregătit pentru ca astfel de interacțiuni să fie cât mai productive. Astfel, recrutarea de angajați din grupurile minoritare în aceste domenii poate contribui la dezvoltarea competențelor interculturale.

Dialogul intercultural are nevoie de o bază instituțională și legală. Se atrage atenția asupra necesității unei legislații mai aspre împotriva discursului rasist, xenofobic, homofobic, antisemitic, islamofobic, anti etniei rrom sau oricărui tip de discurs care incită la violență.

Un alt demers inițiat de Consiliul European este o campanie extinsă împotriva discriminării aducând în prim-plan rolul jucat de media în Europa

multiculturală. Pentru a întări spiritul civic și democratic, Consiliul European a demarat programul „Orașe Interculturale”. Scopul acestui program este de a intensifica și sprijini eforturile comunității în demersul dezvoltării diversității culturale, creșterea conștientizării faptului că diversitatea culturală poate reprezenta o resursă importantă pentru dezvoltarea comunităților. De asemenea, în urma acestui proiect, bunele practici întâlnite în respectivele orașe pot reprezenta puncte de ghidaj pentru celelalte. Dintre orașele implicate în acest proiect fac parte enumera Amsterdamul, Copenhaga, Geneva, Lyon, Oslo, Sebastian, Pecs, Patras, etc.

Însă, fiind cunoscut faptul că orice demers care vizează viitorul trebuie să se bazeze și pe aspecte legate de trecut, autoritățile publice și instituțiile educaționale sunt încurajate să pregătească evenimente care să îi ajute, în special pe elevi, să cunoască și să înțeleagă evenimente care pot fi clasate ca și crime împotriva umanității. Astfel, se urmărește o deschidere spre înțelegere, toleranță și prietenie între națiuni, între diferite grupuri sau comunități.

În finalul documentului prezentat se atrage atenția asupra faptului că *The White Paper on Intercultural Dialogue* nu poate oferi o hartă exactă a drumului care trebuie urmat. Se dorește a fi doar un pas înainte pe un drum mai lung, în condițiile în care conviețuirea în diversitate respectând drepturile și libertățile fundamentale ale omului a devenit o cerință a perioadei în care ne aflăm precum și a celei care va urma.¹⁷⁵

3.2.2. Cercetarea *Intercultural Dialogue in Europe*, a Organizației Gallup din Ungaria, pentru luna noiembrie 2007

Un alt document legat de anul dialogului intercultural în Europa asupra căruia ne vom opri este o cercetare făcută de organizația Gallup din Ungaria la cererea Directoratului General pentru Educație și Cultură din cadrul Comisiei Europene. Cercetările s-au desfășurat în perioada noiembrie 2007 iar raportarea s-a făcut în decembrie 2007.¹⁷⁶

¹⁷⁵ *Ibidem*, pp. 3–51.

¹⁷⁶ Comisia Europeană, Directoratul General pentru Educație și Cultură, *Intercultural Dialogue in Europe*, Flash Eurobarometer 217– The Gallup Organization; http://ec.europa.eu/public_opinion/flash/fl_217_sum_en.pdf, accesat în 08.10.2009.

4. Șocul cultural

Peste 27.000 de cetățeni cu vârste peste 15 ani din cele 27 de state membre ale Uniunii Europene au fost intervievați, în special telefonic. Interviuurile au dezvăluit faptul că aproape trei sferturi din cetățenii UE consideră că oamenii cu un context etnic, religios sau național diferit îmbogățesc viața culturală a țării lor. Procentajul cel mai mic în susținerea acestei afirmații a fost obținut în Malta, Cipru, Bulgaria și România, la polul opus aflându-se Irlanda și Luxemburgul. Totuși, cel puțin jumătate din respondenții din aceste țări au considerat că oamenii cu un bagaj cultural diferit aduc beneficii vieții de zi cu zi.

Figura 3.2 ilustrează opiniile respondenților cu privire la modul în care diversitatea locuitorilor are impact asupra vieții culturale.

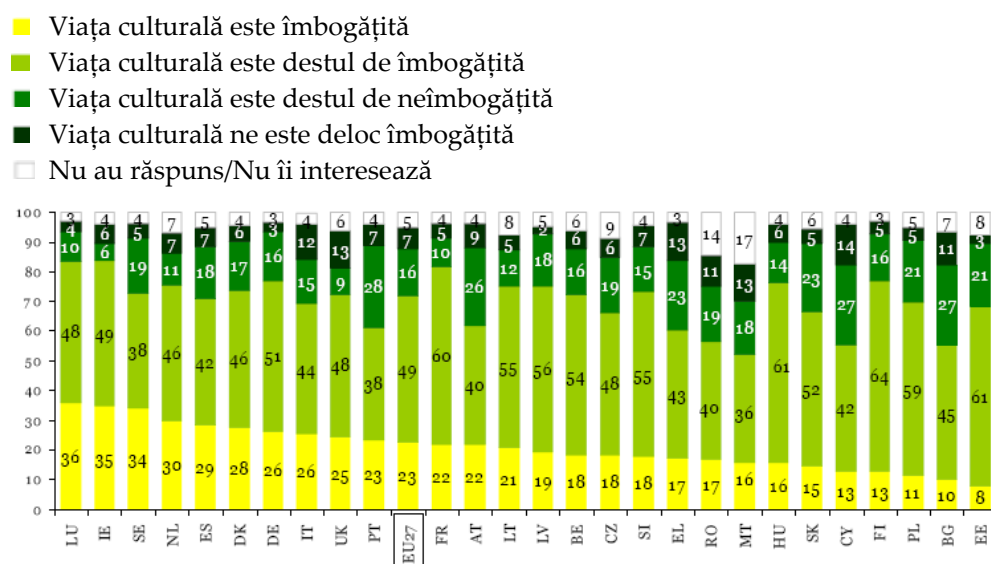

Figura 3.2. Ilustrare grafică a opiniilor cu privire la modul în care diversitatea locuitorilor are impact asupra vieții culturale (% din respondenți)

Sursa: Flash Eurobarometer 217 – The Gallup Organization, decembrie 2007¹⁷⁷

Conform figurii de mai sus, se poate observa că proporția în care respondenții din Irlanda, Luxemburg și Suedia au fost de acord cu certitudine că viața culturală este îmbogățită de diversitatea culturală este de aproape 40%.

¹⁷⁷ Comisia Europeană, Directoratul General pentru Educație și Cultură, *Intercultural Dialogue in Europe*, Flash Eurobarometer 217 – The Gallup Organization, p. 6; http://ec.europa.eu/public_opinion/flash/fl_217_sum_en.pdf, accesat în 08.10.2009.

Două treimi din respondenți au declarat că au intrat în contact cu cel puțin o persoană dintr-un mediu cultural diferit în ultimele șapte zile înainte de interviu. La polul inferior, cu doar jumătate din respondenți care au răspuns afirmativ la această întrebare, se află din nou Bulgaria și România, alături de Polonia și Estonia (Figura 3.3).

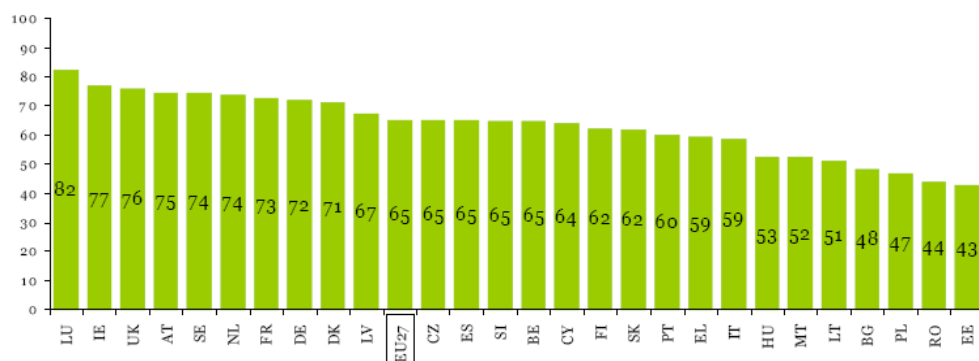

Figura 3.3. Ilustrare grafică a procentajelor persoanelor intervievate care au declarat că au intrat în contact cu persoane de culturi diferite de cultura proprie, în ultima săptămână.

Sursa: Flash Eurobarometer 217 – The Gallup Organization, decembrie 2007¹⁷⁸

S-a înregistrat un raport invers proporțional între nivelul de interacțiune și vârsta respondenților, și un raport proporțional între nivelul de interacțiune și nivelul de educație și cel de urbanizare. Astfel, contactul a fost mai mare în cazul celor mai tineri, al celor cu un nivel mai ridicat al educației și al celor din mediul urban. Cele mai multe întâlniri au avut loc în spațiul public, urmate de cele la locul de muncă, apoi de cele care au avut loc în cadrul unor activități culturale și de cele care au avut loc într-o instituție educațională.

83% din respondenți au fost de acord cu efectul benefic al contactului intercultural. Totuși, 36% nu au putut atribui un înțeles clar conceptului de „dialog intercultural în Europa”. Două treimi s-au declarat interesați de evenimentele care urmau să aibă loc în anul 2008 cu ocazia anului dialogului intercultural în Europa iar 20% au manifestat un interes ridicat pentru aceste evenimente. Olanda și Austria au înregistrat cel mai mare procent de respon-

¹⁷⁸ *Ibidem*, p. 7.

denți, aproximativ 50%, care s-au arătat puțin sau deloc interesați de aceste evenimente. Luând în considerare categoriile de vârstă, respondenții între 25 și 39 de ani s-au declarat mai interesați decât cei mai în vârstă. Acest lucru se poate explica prin faptul că cei tineri vor fi principalii beneficiari în cazul în care anul dialogului intercultural va aduce îmbunătățiri, deoarece aceste îmbunătățiri au nevoie de o anumită perioadă de timp pentru a fi resimțite. Cei mai vârstnici, fie s-au acomodat la sistemul existent, fie sunt sceptici că vor mai putea resimți eventualele efecte benefice. O confirmare a faptului că interacțiunea cu diferite grupuri culturale crește aprecierea față de o societate multiculturală reiese și din compararea rezultatelor celor două grafice de mai sus. Acei cetățeni care au intrat în contact, cu o săptămână înainte de interviu, cu oameni din diferite medii culturale au fost mai înclinați spre a conștientiza beneficiile unui astfel de contact.

Figura 3.4 ilustrează atitudinile cu privire la dialogul intercultural.

- Atitudine cosmopolită (tinerii beneficiază din interacțiunea interculturală și nu se pune accentul pe tradițiile familiale)
- Pro diversitate și păstrarea rădăcinilor (tinerii beneficiază din interacțiunea interculturală și se pune accentul pe tradițiile familiale)
- Nu sunt în favoarea diversității (tinerii nu beneficiază din interacțiunea interculturală și se pune accentul pe tradițiile familiale/ nu se pune accentul pe tradițiile familiale)

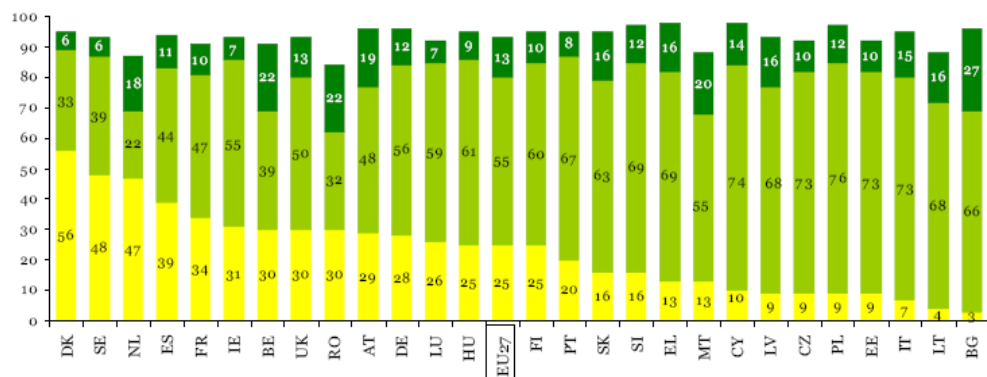

Figura 3.4. Ilustrare grafică a atitudinilor cu privire la dialogul intercultural (% din respondenți)

Sursa: Flash Eurobarometer 217 – The Gallup Organization, decembrie 2007¹⁷⁹

¹⁷⁹ Ibidem, p. 9.

Potrivit acestui grafic, atitudinea cosmopolită predomină în Danemarca cu 56%, Suedia cu 48% și Olanda cu 47%. Cetățenii din statele nou intrate în Uniunea Europeană tind mai puțin spre o atitudine cosmopolită și mai mult spre păstrarea diversității culturale, această atitudine fiind caracteristică pentru respondenții din Polonia cu 76% și Cipru cu 74%.

Cercetarea s-a axat și pe asocierile pe care respondenții le fac cu sintagma „Anul Dialogului Intercultural în Europa”:

- pentru 23% dintre respondenți conotația a fost de „Comunicare între diferite comunități”;
- pentru 13% – „Cooperare, schimb, mobilitate transnațională”;
- pentru 11% – „A trăi împreună, a cunoaște și a înțelege diferite culturi”;
- pentru 10% – „Evenimente culturale și acces la cultură”;
- pentru 9% – „Coabitare și diversitate culturală”;
- pentru 8% – „Cultură europeană împărtășită”;
- pentru 5% – „Confruntarea cu diversitatea lingvistică”;
- pentru 4% – „Toleranță și drepturi egale”;
- pentru 3% – „Educație, schimb de informații și idei”;
- pentru 3% – „Dialog în sfera politicului și economicului”;
- pentru 3% – „Imigrare sau minorități”;
- pentru un procent de 1% – „Păstrarea tradițiilor”;
- 8% din respondenți au dat răspunsuri nerelevante pentru studiu.

Pentru marea majoritatea conotația s-a dovedit a fi una pozitivă. Cei care au dat sintagmei o conotație negativă s-au referit în principal la probleme legate de minorități și de procesul de imigrare.¹⁸⁰

3.2.3. Studiul *Multilingvism și dialog intercultural în Uniunea Europeană*. O viziune românească

Tot în anul 2007, Institutul European din România a publicat studiul *Multilingvism și dialog intercultural în Uniunea Europeană. O viziune românească*. În capitolul dedicat definirii valorilor comune europene, autorii studiului

¹⁸⁰ Comisia Europeană, Directoratul General pentru Educație și Cultură, *Intercultural Dialogue in Europe*, Flash Eurobarometer 217 – The Gallup Organization; http://ec.europa.eu/public_opinion/flash/fl_217_sum_en.pdf, accesat în 08.10.2009.

concluzionează că nu se poate ajunge la o definiție care să ia în calcul toate identitățile naționale, regionale, religioase și lingvistice care fac parte din continent. Pluralitatea limbilor, culturilor și religiilor, aflate în permanent dialog, care face ca orice poziție radicală să rămână marginală, constituie fără îndoială baza de plecare pentru definirea unei identități europene. Însă, tocmai această pluralitate reduce șansele de a ajunge la un compromis: dialogul intercultural și interconfesional a dus, de multe ori, la situații conflictuale. Este imposibilă definirea unei identități europene la acest moment deoarece respectul alterității este chiar esența proiectului european.

Nu existența valorilor face dificilă crearea unui text normativ unanim acceptat de valori comune europene, ci diferența de interpretare a respectivelor valori între state, aceste diferențe fiind uneori determinate de diversitatea lingvistică. Este dat ca exemplu conceptul de „toleranță”, din scrierile lui Jürgen Habermas, *Intolerance and Discrimination*, care inițial a avut conotație religioasă și abia apoi conotație juridică. În limba engleză există distincția între „tolerance” (ca formă de comportament) și „toleration” (cu sens juridic) însă sunt foarte multe situațiile în care distincțiile acestea nu pot fi redată corespunzător.¹⁸¹

3.2.4. Anul dialogului intercultural în România – proiectul PUZZLE

Ministerul Culturii și Cultelor a desemnat Centrul de Consultanță pentru Programe Culturale Europene să fie Organismul Național de Coordonare al Programului în România. Ministerul Culturii și Cultelor reprezintă România în Comitetul Consultativ al Programului.

Pe lângă evenimentele care au avut loc la nivel European, fiecare din statele membre au prezentat propriile proiecte naționale în domeniul dialogului intercultural. Proiectul României s-a numit PUZZLE și a beneficiat de sprijinul financiar al Comisiei Europene și al Ministerului Culturii și Cultelor din România; a fost coordonat de Centrul de Consultanță pentru Programe Culturale Europene, cu participarea Fundației Toaca, Rețelei Naționale a

¹⁸¹ Institutul European din România, Proiect SPOS 2007, *Multilingvism și dialog intercultural în Uniunea Europeană. O viziune românească*, pp. 14–15. http://www.ier.ro/documente/SPOS2007_ro/Spos2007_studiu_6_ro.pdf, accesat în 09.09.2009.

Muzeelor din România, Muzeului Țăranului Român, Centrului *Geomedia* și a *Jeunesses Musicales România*. Lansarea proiectului a avut loc pe data de 5 martie iar încheierea pe data de 12 decembrie.

Potrivit site-ului oficial al anului dialogului intercultural în România, proiectul PUZZLE a avut drept scop declarat *crearea de spații de reflecție în care interculturalitatea să își găsească sensul și firescul în exercițiul cel mai vechi al omului: dialogul cu sine și cu celălalt. Ideea centrală a proiectului este jocul de puzzle în care fiecare piesă își are locul și rolul său, fără de care întregul nu ar fi posibil*. Proiectul a fost structurat în cinci secțiuni¹⁸², și anume:

1. *Legenda (Pelerin spre centru)*: Această componentă a puzzle-ului a propus o dialog cu privire la barierele culturale, tangibile și intangibile, universale și particulare, spațiu socio-cultural și spațiu geografic, ilustrate într-un spectacol de teatru pe baza piesei *Furtuna*, de Shakespeare, care a reunit artiști din regiuni din Siria, SUA, Franța, Benin și România și o într-o instalație video sub forma unei călătorii artistice inițiatice prin București, Iași, Sibiu și Timișoara.
2. *Istoria (Identități în dialog)*: Activitățile au fost coordonate de Rețeaua Națională a Muzeelor din România și au vizat crearea Muzeului Virtual al Românului Modern, care înfățișează elemente comparative ale istoriei migrațiilor, ale vieții private, ale istoriei diferențelor economice, politice, religioase și ale istoriei muzicii și artelor vizuale. Au avut loc întâlniri de lucru cu reprezentanți ai muzeelor membre ale Rețelei Naționale a Muzeelor din Romania și cu specialiști din diferite localități ale țării precum Ploiești, Alba-Iulia, Cluj-Napoca, București, etc., ateliere dedicate revitalizării patrimoniului local, organizate cu specialiști și studenți de la arhitectură sau diferite grupuri de tineri. Muzeul virtual a avut scopul de a promova modelul social european, investind în oameni și opunându-se excluderii sociale, prin acțiuni în zonele istorice nedezvoltate din România.
3. *Povestea Vecinilor (La taifas cu „ceilalți”)*: Această secțiune, sub coordonarea principală a Muzeului Țăranului Român, a fost orientată asupra

¹⁸² Centrul de Consultanță pentru Programe Culturale Europene, site-ul oficial al anului dialogului intercultural în România, <http://www.dialog2008.ro/puzzle>, accesat în 07.01.2010.

importanței Bucureștiului în înglobarea diversității europene prin contribuțiile aduse de aromâni, armeni, bulgari, evrei, francezi, germani, greci, italieni, maghiari, români, rromi, turci, etc. la forma orașului din trecut și din prezent. Au fost organizate seri culturale la Clubul Țăranului din București, workshopuri de antropologie vizuală, istorie orală, artă, demersuri de muzeografie în stradă și alte activități, pentru a scoate în evidență frumusețea și farmecul capitalei.

4. *Memoria (Dialogul omului cu Pământul)*: Această secțiune a proiectului PUZZLE, coordonată de Centrul *Geomedia* de la Universitatea din București, a vizat trei spații de dialog cu trei tonuri diferite: Țara Hațegului, Pays Digno și Châtaigneraie Limousine (Franța). Dintre activitățile întreprinse putem menționa prezentări ale proiectului în cadrul întâlnirii anuale a Rețelei Europene a Geoparcurilor din Italia și în cadrul celei de a treia conferințe internaționale UNESCO dedicate geoparcurilor din Germania sau expuneri ale Obiectelor din Pământ în cadrul expoziției *Tellurique* sau *Festivalului Hațegana*.
5. *Muzica (Caffe Festival)*: Sub coordonarea *Jeunesses Musicales România*, Caffe Festival, a fost conceput ca un spațiu al interacțiunii și improvizației și a adus împreună muzicieni de jazz, blues și muzică clasică din douăsprezece țări. Scopul declarat a fost de a depăși barierele lingvistice, culturale și de mentalitate, promovând exprimarea liberă, individuală a fiecărei culturi. Artiștii din Caffé Festival au participat și la o serie de evenimente din celelalte componente ale proiectului național PUZZLE.¹⁸³

Proiectul PUZZLE este considerat la nivel internațional un proiect de succes iar la conferința de încheiere a Anului European al Dialogului Inter-cultural, Ján Figel, comisarul european pentru Educație, Formare, Cultură și Tineret, a dat proiectul PUZZLE drept exemplu de excelentă practică alături de programul F.I.V.E. al Maltei.¹⁸⁴

¹⁸³ *Revista grupului pentru dialog social*, 22 Plus, Anul XV, nr. 255, 15 iulie 2008.

Informații suplimentare despre activitățile desfășurate în cadrul proiectului PUZZLE pot fi consultate în anexe.

¹⁸⁴ Comunicat de presă, Centrul de Consultanță pentru Programe Culturale Europene, <http://www.eurocult.ro/files/comunicat%20de%20presa%20Puzzle.doc>, accesat în 10.02.2010.

În încheierea prezentării activităților legate de anul dialogului intercultural în România și în Europa, vom face referire la cuvintele profesorului, scriitorului, publicistului și editorului Ovidiu Pecican, ambasador din partea României al Anului European al Dialogului Intercultural:

În calitatea sa de dialog, întâlnirea culturilor nu se rezumă la vorbiri paralele, pe voci diferite, și uzând de coduri specifice fiecărui participant și numai lui, fiindcă atunci am avea de a face cu niște biete monologuri paralele, cu triade lansate în van, cu căderi în retorici ritualizate de convențiile propriului grup și numai ale lui. Ca să fie un dialog efectiv, participanții trebuie să se deplaseze – mental – într-un topos care lasă în urmă centralitatea dominante a propriilor ticuri culturale, acceptând medierea ca idee și ca topos, ca procedură și ca pornire genuină.¹⁸⁵

3.3. Ambiguitate strategică și polifonie lingvistică în discurs

În continuare ne vom opri asupra câtorva aspecte legate de discursul folosit în comunicarea interculturală. Accentul va fi pus pe distincția dintre discursul profesional și cel instituțional sau corporatist și pe o discursul utilizat de organisme europene precum Consiliul Europei sau Comisia Europeană în documentele puse la dispoziție publicului larg din statele membre și nu numai.¹⁸⁶

Tipul de discurs pe care îl vom analiza este cel de tip non-conflictual. Discursul non-conflictual este cel care are drept scop informarea, descrierea unor activități, oferirea de recomandări, de dispoziții generale, descrierea anumitor obiective, etc.¹⁸⁷ Deși discursul care are scopul de a promova direcțiile generale în sfera politică are și abordări ale unor aspecte negative, precum condamnarea discriminării sau intoleranței, accentul cade pe promovarea

¹⁸⁵ Ovidiu Pecican, „Dialogul intercultural – terapie împotriva maladiilor sociale ale modernității”, interviu realizat de Raluca Draga și publicat în *Revista 22, Revista grupului pentru dialog social*, anul XV, nr. 251, 2 iunie 2008.

¹⁸⁶ Secțiune tratată și în Delia Flanța, „Intercultural Communication in the European Context”, în *Lingua. Language and Culture*, anul X, nr. 1/2011, Cluj-Napoca, Editura Fundației pentru Studii Europene, 2011, pp. 57–68.

¹⁸⁷ Delia Marga, *Repere în analiza discursului politic*, Cluj-Napoca, Editura EFES, 2004, pp. 9–22.

valorilor pozitive și, de cele mai multe ori, nu există o orientare împotriva altor discursuri.

Discursul nu ține însă doar de limbaj, analiza acestuia fiind structurată pe trei niveluri: la primul nivel se situează realitatea lingvistică și extra-lingvistică, la al doilea nivel ne axăm pe relația dintre limbaj și gândire, adică discurs și actorul social care joacă rolul de subiect; al treilea nivel face legătura dintre gândire și acțiune, ceea ce ne duce mai departe la analizarea actorilor în relație cu mediul social global din care fac parte¹⁸⁸.

Deoarece punctul de pornire a fost comunicarea interculturală, este de menționat dificultatea de stabilire a manierei în care o anumită particularitate sau valoare culturală influențează discursul. Deși diferențele în ceea ce privește stilurile discursive sunt vizibile, este dificil de atribuit anumite diferențe unor considerente de natură culturală în condițiile în care genul, vârsta, particularitățile individuale sau scopul enunțului își pun amprenta asupra modalităților discursive. Astfel, contextul de desfășurare a discursului trebuie analizat din cât mai multe puncte de vedere posibil.

Ron Scollon și Suzanne Wong Scollon, în studiul *Intercultural communication: a discourse approach*, aduc în discuție inconsecvențele discursive care se pot manifesta în cazul unei singure persoane, în funcție de contextul enunțului.

În această lucrare, autorii definesc discursul, în funcție de scopul în care acesta este folosit:

[...] Cuvântul discurs nu este folosit în același fel de toată lumea care studiază discursul. Pentru unii analiști, accentual principal cade pe relațiile logici dintre propozițiile din text (sau, desigur, din conversații). Pentru alții, accentual cade mai mult pe procesul de interpretare utilizat în înțelegerea discursurilor. Un al treilea grup este preocupat de discursurile care au loc de-a lungul a mulți ani sau de-a lungul mai multor societăți, precum discursul medicinei moderne, sau discursul schimbului internațional. În cele din urmă, mulți analiști încep să studieze modul în care discursurile sunt folosite pentru a stabili sau a întări pozițiile ideologice în societate.¹⁸⁹

¹⁸⁸ *Ibidem*, pp. 104–106.

¹⁸⁹ Ron Scollon și Suzanne Wong Scollon, *Intercultural Communication: A Discourse Approach*, ediția a 2-a, Oxford, Blackwell, 2001, p. 60.

Două contexte tratate de Scollon și Scollon sunt cel profesional (cu sensul de accent pus pe profesie) și cel instituțional (cu sensul de apartenența persoanei respective unei anumite instituții în care își desfășoară activitatea).

Ne vom opri asupra exemplului pe care aceștia îl oferă cu privire la profesorii care predau limba engleză ca limbă străină. Acest exemplu este potrivit în contextul în care mare parte din comunicarea interculturală se desfășoară în limba engleză, fiind implicate un număr foarte mare de persoane pentru care engleza nu este limba nativă. Revenind la exemplul oferit de Ron și Suzanne Scollon, discursul profesional este orientat asupra specificului fiecărei grupe de studenți și, pe cât posibil, pe specificul fiecărui student. Acest discurs este adaptat unor situații particulare pentru a avea un impact mai mare asupra celor cărora le este adresat. Dar, când se ia în considerare elaborarea unei lucrări științifice, și cu atât mai mult în cazul în care aceasta se adresează mediului internațional, discursul tinde să capete un grad mai mare de generalitate, pentru a avea impact asupra unui număr mai mare de subiecți. Acest argument nu este valabil doar în cazul profesorilor de limba engleză, ci asupra oricărui sistem de discurs profesional sau ocupațional precum cel al jurnaliștilor, agenților de turism, comercianților etc.

Inconsecvențele au ca și cauză faptul că scopurile respectivelor discursuri sunt diferite. Astfel, alegerea sistemului discursiv corespunzător se poate dovedi a fi o sarcină dificilă. Raportul tehnic care ar fi cel mai potrivit în cadrul instituției de desfășurare a activității poate fi considerat simplist sau naiv de către colegii de breaslă sau, vice-versa, un discurs tehnic cât se poate de profesional poate fi considerat a fi încărcat de terminologie de specialitate excesivă. În ambele cazuri comunicarea poate eșua, sau poate să nu se ridice la nivelul expectanțelor, fie ale emitentului fie ale receptorului. În cazul acestor deficiențe de comunicare nu ne-am oprit asupra aspectelor legate de diferențe culturale, ci asupra celor legate de sisteme de discurs diferite. Astfel, trebuie acordată o atenție sporită neconcordanțelor culturale, tocmai pentru a nu intensifica și mai mult neconcordanțele deja existente.¹⁹⁰

¹⁹⁰ *Ibidem*, pp. 213–214.

Necesitatea luării în considerare a particularităților culturale este întărită și de faptul că, în cele prezentate mai sus, nu am punctat faptul că nu toate aspectele legate de comunicare în general și de sistemele discursive în special sunt voluntare sau ghidate de un anumit scop; sistemele discursive involuntare, precum cele legate de gen, rasă, generație, etnicitate sau alte astfel de caracteristici oferă posibilități de alegere destul de limitate.

În continuare, vom trece la prezentarea unui tip de discurs care se adresează dincolo de limitele unei anumite culturi și anume discursul organismelor europene din documentele adresate publicului larg.

Primul aspect asupra căruia ne vom opri are ca punct de plecare interpretarea pe care teoria ScaPoLin (Teoria scandinavă a polifoniei lingvistice) o dă pluralității lingvistice. Avându-i ca precursori pe Mihail Bahtin cu teoria multiplicității vocilor care se exprimă simultan în domeniul literar – în roman, și pe Ducrot care se axează pe aspectul lingvistic al acestei multiplicități, teoria ScaPoLin susținută de Nolke, Fløttum și Noren stipulează că există mai mult decât o singură voce, cea a autorului, care se exprimă în enunțuri și care ar trebui luate în considerare în analiza discursului. În cazul vorbirii indirecte de exemplu, modalitatea de depistare a multiplicității vocilor este ușor de identificat, dar accentul este pus de teoreticieni pe depistarea modalităților implicite de exprimare a acestora.¹⁹¹

Un aspect nou adus de teoria ScaPoLin, care o diferențiază de celelalte teorii legate de polifonie, este acela că autorul enunțului este considerat a fi vocea principală, superioară ierarhic celorlalte.

Prezența polifoniei poate fi mai ușor detectată prin încercarea de a găsi răspuns la cel puțin trei întrebări și anume:

- Câte puncte de vedere există?
- Care este relația dintre acestea și locutor?
- Cine este responsabil pentru celelalte puncte de vedere?

În întrebările de mai sus au fost menționate două dintre cele patru componente ale structurii polifonice. Aceste componente sunt:

¹⁹¹ Kjersti Fløttum, „EU discourse: Polyphony and unclearness,,, în *Journal of Pragmatics*, vol 42, nr. 4, aprilie 2010, pp. 990–999, www.sciencedirect.com, 04.03.2010.

- locutorul, care este autorul enunțului și constructorul celorlalte trei,
- punctul de vedere,
- ființele discursive (*discoursal beings*) care sunt responsabile de punctele de vedere exprimate și
- relațiile sau legăturile enunțative (de responsabilitate sau non-responsabilitate) care leagă punctele de vedere de ființele discursive.¹⁹²

În continuare, vom aplica analiza lui Kjersti Fløttum unei serii de discursuri din textele elaborate de oficialii Uniunii Europene, pe documentul *The White Paper on Intercultural Dialogue*¹⁹³, redactat în cadrul Consiliului Europei în 2008 sub titlul *Living Together as Equals in Dignity*, document prezentat în prima parte a acestui capitol. În acest document discursul este unul de tip non-conflictual, fiind un discurs de informare, de descriere de activitate sau obiective, de acordare de recomandări sau dispoziții generale. Desigur, sunt condamnate aspecte considerate negative precum discriminarea sau intoleranța iar scopul de a promova direcția generală urmărită pe scena politică este destul de ușor de perceput.

Trecând de la general la particular propunem spre analiză următorul text, în identificarea unor indicatori ai polifoniei:

*Crearea unor societăți inclusive avea nevoie de o nouă abordare, iar dialogul intercultural a fost ruta corespunzătoare de urmat. A existat, totuși, o lipsă de claritate notabilă cu privire la ce ar putea să însemne acea expresie. Documentul consultativ a invitat respondenții să dea o definiție, și a existat o ezitare pronunțată în a face acest lucru. Parțial, ezitarea se datorează faptului că dialogul intercultural nu este un nou decalog, verificabil printr-o simplă definiție care să poată fi aplicată fără mediere în toate situațiile concrete.*¹⁹⁴

¹⁹² Kjersti Fløttum; Trine Gedde-Dahl; Torodd Kinn, *Academic voices: across languages and disciplines*, vol. 12, Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2006, pp. 37–38.

¹⁹³ Consiliul Europei, *The White Paper on Intercultural Dialogue: Living Together as Equals in Dignity*, 7 mai 2008, http://www.coe.int/t/dg4/intercultural/Source/Pub_White_Paper/White%20Paper_final_revised_EN.pdf, 03.08.2009.

¹⁹⁴ *Ibidem*, p.10.

Original: *Achieving inclusive societies needed a new approach, and intercultural dialogue was the route to follow. There was, however, a notable lack of clarity as to what that phrase might mean.*

Descoperim astfel o serie de marcatori ai discursului ca indicatori ai polifoniei:

- Folosirea negației; Două puncte de vedere distincte sunt aduse în scenă, autorul enunțului fiind împotriva unuia dintre aceste puncte de vedere. Există o relație de non-responsabilitate între punctul de vedere al locutorului: „dialogul intercultural un este un nou decalog” și entitatea care a emis punctul de vedere inițial, și anume că „dialogul intercultural este un nou decalog”.
- Conectorul *totuși*; premisa potrivit căreia „dialogul intercultural a fost ruta corespunzătoare de urmat” un este respinsă de autor, dar un este nici îmbrățișată în totalitate, existând anumite amendamente în contextul respectiv. Deci, există vocea care aprobă premisa, și vocea autorului care aprobă premisa însă cu anumite amendamente, legate de faptul că a existat o a existat „o lipsă de claritate notabilă cu privire la ce ar putea să însemne acea expresie”.
- Conectorul *deși*, complementar conectorului *totuși*, chiar dacă nu denotă puncte de vedere divergente, indică la rândul său prezența mai multor voci în discurs, una dintre ele contribuind la punctul de vedere exprimat de cealaltă cu un amendament propriu: „...tensiunile sociale se pot manifesta în arena culturală, deși cauzele sunt în altă parte”.
- Conectorul *dar*; pentru ilustrarea polifoniei căruia voi folosi următorul enunț: „Acest document a fost primit cu căldură, dar concluziile și recomandările sale trebuie să fie implementate.” Ambele puncte de vedere sunt acceptate de autor, dar nu ambele sunt considerate a fi valide și suficiente în respectivul context. Faptul că documentul respectiv a fost primit cu căldură nu este un punct de vedere respins însă nu este considerat a fi valid de sine stătător în acest context.

Însă, punctele de vedere exprimate prin polifonia lingvistică nu sunt neapărat diferite. Pronumele personal de persoana 1 plural *noi* este un

The consultation document invited respondents to give a definition, and there was a marked reluctance to do so. In part, this is because intercultural dialogue is not a new tablet of stone, amenable to a simple definition which can be applied without mediation in all concrete situations.

indicator care combină de cele mai multe ori polifonia cu ambiguitatea. Folosit ca și expresie colectivă (precum *cineva*, *mulți*, *Consiliul Europei*) pronumele dezvăluie prezența, însă nu divulgă identitatea celorlalte voci care susțin același puncte de vedere. Uneori chiar și receptorul mesajului din enunțul respectiv este inclus în susținerea ideii respective precum în următorul exemplu: „Cum să răspundem în fața diversității? Care este viziunea noastră cu privire la societatea viitorului?”

Astfel, polifonia se dovedește a fi un instrument util în contextul discursului organismelor europene deoarece ideile exprimate se doresc a fi puncte de vedere comune a părții majoritare, dacă nu a întregii comunități.

Am menționat că diferitele voci care se exprimă în enunțuri sunt de multe ori necunoscute. De la această premisă se poate trece la analizarea aspectelor legate de neclaritatea și ambiguitatea anumitor enunțuri. În condițiile în care reprezentanții tuturor statelor membre trebuie să ajungă la un consens cu privire la mesajul transmis, enunțurile sunt rezultatul unui anumit compromis pentru ca acest mesaj să primească acceptarea tuturor. Lipsa de claritate și de specificitate poate constitui în acest context un instrument de a face discursul organismelor europene acceptabil de un număr cât mai mare de receptori.

Sintagma *identitate europeană* de exemplu, existentă în majoritatea unor astfel de documente, are un grad destul de ridicat de ambiguitate, în sensul că este destul de dificil să i se găsească o definiție clară. Totuși, impactul sintagmei este destul de puternic la nivelul discursului iar mesajul de apartenență și de incluziune care stă în spatele acesteia pare a fi ușor de perceput.

Ca bază teoretică, vom face referire la conceptul de *ambiguitate strategică*, introdus de către Eric Eisenberg într-un articol publicat în anul 1984.¹⁹⁵ Potrivit lui Eisenberg, conceptul unui mesaj idilic clar este înșelător, deoarece claritatea nu este un atribut al mesajelor, ci este o variabilă relațională, care depinde de o serie de factori precum sursa, mesajul și receptorul. În încercarea de a

¹⁹⁵ Eric M. Eisenberg, „Ambiguity as strategy in organizational communication”, în *Communication Monographs*, Vol. 51, pp. 227–242, republicat în Eric Eisenberg, *Strategic Ambiguities, Essays on Communication, Organization, and Identity*, Thousand Oaks, Londra, New Delhi, Sage Publications, 2007, pp. 3–24.

fi clari, indivizii iau în considerare posibilele contexte interpretative ale receptorului și posibilitatea de a restrânge aria interpretărilor posibile. În anumite contexte însă, este preferabilă omiterea unor aspecte contextuale și permiterea unor interpretări multiple de către receptori.

Trecând la modul în care ambiguitatea strategică este utilizată în cadrul organizațiilor, Eisenberg consideră că ambiguitatea strategică adăpostește multiple puncte de vedere, iar folosirea acesteia este deseori întâlnită în misiunile, scopurile sau planurile organizaționale. Utilizarea ambiguității strategice este considerată a fi o *necesitate politică* astfel încât diferite grupuri constituente să acorde interpretări diferite simbolurilor utilizate. Acest tip de discurs poate fi utilizat și în cazul documentelor de grup, promovându-se astfel *diversitatea unificată*. Deși perspectivele membrilor grupului pot fi diferite într-o oarecare măsură, în acest mod grupul pare a se exprima ca o singură voce.¹⁹⁶

Eisenberg consideră de asemenea că ambiguitatea strategică poate să contribuie la dezvoltarea relațiilor interpersonale în cadrul organizațiilor, creând anumite legături între persoanele care percep mesajele în mod similar. În sprijinul acestei afirmații dă exemplul utilizării jargonului sau a porecelor. Pentru cei din afara organizației, un discurs care utilizează astfel de elemente poate părea ambiguu sau ciudat, însă pentru cei din interior, care înțeleg semnificația intenționată a mesajului, este o reafirmare a apartenenței la grupul respectiv.¹⁹⁷

Desigur, în tratarea unei astfel de ambiguități, trebuie luat în considerare și aspectul etic. Eisenberg consideră că ambiguitatea strategică este etică sau nu în funcție de scopul pentru care este utilizată:

*Utilizarea unei ambiguități într-un grad mai mare sau mai mic nu este în sine un lucru bun sau rău, eficient sau ineficient; dacă o strategie este etică depinde de scopurile în care este folosită și dacă este eficientă depinde de scopurile comunicatorilor individuali.*¹⁹⁸

¹⁹⁶ *Ibidem*, pp. 8–9.

¹⁹⁷ *Ibidem*, p. 12.

¹⁹⁸ *Ibidem*, p. 18.

Pentru a ilustra cum anume poate *ambiguitatea strategică* sau *neclaritatea creativă* cum mai este numită, să fie folosită în mod strategic ne vom opri asupra enunțului lui Léonce Bekemans, fost profesor la Colegiul Europei, în cadrul unei conferințe pe tema dialogului intercultural care a avut loc în anul 2002 la Bruxelles.

*Există un acord exprimat pe scară largă asupra faptului că viitorul Europei, probabil într-un cadru reînnoit, ar trebui să se bazeze în continuare pe valori comune precum: individualitatea, raționalitatea, obiectivitatea, diviziunea puterilor, responsabilitatea împărtășită, legitimitatea democratică și solidaritatea socială. Protecția și dezvoltarea acestor principii [...] ar trebui să ofere un consens normativ pentru definirea rolului Europei în lume.*¹⁹⁹

Profesorul Bekemans afirmă că acordul asupra viitorului Europei este exprimat pe scară largă, însă omite să facă referire la cine este inclus în acea scară largă. De asemenea, dl. Bekemans prezintă anumite valori comune pe care ar trebui să le împărtășească comunitatea europeană. Termenii folosiți, deși nu pot fi considerați ambigui, sunt de factură generală, pentru a se adresa unui număr cât mai mare de potențiali receptori, fiecare atribuind respectivelor concepte anumite dimensiuni particulare. Intrarea în detaliu cu privire la conceptele utilizate, atribuirea unor definiții sau particularizarea lor ar reprezenta probabil un discurs corespunzător în cazul în care profesorul s-ar adresa studenților săi, însă ambiguitatea servește scopului respectivei conferințe.

La fel ca în cazul conștientizării specificității culturale, atunci când comunicarea depășește liniile unui anumit sistem discursiv, persoanele implicate conștientizează mai bine procesul comunicațional. Pentru a îmbunătăți comunicarea profesională în cazul unor sisteme discursive diferite se pot propune ca și soluții: documentarea cât mai elaborată cu privire la persoanele cu care se interacționează, fie că acea documentare ține de aspecte culturale sau de aspecte legate de gen, vârstă, specificități individuale și conștientizarea

¹⁹⁹ Comisia Europeană, Directoratul General pentru Educație și Cultură, proiectul Jean Monnet, volumul conferinței *Intercultural Dialogue/Dialogue Interculturel*, Brussels, 20–21 martie, 2002, p. 160.

faptului că posibilitatea crescută de existență a neconcordanțelor este unul dintre puținele lucruri certe cu privire la comunicarea interculturală sau inter discursivă.

Concluzii

În concluzionarea celor prezentate în capitolul de față voi începe prin remarca: „cultura europeană nu este un fapt, ci un proces”.²⁰⁰ Fiind un proces și nu un fapt, cultura este într-o continuă schimbare. Schimbările din ultima perioadă au fost suficient de vizibile pentru o conștientizare pe scară destul de largă a necesității îmbunătățirii contactului intercultural, iar o modalitate de a-l îmbunătăți este creșterea performanței comunicării interculturale.

Rapoartele prezentate au arătat că, deși există în continuare neconcordanțe în ceea ce privește disponibilitatea interculturală între societățile moderne și cele tradiționale, această disponibilitate este la un nivel destul de ridicat. Valori comune europene, cum sunt considerate a fi democrația, drepturile omului și autoritatea legii, deși nu sunt percepute la fel de toți europenii, ar putea constitui un punct de plecare în reconcilierea viziunilor optimiste și pesimiste cu privire la viitorul continentului european.

Comunicarea este inevitabilă și ireversibilă. Nu este de sine stătătoare, este un proces dinamic în care chiar și canalul de difuzare a mesajului transmite un mesaj, care necesită adaptabilitate din partea participanților. Un aspect important este faptul că procesul comunicațional nu trebuie perceput doar ca transmitere de mesaje, ci și ca percepere de mesaje. Competențele afective, cognitive sau comportamentale presupun și o ascultare activă și eficientă.

În condițiile în care putem vorbi chiar de o *cultură a comunicării interculturale*²⁰¹, stabilirea cauzelor și consecințelor unei comunicări interculturale ineficiente, precum și modele de bune practici în acest domeniu, au menirea de a-și aduce aportul la o mai bună cunoaștere a mediului intercultural actual și la o îmbunătățire a contactului cu reprezentanți ai acestui mediu.

²⁰⁰ Institutul European din România, Proiect SPOS 2007, *Multilingvism și dialog intercultural în Uniunea Europeană. O viziune românească*, p. 15. http://www.ier.ro/documente/SPOS2007_ro/Spos2007_studiu_6_ro.pdf, accesat în 09.09.2009.

²⁰¹ Andrei Marga, *Diagnoze*, Cluj-Napoca, Eikon, 2008. p. 178.

Reticența și lipsa de deschidere față de imersiunea elementelor specifice altor culturi duce la preservarea într-o stare autentică a pluralității culturale însă împiedică un dialog adecvat între culturi. Diversitatea se menține, fie că este vorba de deschiderea față de influențele din afara sau de respingerea acestora.

Deși accentul prezentării a fost pe spațiul european, voi încheia prin observația făcută de cercetătorul Fons Trompenaars cu privire la modul în care poporul japonez privește adaptarea la mediul intercultural. Faimoasa maximă *Când ești în Roma, comportă-te precum romanii* este adaptată în concepția japoneză astfel încât capătă înțelesul de *Când ești în Roma, înțelege comportamentul roman, devenind astfel un japonez mai complet*.²⁰²

²⁰² Fons Trompenaars, *Riding the Waves of Culture. Understanding Cultural Diversity in Business*, Londra, Nicholas Brealey Publishing, 1993, p. 4.

4. Șocul cultural

4.1. Conceptul de șoc cultural

Conceptul de șoc cultural a fost introdus de antropologul canadian Kalervo Oberg, cu referire la dificultățile întâmpinate de Nord Americani în contactul cu oamenii din comunitățile africane. Inițial termenul se folosea cu referire la asistentele, medicii, misionarii sau voluntarii în țări străine.²⁰³ Unii cercetători atribuie introducerea termenului de șoc cultural, ca reacție de anxietate în fața ne familiarului, încă din 1951, antropologului american Cora DuBois.²⁰⁴

Potrivit lui Oberg,

Șocul cultural apare atunci când oamenii interacționează cu membrii unor culturi foarte diferite și experimentează o pierdere a controlului. Acest lucru se întâmplă când nu pot înțelege comportamentul oamenilor din cealaltă cultură. Atunci ei se simt confuzați și manifestă atât simptome fizice (ex. astm, dureri de cap) și psihologice (ex. depresie).²⁰⁵

Termenul de șoc cultural se folosește însă pe o scară mai largă, nu numai în cazul interacțiunii dintre membrii unor culturi foarte diferite, după cum consideră și antropologul Carol Lowery Delaney:

Șocul cultural nu este limitat la acel moment inițial dar poate apărea în diferite momente la începutul oricărei noi aventuri. Nu este limitat nici la antropologi sau studenți, ci poate apărea în alte momente de impact, ce de exemplu în ocuparea unui nou loc de muncă sau la mutarea într-un nou oraș.²⁰⁶

²⁰³ Detalii suplimentare legate de termenul de șoc cultural se pot consulta în Kalervo Oberg, „Culture Shock: Adjustment to neo-cultural environments” în *Practical Anthropology*, Vol. 7, nr. 4, 1960, pp. 177–182.

²⁰⁴ Carol Lowery Delaney, *Investigating culture: an experiential introduction to anthropology*, Oxford, Blackwell Publishing, 2004, p. 5.

²⁰⁵ Kalervo Oberg, (1954, 1960), apud Harry Triandis, *Culture and Social Behavior*, New York, McGraw-Hill, Inc., 1994, p. 239.

²⁰⁶ Carol Lowery Delaney, *Investigating culture: an experiential introduction to anthropology*, Oxford, Blackwell Publishing, 2004, p. 5.

Sintetizarea teoriei lui Oberg și a extinderii acesteia la componentele generale ale șocului cultural a dus la elaborarea următoarei scheme cu privire la componentele șocului cultural (Tabelul 4.1).

Tabelul 4.1. Componentele extinse ale șocului cultural²⁰⁷

Elemente și componente ale șocului cultural	Fizic	Reacții la substanțele alergice
		Reacții la lumina soarelui, la schimbările climatice
		Reacții la mâncare
	Orientare	Adaptare spațială
	Componente culturale	Schimbări în ceea ce privește regulile și normele
		Provocări comunicaționale
	Disputele zilnice	Micro-organizarea vieții cotidiene

4.2. Surse, etape și manifestări ale șocului cultural

Când un individ se află în afara zonei de confort oferită de propriul mediu cultural, fenomenul de șoc cultural poate interveni. Șocul cultural poate avea ca surse lipsa de cunoștințe, lipsa capacității sau a dorinței de adaptare etc.

Unul dintre motivele inabilității de adaptare este existența unor idei preconcepute cu privire la cultura gazdă, care sunt la fel de dăunătoare ca lipsa de cunoștințe despre cultura respectivă.

*Atribuirile se referă la judecăți sau explicații cauzale cu privire la comportamentul uman. În timp ce indivizii folosesc atribuirile pentru a înțelege mediile înconjurătoare, opiniile lor sunt influențate deseori de înclinațiile motivaționale. Una dintre aceste înclinații este legată de nevoia de menținere și îmbunătățire a stimei de sine.*²⁰⁸

²⁰⁷ Philip J. Pearce, *Tourist Behaviour: Themes and Conceptual Schemes (Aspects of Tourism)*, Cleveland, Buffalo, Toronto, Channel View Publications, 2005, p. 130.

²⁰⁸ Colleen Ward; Stephen Bochner; Adrian Furnham, *The Psychology of Culture Shock*, USA/Canada, Routledge, 2001, p.112.

Discriminarea din partea membrilor culturii gazdă nu face decât să intensifice acea stare de disconfort. Convenția pentru eliminarea tuturor formelor de discriminare rasială din 1965 definește discriminarea ca fiind:

[...] orice deosebire, excludere, restricție sau preferință întemeiată pe rasă, culoare, ascendență sau origine națională sau etnică, care are drept scop sau efect de a distruge sau de a compromite recunoașterea, folosirea sau exercitarea în condiții de egalitate a drepturilor și libertăților fundamentale ale omului în domeniile politic, economic, social și cultural, sau în orice domeniu al vieții publice.²⁰⁹

Discriminarea este strâns legată de existența stereotipurilor. Potrivit lui Michel Sauquet, o cultură pentru care nu există stereotipuri este o cultură căreia nu i se pot asocia anumite attribute, ceea ce face din ea o cultură necunoscută. Stereotipurile, care se pot dovedi uneori a fi instrumente utile, nu sunt însă rezultatul unor construcții intelectuale, ci al unor experiențe de observare limitate. Sauquet abordează latura diversității culturale ca scuză comodă pentru justificarea unor probleme care pot interveni în mediul intercultural și consideră că acest *alibi* este utilizat uneori cu prea mare ușurință. Se presupune că un act comunicațional între un francez și un chinez este mai anevoios decât cel între doi francezi, însă realitatea relațiilor socio-profesionale poate contrazice această premisă; există posibilitatea ca cele două persoane de naționalități diferite să aibă preocupări și interese comune foarte apropiate, ceea ce ar înlesni considerabil comunicarea, în ciuda manierelor diferite de abordare.²¹⁰

Harry Triandis consideră că stereotipurile sunt judecăți comparative; astfel, perceperea diferențelor culturale trebuie făcută prin comparația dintre culturi și nu prin atribuirea de caracteristici uneia dintre culturi. Acesta dă exemplul unei anumite culturi A, în cadrul căreia indivizii se spală pe mâini, în medie, de aproximativ 100 de ori pe zi și a unei culturi B în cadrul căreia indivizii se spală pe mâini, în medie, de aproximativ 70 de ori pe zi. Desigur,

²⁰⁹ Oficiul Întăului Comisar ONU pentru Drepturile Omului, *Convenția internațională privind eliminarea tuturor formelor de discriminare rasială*, Articolul 1, punctul 1, din 21 decembrie 1965; <http://www2.ohchr.org/english/law/cerd.htm>, accesat în 17.03.2010.

²¹⁰ Michel Sauquet, în colaborare cu Martin Vielajus, *L'Intelligence de l'autre. Prendre en compte les différences culturelles dans un monde à gérer en commun*, Paris, Éditions Charles Léopold Mayer, 2007, pp. 26–44.

există excepții de la aceste medii în cadrul culturilor respective. Date fiind aceste cifre, se poate considera că membrii ambelor culturi sunt atenți în ceea ce privește igiena. Însă, reprezentanții culturii A pot considera cu ușurință că cei din cultura B nu acordă igienei o atenție deosebită.²¹¹

Tot în susținerea ideilor menționate mai sus vom prezenta studiul făcut de Catherine Beaulieu pe studenți din 11 țări, implicați într-un program de școală de vară. Studiul se axează pe modul în care participanții percep spațiul personal și pe modul în care această percepție afectează comunicarea dintre ei²¹². Deși autoarea recunoaște numărul mic al eșantionului, rezultatele obținute sunt o confirmare a altor studii în domeniul comunicării interculturale. Astfel, reprezentanții anglo-saxonii au manifestat nevoia unui spațiu personal mai mare, fiind urmași de asiatici, caucazieni și latini. Chiar și postura corpului este diferită în cadrul interacțiunilor. Drept urmare, studenții de origine latină pot părea agresivi celor de origine asiatică, deși stilul acestora este doar unul direct.²¹³

Toate cele menționate mai sus pot constitui surse ale șocului cultural. În continuare ne vom opri asupra etapelor șocului cultural, în viziunea cercetătorului Kalervo Oberg.

Deși indivizii reacționează diferit în fața diferențelor culturale, Kalervo Oberg, al cărui studiu asupra șocului cultural a fost sintetizat de Delia Marga în *Intercultural Business Communication. Professional Discourse Analysis. A reader*, identifică patru tipuri de reacții emoționale asociate persoanelor care interacționează în mediul intercultural. Identificarea acestor etape ale șocului cultural stă la baza studiilor în domeniu.²¹⁴

²¹¹ Harry Triandis, *Culture and Social Behavior*, New York, McGraw-Hill, Inc., 1994, p.138.

²¹² Termenul de spațiu personal a fost introdus de Edward Hall în 1959 și se referă la o zonă invizibilă care înconjoară fiecare individ, care îi permite acestuia să se simtă confortabil în timpul interacțiunilor. Pentru informații suplimentare vezi Edward T. Hall, *The Silent Language*, Greenwich, Connecticut, Fawcett Publications, 1963.

²¹³ Catherine Beaulieu, „Intercultural Study on Personal Space: A Case Study”, în *Journal of Applied Social Psychology*, vol. 34, nr. 4, aprilie 2004, pp. 794–803; [<http://www3.interscience.wiley.com/cgi-bin/fulltext>], accesat în 27.10.2009

²¹⁴ Kalervo Oberg, *Cultural Shock: Adjustment to New Cultural Environments*, 1960, apud Delia Marga (editor), *Intercultural Business Communication. Professional Discourse Analysis. A reader*, Cluj-Napoca, Cluj University Press, 2004, pp. 152–154.

1. Etapa *lunii de miere*

Această etapă este experimentată la începutul contactului cu o altă cultură, și este caracterizată de euforie, încântare, entuziasm. Predomină atitudinile pozitive și, chiar și în cazul în care există un bagaj de preconcepții, predomină entuziasmul în fața noului și ieșitului din comun. Majoritatea turiștilor nu depășesc această etapă; cei care intenționează să rămână în mediul respectiv pentru o perioadă mai lungă sunt preocupați de aspecte legate de găsirea unei locuințe și de stabilirea de relații personale. Similitudinile sunt privite ca o sursă de confort iar diferențele sunt private cu interes și curiozitate.

2. Etapa *crizei*

Această etapă este considerată a fi cea mai dificilă și mai solicitantă, fiind caracterizată de sentimente de inadecvare, frustrare, anxietate, iritate, ostilitate, etc. Euforia noului și exoticii dispare iar individul este nevoit să dea piept cu realitatea. Această etapă marchează practic stagiul de *boală* al șocului cultural, iar depășirea ei marchează începerea procesului de *vindecare*.

3. Etapa *recuperării* sau a *adaptării graduale*

În decursul acestei etape individul ia măsuri pentru a depăși etapa de criză. Acesta începe să cunoască și să înțeleagă noua cultură și își creeze noi zone de confort. Nefamiliarul devine familiar iar acest lucru diminuează stările de anxietate și disconfort, acțiunile evoluând astfel de la artificial la natural.

4. Etapa *adaptării totale* sau a *biculturalismului*

Această etapă marchează însușirea competențelor necesare pentru funcționarea în mediul cultural respectiv. *Pacientul* și-a revenit total din starea de *boală*, a învățat să accepte particularitățile culturale și a ajuns chiar să fie caracterizat de o parte din aceste particularități.

Harry Triandis consideră că și în situațiile în care individul are norocul de a primi sprijin în cadrul culturii gazdă, acest sprijin nu este echivalent cu cel primit din partea familiei și prietenilor. El menționează de asemenea evitarea și formalitatea ca factori ce reprezintă o piedică în calea adaptării.²¹⁵

²¹⁵ Harry Triandis, *op. cit.*, pp. 262–287.

Pentru cei care revin în cadrul culturii de origine, există o a cincea etapă, și anume reversul șocului cultural sau *șocul cultural al întoarcerii*. Această etapă nu urmează în mod necesar celor patru ci este dependentă de experiența individului înainte de reîntoarcerea acasă.

*Când se implică din nou în cultura de acasă se confruntă cu nevoia de a-și aduce sistemul reconstruit de valori într-o juxtapunere mai strânsă cu valorile indigene; se confruntă cu nevoia de a-și demonstra asemănarea fără a renunța la perspectivele nou câștigate.*²¹⁶

Gulbahar Huxur, într-un articol publicat în 1996, descrie șocul cultural la întoarcerea în cultura de origine ca fiind generat de un sentiment bipolar, atât de pierdere cât și de câștig. Câștigul constă în noi concepte și valori, noi experiențe, noi perspective, iar pierderea constă în ieșirea din mediul culturii gazde, care devenise într-o anumită măsură familiară, recâștigarea a ceea ce fusese lăsat în urmă la plecare și pierderea a ceea ce a fost găsit în cultura gazdă.²¹⁷

Lysgaard (1955), a propus în studiile sale cu privire la contactul intercultural modelul curbei în U, una dintre primele modele de adaptare culturală, ultima etapă constând în adaptarea necesară în momentul reîntoarcerii în zona de origine.²¹⁸

Concluzia studiului a fost că există o etapă critică de adaptare pentru rezidenții interculturali când revin în țara de origine. Această etapă se consideră a interveni după o perioadă de la șase până la optsprezece luni de la plecare. Concluzia aceasta se bazează pe faptul că studenții care revin acasă după o perioadă de șase luni au reușit să se adapteze la nevoile impuse de acest interval. După aproximativ șase luni, entuziasmul noului și efectele fazei de „lună de miere” încep să se facă din ce în ce mai puțin simțite. Astfel,

²¹⁶ Louis Cajoleas, „Counseling Overseas Students,,, în *The Journal of Higher Education*, vol. 29, nr. 4, aprilie, 1958, p. 212. <http://www.jstor.org/pss/1978937>, accesat în 14.02.2008.

²¹⁷ Gulbahar Huxur; Earl Mansfield; Reginald Nnazor; Hans Schuetze; Megumi Segawa, „*Learning Needs and Adaptation Problems of Foreign Graduate Students*”, în *CSSHE Professional File*, nr. 15., 1996, pp.3–6, [<http://www.eric.ed.gov>], accesat la 02.02.2008.

²¹⁸ S. Lysgaard, 1955, apud Colleen Ward; Stephen Bochner; Adrian Furnham, *The Psychology of Culture Shock*, USA/Canada, Routledge, 2001, p.81.

rezidenții temporari se confruntă cu probleme de adaptare care se consideră că vor fi depășite după o perioadă de optsprezece luni sau mai mult.

O dezvoltare a modelului curbei în U a fost elaborată de John T. Gullahorn și Jeanne E. Gullahorn, ajungându-se astfel la modelul în W.²¹⁹ Modelul adaptativ în W continuă reprezentarea procesului adaptativ și după reîntoarcerea în mediul cultural de origine:

*Ca o consecință a experienței de re-socializare în mediul străin, un rezident temporar tinde să acumuleze modele de expectanțe compatibile cu noul său sistem social. [...] Rezultatul este, desigur, că la întoarcere rezidentul nu mai este în general sincronizat cu cultura de origine.*²²⁰

Revenind la teoria adaptativă reprezentată prin curba U, Ward, Bochner și Furnham propun o teorie longitudinală de adaptare. Studiile care se axează pe acest tip de teorie consideră primele luni în mediul cultural gazdă ca având cel mai mare impact asupra nivelului de disconfort psihologic. Totuși, modul adaptativ în U continuă să exercite un impact puternic în domeniu, unele dintre motive fiind că este intuitiv atrăgător (*intuitively appealing*), este susținut de anumite cercetări, nu există foarte multe alternative la acesta, este prezentat în general în asociere cu termenul de șoc cultural.²²¹

Modelul curbei în U al lui Lysgaard a fost analizat de Miriam Sobre-Denton și Dan Hart, în articolul *Mind the gap: Application-based analysis of cultural adjustment models*.²²² Autorii articolului analizează avantajele și dezavantajele a patru teorii de adaptare interculturală, care vor fi prezentate în paragrafele următoare.

Modelul în U are ca principal avantaj fluiditatea, în timp ce principalul dezavantaj este faptul că se axează prea mult pe un anumit tipar, lăsând la o parte particularitatea fiecărui individ și a fiecărei experiențe.

²¹⁹ John T. Gullahorn; Jeanne E. Gullahorn, „An Extension of the U-Curve Hypothesis” în *Journal of Social Issues*, vol. 19, nr. 3, iulie 1963, pp. 33–47.

Baza de date: SocINDEX with Full Text, accesat în 04.08.2011.

²²⁰ *Ibidem*, p. 39.

²²¹ Colleen Ward; Stephen Bochner; Adrian Furnham, *op.cit.*, p.81.

²²² Miriam Sobre-Denton și Dan Hart, „Mind the gap: Application-based analysis of cultural adjustment models”, în *International Journal of Intercultural Relations*, vol. 32 nr. 6, noiembrie 2008, pp. 539–240. [www.elsevier.com/locate/ijintrel], accesat în 27.10.2009.

Cel de al doilea model analizat este cel al Managementului Anxietății/Incertitudinii (*Anxiety/Uncertainty Management model*), model introdus de William Gudykunst. Acest model pune accent pe faptul că incertitudinea și anxietatea nu dăunează procesului de aculturație, ci contribuie la aculturația pozitivă (*positive acculturation*). De asemenea, spre deosebire de modelul precedent, acest model se adaptează fiecărui individ și diferitelor situații. Totuși, problema acestui model constă tocmai în această orientare generoasă spre diversitate. Cele patruzeci și șapte de axiome conferă acestui model un grad mare de complexitate care poate duce spre dezorientare.

Cel de al treilea model adus în discuție de Denton și Hart este modelul Tranziției (*Transition model*). Potrivit acestui model, adaptarea este un proces natural iar accentual asupra individului este mai mare decât în cazul modelului Managementului Anxietății/Incertitudinii. Potrivit lui Bennett, care a propus acest model, instruirea trebuie să fie orientată mai mult asupra individului decât asupra unui anumit tipar, iar acest lucru este interpretat ca fiind un aspect pozitiv de către cei doi autori, împreună cu perceperea șocului cultural ca un proces psihologic natural. Aspectul considerat negativ al acestui model este dificultatea de a fi aplicat unui grup mare de indivizi implicați într-o sesiune de instruire.

Cel de al patrulea model de adaptare culturală tratat este modelul Stress–Adaptare–Dezvoltare (*Stress–Adaptation–Growth*), model propus de Young Yun Kim. Acest model se axează mai mult pe imersiunea limbajului și a comunicării în procesul de aculturație și de culturalizare care conduc la asimilare. Spre deosebire de ultimele două modele prezentate, dezavantajul acestui model constă în lipsa de focalizare pe individ.

Fie că sunt reprezentate linear sau ca o curbă în U, efectele șocului cultural depind într-o foarte mare măsură de fiecare individ în parte. După cum remarca și Jacques Demorgon în lucrarea *Dynamiques interculturelles pour l'Europe*, capacitatea de tolera ceea ce este străin are o anumită limită în cazul fiecărui individ în parte²²³.

²²³ Jacques Demorgon, Edmond-Mark Lipiansky, Brukhard Müller, Hans Nicklas, *Dynamiques interculturelles pour L'Europe*, Paris, Economica, 2003.

După trecerea în revistă a etapelor șocului cultural, în continuare ne vom axa pe manifestările acestuia.

După cum am concluzionat în rândurile de mai sus, șocul cultural nu se manifestă în același fel în cazul tuturor persoanelor. Totuși, luând în considerare frecvența în manifestare, poate fi prezentată o listă cu simptomele cele mai des întâlnite.

Cele mai frecvente manifestări ale șocului cultural sunt anxietate, stres, confuzie, dor de casă, singurătate, tristețe, depresie, lipsă de încredere, neajutorare, izolare, frustrare, dezorientare, sentiment de pierdere a identității, disconfort fizic, grijă excesivă pentru igienă, oboseală, insomnie.²²⁴ Manifestările acestui șoc pot influența mediul de afaceri, motiv pentru care impactul său este analizat în multe studii la nivel organizațional.²²⁵

Harry Triandis afirmă că gradul de manifestare a șocului cultural este proporțional cu distanța conceptuală dintre cultura de origine și cultura gazdă. Există de asemenea o legătură strânsă între șocul cultural și experiența interculturală, proporția fiind în cazul acesta inversă.

Triandis dă exemplul experienței vizitei sale în Calcutta, India. Deși călătorise în multe părți ale lumii, deci avea o experiență bogată din acest punct de vedere, cu ocazia primei sale vizite în Calcutta, unde a ajuns pe timpul nopții, a fost surprins să vadă pe marginea străzii multe corpuri inerte, pe care le credea lipsite de viață. Dar realitatea era diferită. Corpurile inerte nu erau altceva decât oameni care dormeau. Mai târziu a aflat că acest lucru nu era unul neobișnuit în acea zonă, scopul fiind de a economisi banii câștigați pentru a-i trimite familiilor care locuiau în satele alăturate. Concluzia lui Triandis este că:

Atunci când suntem capabili să preconizăm ce vor face ceilalți, când putem să ne comportăm astfel încât să îi determinăm pe ceilalți să facă ceea ce ne dorim, când știm cum să primim recompense din partea mediului în care activăm și

²²⁴ Kalervo Oberg, „Culture Shock: Adjustment to neo-cultural environments” în *Practical Anthropology*, vol. 7, nr. 4, 1960, pp. 142–143.

²²⁴ Carol Lowery Delaney, *Investigating culture: an experiential introduction to anthropology*, Oxford, Blackwell Publishing, 2004.

²²⁵ Dana Pop, „International Negotiations and Culture Shock”, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Studia Europaea*, XLI, Cluj-Napoca, 1996, pp. 160–165.

*să evităm pedepsele, ne simțim în control. În culturile noi, deseori nu suntem capabili să preconizăm comportamentul celorlalți sau să îi determinăm să facă ceea ce ne dorim.*²²⁶

Potrivit lui Jane M. Bennett, manifestările șocului cultural sunt similare cu tensiunile și anxietățile resimțite în fața oricăror schimbări care ne amenință stabilitatea vieții. Șocul cultural este considerat a fi o subcategorie a experiențelor legate de tranziție:

*[...] dacă șocul tranziției este o stare de pierdere și de dezorientare, sedimentată de schimbarea mediului familiar al unei persoane, schimbare care necesită adaptare, atunci șocul cultural poate fi caracterizat ca un șoc al tranziției în contextul unui cadru străin de referință culturală.*²²⁷

Socul tranziției și șocul cultural sunt *mecanisme de apărare în fața inconsistenței cognitive*.²²⁸ Șocul cultural poate fi interpretat și în mod pozitiv, ca sursă de autoexaminare și de dezvoltare personală.

4.3. Modalități de a face față șocului cultural

Desigur, cea mai bună metodă de tratare a unei manifestări negative este prevenirea apariției acesteia. Instruirea interculturală presupune nu numai învățarea limbii vorbite în zona de deplasare, ci și a culturii zonei respective și adaptarea informațiilor la situații particulare.

Deoarece a fost adus în discuție aspectul limbii zonei de deplasare, trebuie menționat că există în multe cazuri o diferență între nivelul de cunoaștere a limbii respective pe care individul consideră că o are și capacitatea acestuia de a comunica în limba respectivă. Acest lucru îl constată și Margaret Pitts în urma unui studiu asupra 127 de studenți implicați în mobilități de studiu în Franța. Aceasta consideră că în multe cazuri această diferență reprezintă primul nivel al șocului cultural în cazul studenților

²²⁶ Harry Triandis, *op. cit.*, pp. 262–263.

²²⁷ Janet Milton Bennett, „Transition shock: Putting Culture Shock in Perspective”, în Bennett, Milton Janet, *Basic Concepts of Intercultural Communication*, Yarmouth, Intercultural Press, 1998, p. 216.

²²⁸ *Ibidem*, p. 218.

respectivi.²²⁹ Diferența de cerințe în mediul academic, combinată cu dificultățile lingvistice ne preconizate ar putea reprezenta o primă provocare în adaptare, motiv pentru care chiar și trainingul lingvistic ar trebui adaptat diferitelor regiuni și contexte sociale.

Potrivit cercetătoarei în domeniul managementului intercultural Nancy Adler, trainingul intercultural se adresează în principal rezidenților pe termen lung sau imigranților, care pot beneficia pe deplin de acesta. Sprijinul este căutat de obicei în două direcții, și anume din partea conaționalilor și din partea familiei și prietenilor de acasă. Sprijinul primit din partea celor de acasă pare să fie cel mai fiabil, dar poate face adaptarea mai dificilă. Păstrarea unui contact constant cu cei de acasă poate intensifica dorul de casă; astfel, trebuie să existe un echilibru care să permită obținerea unei zone de confort. Printre metodele de sprijin în adaptarea rezidenților temporari putem menționa: menținerea contactului cu cei de acasă, intrarea în contact cu conaționali sau cu alți rezidenți temporari, vizitarea țării gazdă, menținerea unei atitudini deschise și optimiste, bune cunoștințe a limbii țării gazdă, familiarizarea cu specificul cultural al zonei de deplasare, ținerea unui jurnal, găsirea unei zone de confort, concentrarea pe aspectele pozitive ale deplasării în țara gazdă. Pe lângă tehnicile generale de înlăturare a stresului, fiecare persoană ar trebui să își găsească propriile metode de stabilire a zonei de confort în noul mediu cultural și ar trebui să profite de tot ajutorul de care poate beneficia.

Anumite reacții în fața șocului cultural pot însă să ducă la augmentarea acestuia. Unii rezidenți temporari pun problemele pe care le întâmpină pe seama conaționalilor, pe context sau pe cei care i-au încurajat să plece din mediul de origine. Deși plasarea vinei asupra altora și păstrarea unei anumite izolări pot părea a fi niște soluții bune de moment, pentru a evita asumarea răspunderii, acest lucru doar amână luarea unor măsuri eficiente pentru a profita cât mai mult de perioada petrecută în alt mediului cultural.²³⁰

²²⁹ Margaret J. Pitts, „Identity and the role of expectations, stress, and talk in short-term student sojourner adjustment: An application of the integrative theory of communication and cross-cultural adaptation”, în *International Journal of Intercultural Relations*, vol. 33, nr. 6, noiembrie 2009, pp. 450–462.

²³⁰ Nancy Adler, *International Dimensions of Organizational Behavior*, ediția a 2-a, Belmont, Wadsworth Publishing Company, 1992, pp. 227–231.

În cazul studenților internaționali, consilierea activă poate ajuta la depășirea dificultăților și la obținerea de beneficii maxime în urma acelei experiențe. Menținerea lor cât mai activi și mai implicați poate reprezenta o bună metodă de diminuare a șocului cultural. Programele comunitare și activitățile de grup, deși par uneori a consuma prea mult timp, pot fi deopotrivă relaxante și educative.

Aceste două scopuri, dacă sunt definite în linii mari, nu sunt antagoniste. Deși studentul poate avea un scop academic specific, el va fi experimentat inevitabil unități și diversități culturale în timpul petrecut în afara țării. Aproape inevitabil, i se va cere să îndeplinească la întoarcerea acasă, pe lângă rolul său profesional, rolul unui interpret cultural.²³¹

Deci, este justificabil de ce abilitatea de a comunica adecvat este considerată a fi unul dintre punctele cheie ale eficienței interculturale.

4.4. Teorii ale stresului (Style vs. Lazarus și Folkman)

Deoarece în rândurile de mai sus am făcut referire la tehnicile generale de înlăturare a stresului, ne vom opri asupra două teorii cu privire la stres și administrarea acestuia. Teoriile care se axează pe relațiile specifice dintre factorii de stres (*stressors*) și starea de stres pot fi grupate în două categorii distincte: abordări ale stresului sistemic (*systemic stress*) cu baze în fiziologie și psihobiologie (Selye 1976) și abordări ale stresului psihologic (*psychological stress*) cu baze în domeniul psihologiei cognitive (Lazarus 1966,1991, Lazarus și Folkman 1984, McGrath 1982).²³²

Endocrinologul Hans Selye a lansat conceptul de sindrom general de adaptare, care mai târziu a fost convertit în conceptul de stres. Potrivit acestuia, există trei tipuri de reacții la factori de stres, și anume:

1. faza de alarmă, care este faza inițială de șoc și de contra-șoc;
2. faza de rezistență, în cadrul căreia simptomele fazei de alarmă dispar,

²³¹ Cajoleas, Louis, *op. cit.*, p. 211.

²³² Heinz Walter Krohne, „Stress and Coping Theories”, în *The International Journal on the Biology of Stress*, vol. 22, Pergamon, 2002; http://userpage.fu-berlin.de/~schuez/foalien/Krohne_Stress.pdf, accesat în 07.08.2011.

ceea ce indică o adaptare la stimulii nocivi respectivi, însă o scădere a rezistenței față de alți stimuli;

3. faza de epuizare, care constă în epuizarea resurselor organismului de lupta împotriva stresului și degradarea acestuia.

Aceste faze au fost reunite sub denumirea de sindrom general de adaptare. Stresul este studiat dintr-o perspectiva fiziologică, prin studii efectuate pe animale, în urma cărora a constatat că anumiți stimuli precum căldura sau frigul aplicați în mod intens provoacă și alte reacții decât cele specifice stimulului aplicat. Cu cât acest sindrom este reactivat mai frecvent și de mai lungă durată, cu atât efectele vor fi mai nefavorabile.²³³

În continuare, vom prezenta concepția lui Richard Lazarus și a lui Susan Folkman (1984) cu privire la managementul stresului, pornind de la idea că stresul nu este o reacție directă avută în fața factorului de stres, ci mai degrabă capacitatea de a reacționa în fața respectivului factor și de a controla reacțiile față de acesta. Modelul propus de aceștia este modelul tranzacțional (*Transactional Model*):

*Teoria noastră susține că stresul psihologic este determinat de estimările făcute de o persoană cu privire la o anumită întâlnire cu mediul înconjurător; această estimare este formată de factori care țin de persoană, precum angajamentele, vulnerabilitățile, credințele și resursele și de factori situaționali precum natura amenințării, iminența acesteia și așa mai departe.*²³⁴

Stresul trebuie abordat pe trei nivele de analiză, și anume nivelul sociologic, psihologic și fiziologic, iar după crearea de principii distincte, se poate trece la punerea în legătură a celor trei nivele. Aceste trei nivele pot fi reunite prin mediere sau evaluare cognitivă.²³⁵

Autorii fac distincție între evaluarea primară și evaluarea secundară. În cadrul evaluării primare se apreciază dacă într-un eveniment oarecare există vreun element de pericol, în timp ce în cadrul evaluării secundare accentul se

²³³ Mai multe detalii pe această temă sunt disponibile în Hans Selye, *The stress of life*, New York, McGraw-Hill, 1976, și Hans Selye, *Stress without distress*. Philadelphia, Lippincott, 1974.

²³⁴ Richard S. Lazarus și Susan Folkman, *Stress, Appraisal and Coping*, New York, Springer, 1984, p. 289.

²³⁵ *Ibidem*, pp. 287–289.

pune pe resursele disponibile de gestionare a factorilor de stres și încercarea de a găsi o modalitate de soluționare a acestuia. Evaluarea secundară este un proces complex care, presupune analizarea soluțiilor disponibile, probabilitatea ca acestea să ducă la reacția dorită și abilitatea de a aplica acea soluție în mod potrivit.

Există trei tipuri de evaluare primară, și anume:

1. evaluarea irelevantă, potrivit căreia un eveniment nu are nici o implicație asupra sănătății persoanei, nu este nimic de pierdut sau de câștigat;
2. evaluarea benign-pozitivă, potrivit căreia evenimentul este interpretat ca fiind pozitiv și generează sentimente de emoție, fericire, liniște, etc.;
3. evaluarea stresantă, care include sentimente de rău sau pierdere, de amenințare și de competiție.

Datorită eforturilor cognitive de gestionare a factorilor de stres, o situație percepută inițial ca o amenințare poate fi percepută, într-o manieră pozitivă, ca o provocare, iar perceperea acestuia ca provocare reprezintă un pas făcut spre adaptare.

Lazarus și Folkman identifică și o a treia formă de evaluare, și anume reevaluarea, care este o modificare a evaluării pe baza unor noi informații din partea mediului sau ca urmare a propriilor reacții. Astfel, relația individ-mediul este percepută ca o relație bipolară de tranzacționare.²³⁶

*Stresul, gestionarea acestuia și consecințele sale adaptative trebuie privite în contextul relației individului cu societatea. Stresul este cauzat de neconcordanțe între identitățile individuale și sociale.*²³⁷

În cazul gestionării stresului datorat de șocul cultural, modelul propus de Lazarus și Folkman pare a-și găsi mai bine utilitatea decât modelul lui Selye, manifestările acestuia fiind într-o măsură mai mare de natură psihologică decât de natură fiziologică. Trecând de la adaptarea generală la stresul cauzat

²³⁶ Richard S. Lazarus și Susan Folkman, *Stress, Appraisal and Coping*, New York, Springer, 1984, pp. 31–36.

²³⁷ *Ibidem*, p. 259.

de șocul cultural, în continuare ne vom axa asupra câtorva tehnici specifice domeniului interacțiunilor interculturale.

4.5. Tehnici de instruire în domeniul interculturalului

Sistemele educaționale sunt gândite astfel încât să răspundă nevoii de pregătire pentru contactul intercultural. Deoarece imersiunea interculturalului în educație va fi tratată în detaliu în capitolul următor al lucrării de față, metodele pe care le vom prezenta în continuare sunt mai puțin cunoscute și utilizate în acest domeniu, fiind folosite cu precădere în cadrul cursurilor specializate.

Astfel, dintre metodele de instruire în domeniul interculturalului, ne vom opri în continuare asupra câtorva tehnici prezentate de Colleen Ward et alii²³⁸. Relevanța prezentării acestor tehnici de instruire constă în faptul că, spre deosebire de Oberg, Ward et. alii tratează reacțiile indivizilor la mediile culturale nefamiliare ca un proces activ de gestionare a schimbării, nu ca o reacție pasivă la o serie de circumstanțe dăunătoare.

Una dintre metodele de instruire interculturală este aducerea unui membru din viitoarea țară gazdă în mediul cultural al persoanei care urmează instruirea. Astfel, persoana care urmează să se deplaseze în țara respectivă este expusă unei surse de informare realiste și autentice și are avantajul de a intra pentru prima dată în contact cu ceea ce reprezintă cultura zonei de deplasare în propriul său mediu cultural. Conceptele teoretice în ceea ce privește o nouă cultură sunt foarte importante, însă existența unui exemplu concret fixează acele cunoștințe și aduce altele noi. Desigur, persoana selectată spre a servi drept exemplu trebuie selectată astfel încât să reprezinte un exemplu concludent care să însumeze cât mai mult din caracteristicile generale. Schimbul pe termen scurt între membrii unor culturi diferite poate reprezenta astfel o bună metodă de cunoaștere interculturală.

O altă metodă de training este metoda numită asimilator cultural (*the culture assimilator*). Această metodă constă într-un set de scenarii, cu un număr ce variază între 100 și 200, potrivit cărora indivizi aparținând unor culturi diferite sunt puși față în față. Deși diferența culturală există doar din

²³⁸ Colleen Ward; Stephen Bochner; Adrian Furnham, *op. cit.*, pp. 256–262.

punct de vedere al scenariului propus, persoana implicată în training învață într-o manieră mai practică. Pentru fiecare scenariu în parte, individul primește un set de explicații cu privire la deficiențele de comunicare ce pot interveni, și trebuie să se comporte astfel încât să evite potențialele probleme din acest punct de vedere. Aceasta tehnică este eficientă și pentru că individul învață ca urmare a propriilor sale asumptions, care sunt confirmate sau infirmate în timpul trainingului. De asemenea, lucrându-se cu situații concrete, învățarea se face într-o manieră mai practică și mai atractivă.

În cadrul jocului de training BAFA BAFA, persoanele implicate în training trebuie să se identifice ipotetic cu un anumit grup cultural. Se formează două echipe, Alpha și Beta, aparținând fiecare unor grupuri culturale diferite. Fiecare echipă primește informații cu privire la cultura grupului cu care trebuie să se identifice. Jocul constă în simularea de schimburi între membrii celor două grupuri, simularea unei situații gazdă – rezident. Astfel, se poate învăța în mod interactiv despre două culturi în același timp și își fac o idee despre ce înseamnă să fi în postura de rezident sau de gazdă.

O altă tehnică interesantă este jocul Barnga. Subiecții primesc un număr de cărți de joc, diferite pentru fiecare dintre ei, și o serie de reguli pe care trebuie să le memoreze. Nu au voie să scrie sau să vorbească, ci se pot exprima doar prin intermediul gesturilor și desenelor. Scopul jocului Barnga este de a simula dificultățile de comunicare interculturală.

În cadrul jocului Ecotonos, participanții sunt împărțiți în două echipe, fiecare reprezentând o anumită cultură, primesc cartonașe cu informații despre fiecare cultură și, după o discuție cu privire la culturile care le-au fost atribuite, se trecere la inventarea unor povești cu privire la dezvoltarea culturală a culturilor atribuite. Apoi sunt împărțiți în grupuri fictive multi-culturale și primesc diferite sarcini pe care trebuie să le ducă la bun sfârșit împreună, ținând cont de atributele culturale primite la începutul jocului. Acest joc are scopul de a îmbunătăți abilitățile de comunicare și cunoștințele interculturale.

Ultima tehnică de instruire interculturală asupra căreia ne vom opri este tehnica incidentelor critice (*critical incident technique*). Această tehnică presupune analiza unor episoade de neînțelegere sau de conflict generate de

diferențele culturale dintre actori. Cu ajutorul echipei de training, subiecții trebuie să descopere care sunt elementele care stau la baza neînțelegerilor.

Este dificil de evaluat eficiența metodelor de instruire interculturală, deoarece rezultatele se pot observa la un interval mare de timp iar aceste rezultate sunt influențate foarte mult de specificitatea fiecărui individ, fiecărei culturi sau fiecărui context. Unele metode de testare a eficienței constau în feedbackul obținut la întoarcerea acasă a participanților sau feedbackul din partea reprezentanților țării gazdă. Eficiența poate fi astfel evaluată în funcție de trei factori, și anume capacitatea de gestionare a stresului psihologic, capacitatea de a comunica eficient, capacitatea de stabilire a unor relații interpersonale.²³⁹

*Partea de „șoc” din șocul cultural este discutată acum în termeni de deficiențe în aptitudini (Bochner, 1986) și de stres aculturativ (Berry, 1994a, 1997) Acest lucru atrage atenția, în schimb, asupra gamei largi de variabile de mediere și moderare care pot fie să atenueze fie să accentueze efectele deficitelor comportamentale și a factorilor psihologici de stres cu care rezidenții temporari, imigranții sau refugiații de pot confrunta.*²⁴⁰

Este important de asemenea de conștientizat că nicio metodă nu este autosuficientă sau perfect eficientă. Totuși, șocul cultural poate fi redus considerabil prin simplul fapt de a fi pregătit pentru întâmpinarea anumitor dificultăți care țin de particularitățile culturale.

Un aspect important în ceea ce privește instruirea pentru contactul intercultural este introducerea acestei laturi în sistemul de învățământ. Diversitatea trebuie privită ca un punct de referință și în elaborarea politicilor educaționale, mediul educațional fiind propice pentru instruirea și ghidarea în direcția răspunderii noilor nevoi. Tocmai datorită relevanței educației în mediul intercultural, acestei laturi ale provocării interculturale îi va fi alocat capitolul următor – *Interculturalul în educație*.

Revenind însă la această parte a studiului, în analizarea diversității culturale și a reacțiilor în fața acesteia, este necesară o distincție între categoriile de persoane implicate în contactul intercultural.

²³⁹ *Ibidem*, p. 41.

²⁴⁰ *Ibidem*, pp. 39–40.

4.6. Categoriile de persoane implicate în contactul intercultural

După cum am concluzionat în rândurile de mai sus, șocul cultural, deși este un fenomen general, depinde de fiecare individ în parte și este dificil de demonstrat în ce măsură abordările teoretice se aplică în cazul persoanelor implicate în contactul intercultural. Ca rezultat al acestui lucru și pentru a crește gradul de specificitate, aplicabilitate și utilitate ale abordării teoretice, unele studii s-au axat pe diferitele tipuri de persoane care efectuează deplasări în alte medii culturale și pe diferențele de impact asupra fiecărei astfel de categorii:

Distincția dintre intervalele pe termen lung și cel pe termen scurt este [...] importantă deoarece are implicații în procesul de aculturație. Turiștii sunt un exemplu de expunere pe termen scurt unei culturi secundare. Studenții și oamenii de afaceri de obicei, deși nu în mod obligatoriu, experimentează un contact cultural de dimensiune medie. Pentru imigranți și refugiați, contactul cultural este o experiență de viață. Un element asociat cu acesta este gradul în care cei care efectuează deplasări în alt mediu cultural se dedică noii societăți.²⁴¹

Astfel, cele trei categorii asupra cărora ne vom axa în continuare sunt categoria turiștilor, cea a rezidenților pe termen scurt și cea a imigranților. Tabelul 4.2 ilustrează principalele dimensiuni ale contactului cultural, cu accent pe tipurile de contacte între culturi, durata contactului, scopul contactului și tipul de implicare a subiecților. Deși sunt vizate societăți diferite, prezentarea situației membrilor aceleiași societăți are scopul de a crea un cadru pentru compararea situațiilor în cadrul celor distincte.

Scopul deplasării motivează nivelul de implicare și gradul de impact cultural. Imigranții sunt foarte implicați și motivați să înțeleagă și să se adapteze noii culturi, intenția lor fiind de a se stabili în cadrul culturii respective. Turiștii, pe de altă parte, experimentează doza minimă de șoc cultural și depășesc rareori etapa de euforie sau etapa *lunii de miere*.

²⁴¹ Colleen Ward; Stephen Bochner; Adrian Furnham, *The Psychology of Culture Shock*, USA/Canada: Routledge, 2001, p. 123.

Tabelul 4.2. Dimensiunile contactului cultural (S. Bochner 1982)²⁴²

Variabile ale contactului	Tipuri de contacte inter-culturale și exemple			
	Între membrii aceleiași societăți		Între membrii unor societăți diferite	
	Tip	Exemplu	Tip	Exemplu
Durată	Termen lung	Subculturi în societăți multiculturale	Termen scurt Termen mediu Termen lung	Turiști Studenti peste hotare Imigranți
Scop	Cu scopul de a se stabili în acea societate	Subculturi	Stabilire Efectuarea studiilor Obținerea de profit Recreare	Imigranți Studenti peste hotare Comercianți Turiști
Tip de implicare	Participare în societate	Subculturi	Participare Exploatare Contribuție Observare Convertire Servirea drept liant	Imigranți Comercianți Experți Turiști Misionari Diplomați
Concept general	Majoritate Minoritate	americani caucazieni afro-americani	Găzduirea rezidenților temporari	Studenti peste hotare

4.6.1. Categoria turiștilor

Organizația Mondială a Turismului (The World Tourism Organization – WTO) definește turiștii ca fiind

Vizitatori a căror durată de vizită depășește 24 de ore, într-o altă locație decât cea de acasă și al căror principal interes pentru a călători este altul decât unul

²⁴² Stephen Bochner, *Cultures in contact: Studies in cross-cultural interaction*, 1982, apud Colleen Ward; Stephen Bochner; Adrian Furnham, *The Psychology of Culture Shock*, USA/Canada: Routledge, 2001, p. 26.

*financiar. Turiștii internaționali își petrec vacanțele pe un termen scurt și în mod voluntar și reprezintă cel mai mare grup de călători inter-culturali.*²⁴³

Deși un număr mic de turiști călătoresc cu scopul de a învăța despre cultura zonei de deplasare iar, în unele cazuri, contactul intercultural este minim, există beneficii în urma acestor deplasări atât pentru turiști cât și pentru gazde. Interacțiunea turist–gazdă, care este de obicei de scurtă durată, superficială și caracterizată de inegalitate de putere financiară și informațională, impactul asupra relațiilor dintre grupurile culturale este substanțial. Deși s-au remarcat cazuri de probleme de sănătate generate de deplasare în cazul turiștilor, șocul cultural se manifestă de cele mai multe ori într-o formă hibridă iar etapele de adaptare și de integrare nu au timp suficient să se manifeste. Majoritatea turiștilor acordă puțină atenție valorilor morale și religioase, de exemplu, și se axează în special pe aspectele superficiale, materiale, vizibile ale culturii zonei de deplasare.²⁴⁴

*Marile biserici și catedrale ale lumii au devenit magistrale pentru grupuri mari de turiști necredincioși care hoinăresc prin aceste locuri sacre fără o prea mare preocupare pentru semnificația lor spirituală.*²⁴⁵

Deși șocul cultural în cazul turiștilor se manifestă de obicei într-o măsură foarte mică, pregătirea culturală în cazul acestora și conștientizarea rolului de reprezentanți ai propriei culturi sunt benefice unei bune desfășurări a contactului intercultural. Deși scopul nu este unul cultural, este posibil ca acest tip de contact să fie printre puținele dintre cele două culturi. Așa cum remarca Philip Pearce, cel mai probabil turiștii își vor aminti cu o mai mare ușurință episoadele negative care i-au marcat, decât cele pozitive,²⁴⁶ iar aceste episoade pot influența imaginea cu privire la cultura gazdă, imagine care va fi propagată de turiști la întoarcerea în propriul mediu cultural. Turismul

²⁴³ Colleen Ward; Stephen Bochner; Adrian Furnham, *op. cit.*, 2001, p. 19.

²⁴⁴ *Ibidem*, p. 20.

²⁴⁵ *Ibidem*, p. 138.

²⁴⁶ Philip J. Pearce, *Tourist Behaviour: Themes and Conceptual Schemes (Aspects of Tourism)*, Cleveland, Buffalo, Toronto, Channel View Publications, 2005, p. 128.

poate fi privit ca un laborator natural pentru testarea teoriilor identitare și a relațiilor dintre grupuri.²⁴⁷

De asemenea, turiștii sunt percepuți de cele mai multe ori ca o sursă de venit, deci interesul este ca aceștia să se simtă cât mai bine posibil. Pentru a veni în întâmpinarea nevoilor acestora, unii reprezentanți ai țărilor gazdă se adaptează nevoilor turiștilor care îi frecventează cel mai des. Un exemplu în acest sens sunt persoanele care își desfășoară activitatea în domeniul turismului din Bulgaria sau Ungaria, care, pentru a se adapta nevoilor numărului mare de turiști români, au învățat limba română, a cărei cunoaștere, deși nu este o limbă de largă circulație internațională, crește șansele unei mai bune comunicări.

Deși atât turiștii cât și gazdele sunt motivați să reducă efectele șocului cultural, pot apărea diferite probleme în trecerea de la general la particular sau de la o anumită particularitate la o alta. Harry Triandis dă exemplul unor dificultăți de comunicare pe care le-a întâmpinat în postura de turist în India, un exemplu pe cât de amuzant, pe atât de elocvent. Înainte de plecare, Triandis a scris reprezentanților hotelului unde dorea să fie cazat, pentru a face o rezervare. Răspunsul primit la solicitarea de rezervare a fost: *We are unable to provide a room for the dates indicated* (Nu putem să vă punem la dispoziție o cameră pentru datele indicate). În dreptul acestei propoziții era trecut semnul X. Considerând că nu poate rezerva o cameră la hotelul respectiv, a rezervat o cameră la un alt hotel. Nefiind însă mulțumit de serviciile oferite de hotelul unde s-a cazat, a mers la primul hotel pentru a vedea dacă este posibil să existe camere libere. Spre surprinderea lui, a fost anunțat că era așteptat, deoarece își făcuse o rezervare. Ulterior a descoperit și care a fost motivul neînțelegerii create, și anume faptul că semnul X se punea în cazul condițiilor care nu se aplică. Astfel, chiar și un semn simplu, precum acest X, poate fi interpretat greșit.²⁴⁸

²⁴⁷ Tracy Berno și Colleen Ward, „Innocence Abroad: A Pocket Guide to Psychological Research on Tourism”, în *American Psychologist*, Vol 60(6), septembrie 2005, p. 598; <http://employees.csbsju.edu/ltennison/innocenceabroad.pdf>, accesat în 02.08.2011.

²⁴⁸ Harry Triandis, *Culture and Social Behavior*, New York, McGraw-Hill Inc., 1994, p. 3.

După prezentarea câtorva aspecte cu privire la manifestarea șocului cultural în cazul turiștilor, în rândurile următoare vom trece la o categorie în cadrul căreia aceste manifestări sunt mai vizibile, și anume categoria rezidenților temporari.

4.6.2. Categoria rezidenților temporari

Vom începe descrierea acestei categorii prin definiția dată de Ward, Bochner și Furnham rezidenților temporari:

Un stagiu în străinătate este o ședere temporară și, deci, o persoană în stagiu sau mobilitate în străinătate este un rezident temporar. Rezidenții temporari merg în străinătate voluntar pentru o perioadă prestabilită de timp care este de obicei asociată cu o sarcină specifică sau cu un contract.²⁴⁹

Categoria oamenilor de afaceri

Datorită numărului crescut de companii multinaționale și deoarece dezvoltarea economică pe plan internațional duce competiția mai departe de nivelul național, categoria oamenilor de afaceri internaționali s-a dezvoltat la rândul său. Aceștia sunt nevoiți să depășească domeniul afacerii lor și să devină și manageri culturali.

În lucrarea *Breaking Through Culture Shock: What You Need to Succeed in International Business*, Elisabeth Marx tratează modul în care șocul cultural se manifestă în mediul de afaceri. Lucrarea se dorește a fi un ghid de adaptare interculturală pentru managerii internaționali, fie că aceștia își desfășoară activitățile de acasă sau în alte țări.²⁵⁰ Deoarece această parte a lucrării se axează pe rezidenții temporari, accentual se va pune pe oamenii de afaceri care efectuează deplasări pe termen scurt sau pe termen lung.

În cazul deplasărilor pe termen scurt, etapele șocului cultural sunt rareori vizibile, însă există o mixtură de emoții negative, de incertitudini sau de frustrări care fac studiul acestei categorii justificabil.

²⁴⁹ Colleen Ward; Stephen Bochner; Adrian Furnham, *op. cit.*, p. 21.

²⁵⁰ Elisabeth Marx, *Breaking Through Culture Shock: What You Need to Succeed in International Business*, Londra, Nicholas Brealey Publishing, 1999.

Potrivit lui Marx, managerii internaționali sunt confrunțați cu trei nivele ale șocului cultural, și anume:

1. Emoțiile – gestionarea schimbărilor bruște în plan emoțional
2. Gândirea – înțelegerea colegilor străini
3. Abilitățile sociale și identitatea – dezvoltarea unor rețele sociale și profesionale și a unor abilități sociale necesare în mediul cultural și de afaceri respectiv.²⁵¹

Trebuie luat în calcul și efectul acestor deplasări asupra familiei²⁵². Spre deosebire de studenții aflați în mobilitate de studiu, în cazul oamenilor de afaceri se pune problema familiei de tip soț/soție și copii, nu de tip părinți și frați/surori. Diferența între rolurile ocupate în cadrul familiei și gradul de responsabilitate asupra bunăstării acesteia are inevitabil un impact puternic asupra percepției experienței în străinătate. Responsabilitatea și stresul generat de aceasta devine și mai mare în cazul deplasărilor pe termen lung în care familia se deplasează de asemenea în mediul cultural străin.

Studiul lui Marx se axează și pe descrierea particularităților din mediul de afaceri specific diferitor țări precum Marea Britanie, Franța, China etc., abordând aspecte precum atmosfera, stilul de comunicare, structura organizațională, eticheta în afaceri. Deși analizele de genul acesta sunt foarte generale, consultarea unor astfel de ghiduri poate fi utilă pentru estimarea potențialelor probleme care pot fi întâmpinate. În aplicarea informațiilor primite trebuie să se țină cont însă și de particularitățile zonale precum și de posibilitatea ca respectivele particularități să se fi modificat tocmai datorită intensificării contactului intercultural. O sursă fiabilă de informare, care depinde însă foarte mult de relațiile pe care persoana respectivă și le-a stabilit anterior în zona de deplasare, ar fi un locuitor din zona respectivă care are preocupări similare cu cele ale persoanei care urmează să efectueze deplasarea. De asemenea, informarea cu privire la diferite moduri de a face afaceri crește conștientizarea cu privire la propriile caracteristici din acest punct de vedere, atât ale propriei culturi cât și cele personale.

²⁵¹ *Ibidem*, p. 12.

²⁵² *Ibidem*, p. 14.

Categoria studenților internaționali

O altă categorie de rezidenți temporari, categoria asupra care va fi analizată în detaliu în ultimul capitol al acestei lucrări, este cea a studenților internaționali. Categoria studenților internaționali necesită o atenție deosebită deoarece aceștia sunt la începutul procesului de formare atât ca oameni cât și ca reprezentanți ai propriei culturi. De la finalul celui de al Doilea Război Mondial, guvernele și diferite fundații au sprijinit un mare număr de studenți în a petrece o perioadă în instituții din afara țării.²⁵³ Pentru mare parte din aceștia este pentru prima dată când intră în contact cu altă cultură și, fiind puși în fața diferențelor, pentru prima dată când devin conștienți de specificitatea propriei culturi. Această experiență îi va influența într-o măsură mai mare decât pe oamenii de afaceri, deoarece, chiar și în interiorul propriei culturi, trecerea de la un program academic la un altul se dovedește a fi o provocare.

Trăind într-un mediu intercultural, aceștia au avantajul de a intra în contact atât cu studenții locali cât și cu ceilalți studenți internaționali. Studenții locali sunt o sursă fiabilă de informare și sprijin academic, în timp ce studenții internaționali și conaționali sunt preferați pentru activitățile extra curriculare. S-a dovedit însă că un contact mai mare cu studenții localnici ajută atât în plan academic cât și în plan socio-cultural, drept urmare acest tip de relații trebuie încurajat.

Colleen Ward, Stephen Bochner și Adrian Furnham consideră că există trei niveluri de stres care ar trebui luate în considerare în abordarea șocului cultural:

1. Etapa stresului intercultural care include capacitate de a gestiona frustrarea, diferențele în sistemele politice și anxietatea.
2. Etapa comunicării interculturale, care se referă la capacitatea de a iniția interacțiuni cu străinii și gestionarea neînțelegerilor datorate comunicării deficiente.
3. Etapa relației interculturale, care include capacitatea de dezvoltare și de menținere a unor relații interpersonale satisfăcătoare și înțelegerea, colaborarea și empatizarea cu membrii celeilalte culturi.²⁵⁴

²⁵³ Colleen Ward; Stephen Bochner; Adrian Furnham, *op. cit.*, p. 21.

²⁵⁴ *Ibidem*, p. 179.

Chiar dacă nu există o barieră lingvistică din punct de vedere a cunoașterii limbii zonei de deplasare, actul în sine de a vorbi poate constitui o sursă de șoc cultural, deoarece este perceput diferit în cazul anumitor culturi. Eunkyong Yook, profesor universitar în Minnesota, a elaborat în 1995 un studiu cu privire la șocul cultural în cadrul cursurilor de comunicare, subiecții fiind studenți din Malaezia care își desfășurau studiile în statele Unite ale Americii. În articolul respectiv autorul susține că sarcina de a ține un discurs s-a dovedit a fi dificilă pentru studenții din Malaezia iar acest lucru nu se datorează barierei lingvistice. Problema a constat în faptul că malaiezienii sunt în general discreți în manifestări. Persoanele vorbărețe și comunicative sunt privite de aceștia ca fiind excentrice și deranjante.²⁵⁵ Rezultatul acestui studiu este un exemplu ilustrativ de bariere culturale datorate stilurilor de comunicare.

Studenții din culturi în care gradul distanței față de putere este ridicat sunt mai motivați să păstreze o relație mai formală și distantă în relațiile cu profesorii. Este normal ca aceste aspecte să ducă la probleme de comunicare între grupurile culturale. Pe de o parte, studenții tăcuți dar atenți din zonele culturale colectiviste pot fi percepuți ca fiind prea retrași sau lipsiți de interes de către profesorii din zonele culturale unde gradul de individualism este mai mare. Pe de altă parte, intervențiile și întreruperile relative frecvente din timpul orei de către studenții dintr-o cultură cu un grad mai mare de individualism pot fi percepute ca lipsă de politețe, cu un comportament nepotrivit, de către studenții și profesorii cu un grad mai mare de colectivism.²⁵⁶

Rezidenții temporari sunt o parte importantă în evoluția pe plan intercultural, deși nu pot schimba culturile în totalitate și au resurse limitate de a modifica propriile medii culturale. Aceste resurse sunt însă mult mai numeroase în cazul următoarei categorii de persoane implicate în contactul intercultural, și anume categoria imigranților. Durata extinsă a șederii în

²⁵⁵ Eunkyong Yook, „Culture shock in the basic communication course: a case study of Malaysian students”, Washington, D.C, Educational Resources Information Center, 1995, lucrare prezentată la Annual Meeting of the Central States Communication Association, Indianapolis, 19–23 aprilie 1995. <http://www.eric.ed.gov/PDFS/ED386766.pdf>, în 20.09.2010.

²⁵⁶ Colleen Ward; Stephen Bochner; Adrian Furnham, *op. cit.*, p. 157.

zona culturală gazdă îi face să experimenteze șocul cultural într-o manieră mai profundă și să facă pași spre înțelegere și adaptare culturală.

4.6.3. Categoria imigranților

*Migranții sunt acei indivizi care își restabilesc domiciliul voluntar, pe termen lung. În general sunt atrași spre o nouă țară de factori sociali, economici și politici.*²⁵⁷

Atrase de perspectiva de a-și îmbunătăți condițiile de viață, imigrarea reprezintă pentru unele persoane posibilitatea de a obține satisfacție materială și profesională. Însă, odată ajunse în noua țară, acestea trebuie să facă față unor serii de provocări care au drept rezultat fie contribuirea acestora în cadrul noii culturi, fie revenirea în țară.

*Cu trecerea timpului, se preconizează că majoritatea imigranților și copiii acestora vor reconcilia moștenirea lor culturală cu cultura dominantă, iar cea de a doua va fi modificată într-o oarecare măsură și cel mai probabil se va îmbogăți ca urmare a acestui contact.*²⁵⁸

Însă migrația nu depinde doar de decizie și dorința celui implicat în acest proces. Țările gazdă au criterii diferite și uneori stricte de acceptare a imigranților, iar uneori aceștia sunt priviți cu scepticism. Marginalizarea și singurătatea sunt doar o parte dintre problemele cu care imigranții se pot confrunta. În Suedia, de exemplu, incidența bolilor cronice este mai mare în cazul locuitorilor născuți în alte țări decât a celor născuți în Suedia. În cazul imigranților irlandezi din Marea Britanie rata de suicid este mai mare, iar afro-caraibienii sunt diagnosticați mai des cu schizofrenie decât nativii britanici.²⁵⁹

Într-o lucrare despre situația imigranților în Franța și ajutorul social primit de aceștia, Margalit Cohen-Emerique, doctor în psihologie și expert în relații interculturale, remarcă o percepere deficitară a acestora, și anume:

²⁵⁷ *Ibidem*, p. 23.

²⁵⁸ Stephen Castles și Mark Miller, *The Age of Migration. International Population Movements in the Modern World*, Londra, The Macmillan Press LTD, 1993, p. 264.

²⁵⁹ Colleen Ward; Stephen Bochner; Adrian Furnham, *op. cit.*, p. 204.

*[...] este mai degrabă imaginea unei persoane cu probleme, care a eșuat în propria țară și care caută în altă parte ceea ce nu poate găsi acasă și prin propriile resurse deoarece face parte dintre cei neajutorați.*²⁶⁰

Familia joacă un rol important în cazul imigranților. Aceasta reprezintă refugiul, rădăcinile, sentimentul de apartenență. În ceea ce privește ajutorul primit din partea asistenților sociali, Cohen-Emerique militează pentru o bună informare culturală în prealabil, pentru o personalizare a modelelor folosite și a grilelor de interpretare în funcție de fiecare individ și de proveniența lui culturală și renunțarea la relația de tipul dominant-dominat între persoana care acordă și persoana care are nevoie de ajutor.²⁶¹

Lipsa perspectivei de întoarcere în țara de origine crește impactul ne familiarului în cazul acestora iar aptitudinile culturale sunt strâns legate de recunoașterea socială și de bunăstarea financiară. Unii dintre imigranți întâmpină dificultăți în obținerea recunoașterii studiilor, ocuparea unui loc de muncă devenind astfel mai dificilă decât în cazul unui nativ. Această categorie este cel mai probabil să treacă prin toate cele patru fazele ale socului cultural și, în unele cazuri, deși acomodarea la mediul de deplasare are loc după o perioadă de timp, asimilarea și integrarea nu sunt complete.

Se observă o modificare în tipul de migrație în epoca actuală a globalizării față de fazele sale incipiente, în sensul diversificării scopurilor, tipurilor și rețelelor. Astfel, se poate diferenția între migrația internațională permanentă sau temporară și migrația pe termen lung sau pe termen scurt.²⁶² În perioada actuală, imigranții au avantajul numărului lor mare. Astfel, au ocazia de a locui în comunități de imigranți și, deși se află într-o țară străină și se confruntă cu diferențele culturale, scade efectul șocului cultural. Problemele de comunicare sunt însă întâmpinate nu numai cu gazdele, ci și cu ceilalți imigranți. Aspectul economic îi motivează însă de cele mai multe ori să

²⁶⁰ Margalit Cohen-Emerique, „Travailleurs sociaux et migrants. La reconnaissance identitaire dans le processus d'aide” în Carmel Camilleri și Margalit Cohen-Emerique (editori), *Chocs des cultures: concepts et enjeux pratiques de l'interculturel*, Paris, L'Harmattan, 1989, p. 83.

²⁶¹ *Ibidem*, pp. 85–109.

²⁶² Ted, Lewellen, *The Anthropology of Globalization: Cultural Anthropology Enters the 21st Century*, Westport, Connecticut, Londra, Bergin & Garvey, 2002, pp. 125–129.

găsească modalitățile potrivite de adaptare. Oricare ar fi scopul deplasării într-un alt mediu cultural, individul nu se poate adapta dacă nu se poate exprima în mod eficient, dacă nu are competențe interculturale, dacă nu cunoaște codurile interlocutorului său și modalitatea potrivită de aplicare a acestora.

Însă manifestarea șocului cultural nu are doar efecte negative. În primul rând, manifestarea acestuia este un semn de implicare, deoarece un individ nu poate fi afectat de lucrurile cu care nu intră în contact. Desigur, unele simptome pot apărea, indiferent de gradul de implicare al individului, dar majoritatea manifestărilor au la bază contactul și deficiențele de comunicare, ca răspuns la noul mediu și noile situații. Printre efectele pozitive ale șocului cultural pot fi menționate intrarea în contact cu noi oameni și confruntarea cu situații noi, îmbunătățirea cunoștințelor cu privire la o altă cultură dar și la propria cultură, testarea și dezvoltarea abilităților de interacționare și de adaptare la situații nefamiliare, îmbunătățirea cunoașterii unei alte limbi decât cea natală.

4.7. Aculturația ca reacție la șocul cultural

Colleen Ward et alii. consideră că studiile cu privire la șocul cultural tratează contactul intercultural și tranziția de la o cultură la alta pornind de la teoria aculturației.²⁶³ În continuare ne vom opri asupra rezultatelor obținute în urma unor studii dedicate aculturației.

Aculturația este recunoscută ca fiind unul dintre principalele mecanisme ale schimbării culturale, iar în susținerea acestei afirmații vom folosi un studiu al lui Conrad Phillip Kottak, antropolog la Universitatea din Michigan, *Mirror for Humanity: A Concise Introduction to Cultural Anthropology*. Din punctul acestuia de vedere, există anumite modalități principale de schimb între culturi și anume:

- Difuzia, sau împrumutul de caracteristici între culturi – se pornește de la premisa că niciodată culturile nu au fost cu adevărat izolate

²⁶³ Colleen Ward; Stephen Bochner; Adrian Furnham, *op. cit.*, p. 42.

în totalitate. Difuzia poate fi directă (cum este comerțul), forțată (de exemplu impunerea caracteristicilor sau obiceiurilor de către grupul dominant) sau indirectă (cazul în care elemente ale culturii A ajung în cultura B intermediul unei culturi C).

- Aculturația, care se manifestă în cazul unui contact repetat și direct între culturi. În acest caz, anumite componente culturale ale grupurilor se modifica, însă grupurile rămân distincte.
- Invenția Independentă, care este procesul prin care oamenii inovează găsind soluții pentru anumite probleme.²⁶⁴

Termenul de aculturație a fost utilizat pentru prima dată de John Powel și a fost răspândit din vocabularul antropologilor nord-americani la sfârșitul secolului XIX. Termenul desemnează atât mecanismele de învățare și de socializare, integrarea unui individ la un mediu care îi este străin, și, în mod fundamental, procesul și modificările generate de interacțiunile sau contactele directe și îndelungate între grupuri etnice diferite, fie că este vorba de schimburi sau împrumuturi, de înfruntare sau de respingere, de asimilare sau de acomodare, de sincretism sau de reinterpretare.²⁶⁵

Într-un articol memorandum pentru studiul aculturației din 1936, antropologii americani Robert Redfield, Ralph Linton, Melville J. Herskovits prezintă viziunea lor asupra rezultatelor aculturației, aculturația referindu-se la schimbările generate de contactul direct și susținut dintre indivizi de origini culturale diferite. Rezultatele aculturației sunt:

- Acceptarea: caz în care elemente din cultura gazdă preiau elemente din cultura de origine, ceea ce duce la pierderea unei părți a moștenirii culturale a individului. Această preluare nu se limitează la nivelul comportamental, ci și la nivelul valorilor.
- Adaptarea: caz în care sunt combinate în mod armonios elementele culturii de origine cu cele ale țării gazdă, ceea ce duce la crearea unui „mozaic istoric”.

²⁶⁴ Conrad Phillip Kottak, *Mirror for Humanity: A Concise Introduction to Cultural Anthropology*, ediția a 5-a, New York, McGraw-Hill, 2007, pp. 54–55.

²⁶⁵ Gilles Ferréol și Guy Jucquois, *Dictionnaire de l'altérité et des relations interculturelles*, Paris, Armand Colin, 2005, p. 1.

- Reacționarea: caz în care au loc mișcări contra-aculturative, ca o compensare pentru o inferioritate impusă sau asumată sau ca recuperarea unui prestigiu avut în faza premergătoare aculturației.²⁶⁶

Potrivit psihologului Adrian Furnham (1997, 2005), stresul aculturativ poate fi văzut ca o consecință a șocului cultural. Acesta definește stresul aculturativ ca fiind stresul rezultat din perceperea, experimentarea și adaptarea unor norme culturale diferite. Stresul aculturativ depinde de gradul de șoc cultural resimțit, dar și de alte variabile individuale.²⁶⁷

Rămânând în domeniul psihologiei, într-o analiză cu privire la aculturație și relațiile internaționale, Berry, Poortinga, Segall, și Dasen fac o distincție clară între termenii de enculturație și aculturație. Enculturația se referă la procesul care leagă indivizii aflați în dezvoltare de contextele culturale primare, în timp ce aculturația se referă la procesul prin care indivizii evoluează într-un context cultural diferit și în schimbare. După recunoașterea studiului lui Robert Redfield, Ralph Linton și Melville J. Herskovits cu privire la aculturație ca unul dintre primele studii majore la nivel cultural, autorii trec la o analiză din punct de vedere psihologic.

Termenul de *aculturație psihologică* îi este atribuit lui Theodore Graves (1967) și desemnează schimbările prin care trece un individ ca rezultat al contactului cu alte culturi și ca rezultat al participării sale la procesul de aculturație prin care trece grupul său cultural sau etnic. Este de remarcat distincția dintre aculturația psihologică și aculturația la nivelul grupului. De exemplu, la nivelul grupului apar frecvent schimbări în structurile sociale, în economie, în plan politic, în timp ce la nivelul individului schimbările apar la cu privire la identitate, valori, atitudini. De asemenea, nu toți indivizii care trec prin faza de aculturație participă la schimbările colective din cadrul grupului în aceeași măsură. Astfel, în înțelegerea relației dintre contactul

²⁶⁶ Robert Redfield, Ralph Linton, Melville J. Herskovits, „Memorandum for the Study of Acculturation”, în *American Anthropologist*, vol. 38, nr. 1, 1936, p. 152. <http://onlinelibrary.wiley.com.ezproxy.u-bordeaux2.fr/doi/10.1525/aa.1936.38.1.02a00330/pdf>, accesat în 08.08.2011.

²⁶⁷ Adrian Furnham, „Culture shock, homesickness, and adaptation to a foreign culture”, în Miranda van Tilburg și Ad Vingerhoets (editori), *Psychological Aspects of Geographical Moves*, ediția a 2-a, Amsterdam, Amsterdam Academic Archive, 2005, pp. 63–73.

cultural și efectele psihologice ale acestuia asupra individului, trebuie evaluate separat schimbările la nivelul populației și participarea individului la aceste schimbări, și apoi relaționarea amândurora pentru a evalua consecințele psihologice asupra individului.²⁶⁸

Aculturația nu duce neapărat la pierdere culturală sau la omogenizare culturală. Procesul poate fi distructiv (prin eliminarea elementelor din cultura de origine sau prin absorbție) dar poate fi și reactiv (prin recuperarea, reafirmarea și revitalizarea de către indivizi a culturii de origine) și poate fi totodată creativ (prin apariția unor noi culturi ca urmare a interacțiunilor interculturale).²⁶⁹

Autorii au sintetizat caracteristicile generale și legăturile dintre aculturația psihologică și cea culturală (Figura 4.1.)

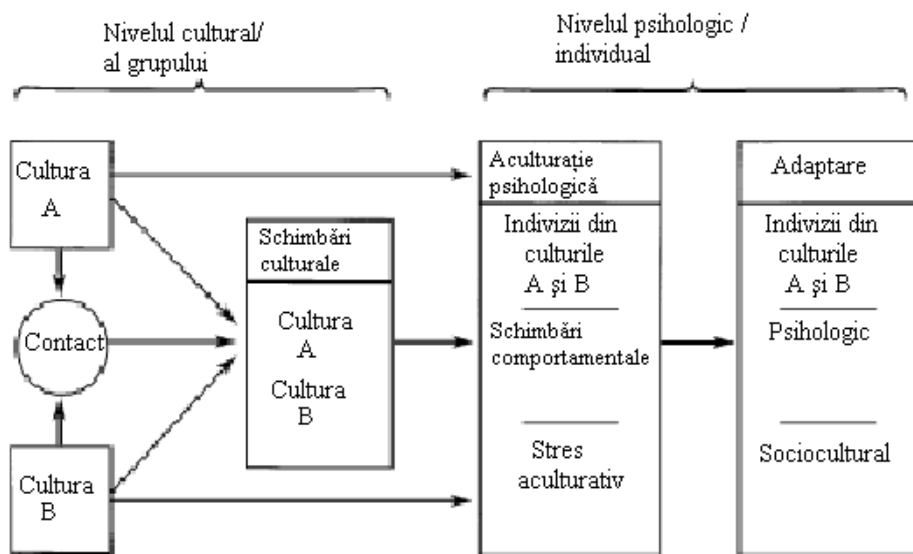

Figura 4.1. Cadrul general de înțelegere a aculturației
(adaptare după John W. Berry et alii)²⁷⁰

²⁶⁸ Theodore D. Graves, „Psychological acculturation in a tri-ethnic community”, 1967, apud John W. Berry, Ype H. Poortinga, Marshall H. Segall, Pierre R. Dasen, *Cross-cultural psychology: Research and applications* (ediția a 2-a.), Cambridge, Cambridge University Press, 2002, p. 350.

²⁶⁹ John W. Berry, Ype H. Poortinga, Marshall H. Segall, Pierre R. Dasen, *Cross-cultural psychology: Research and applications* (ediția a 2-a.), Cambridge, Cambridge University Press, 2002, pp. 349–351.

²⁷⁰ *Ibidem*, p. 351.

La nivel cultural, înainte de trecerea la contactul dintre culturile A și B, trebuie înțelese particularitățile fiecăreia dintre culturi, natura contactului și modificările culturale care intervin în cadrul ambelor grupuri pe parcursul procesului de aculturație, ceea ce presupune o analiza amănunțită și laborioasă. La nivel individual trebuie luate în considerare schimbările psihologice prin care trec indivizii din grupurile respective și eventuala lor adaptare la noile situații. Aceste modificări pot fi la nivel comportamental însă și mai complicate, producătoare de stres aculturativ (ex. incertitudine, anxietate, depresie).

Autorii remarcă de asemenea că, deși există în relația dintre un grup cultural A și un grup B un grup dominant și unul ne-dominant, există schimbări și în cazul grupului dominant în urma acestui contact. Aculturația se poate manifesta în cadrul grupului dominant prin expansiuni ale populației, prin creșterea diversității culturale, prin reglementări de natură politică, prin atitudini sau acțiuni discriminatorii, etc.²⁷¹

Deși intrarea în contact cu o nouă cultură generează uneori sentimente de disconfort care fac individul să reevalueze atât cultura gazdă cât și cultura de origine, șocul cauzat de aculturație nu trebuie privit doar ca un proces negativ, ca o etapă a unei boli ce necesită tratament, ci și ca un proces de evoluție, un proces care poate explica anumite dificultăți întâmpinate la contactul cu alte culturi.²⁷²

Concluzii

Granițele țării nu mai constituie un impediment în dezvoltarea individuală. Indivizii au libertatea de a circula liber de-a lungul țărilor și culturilor iar schimbările în nevoile lor îi determină deseori să folosească această libertate. Însă competențele deținute în propria cultură nu se transferă neapărat în competențe similare și în alte medii culturale.

Diferențele culturale pot pune în dificultate chiar și pe cea mai experimentată persoană implicată în contact intercultural, după cum am exemplificat

²⁷¹ *Ibidem*, pp. 351–353.

²⁷² Paul Pedersen, *The Five Stages of Culture Shock: Critical Incidents around the World*, Westport, CT, Greenwood Press, 1995, pp. 1–8.

în acest capitol. Pentru a depăși aceste dificultăți, oamenii trebuie să adopte noi metode de comunicare și de adaptare. Dacă nu sunt capabili să se adapteze, intervin manifestările negative ale șocului cultural. Acest șoc poate fi resimțit atunci când un individ se situează în afara mediului său familiar, într-un mediu în care normele și valorile după care se ghidează nu sunt compatibile cu ale celorlalți.

Cunoașterea etapelor și modalităților de manifestare ale șocului cultural, deși au un grad mare de generalitate, sunt utile pentru crearea unui ghidaj într-un mediu atât de vast cum este cel intercultural. În ceea ce privește modalitățile de adaptare, acestea au scopul de a oferi soluții posibile pe care individul să le aibă în vedere și să le aplice în funcție de situația dată. Tehnicile generale de înlăturare a stresului se pot aplica și în cazul șocului cultural, simptomele acestuia confundându-se în mare parte cu simptomele generate de condiții de stres.

Avantajul celor care locuiesc sau își desfășoară activitatea în alt mediu cultural sau într-un mediu intercultural este numărul mare de persoane aflate în astfel de situații. Drept urmare, este mai ușor pentru aceștia să se integreze în noul mediu dacă intră în contact cu oameni aflați într-o situație similară. În ultima perioadă, implicațiile economice ale contactului intercultural au generat o tendință spre instruirea în acest domeniu, nu numai a persoanelor care pleacă din mediul cultural cât și a gazdelor. Modalitatea în care această instruire trebuie să se desfășoare și soluția adecvată fiecărui caz în parte reprezintă o provocare pentru persoanele care oferă acest tip de instruire.

Ce trebuie avut în vedere este faptul că nu putem cataloga metodele de interacționare utilizate de ceilalți ca fiind corecte sau incorecte; catalogarea cea mai potrivită este că acestea sunt diferite. Pentru a ne îmbunătăți condițiile de trai, trebuie să ne adaptăm comportamentul și nevoile mediului în care locuim. Având în vedere că acest mediu este în continuă dezvoltare și schimbare, instruirea interculturală este o condiție necesară pentru o bună conviețuire.

Drept urmare, capitolul următor este dedicat unui tip particular de instruire interculturală, și anume cea care are loc în mediul instituțional al

educației. Accentul va fi pus pe aspectele care țin de cunoașterea diferitelor medii culturale în mod direct, prin mobilitățile internaționale de studiu și pe contextul în care acestea se desfășoară.

5. Interculturalul în educație

*Educația este purtătoare prin ea însăși a unui etos
eminamente spiritual. Ea nu numai că facilitează accesul individului
la zestrea culturală, dar se convertește în instanță culturală sui-generis.*

(Constantin Cucos, *Educația. Dimensiuni culturale și interculturale*, 2000)

Contextul cultural al persoanelor care interacționează în mediul intercultural are un impact puternic asupra modului în care se desfășoară o astfel de interacțiune. Diversitatea culturală nu ar trebui privită ca un obstacol în calea comunicării și o amenințare a specificității unei anumite culturi. Din contră, dezvoltarea schimburilor interculturale este o oportunitate de îmbogățire a orizonturilor culturale precum și a orizonturilor culturale ale comunității căreia individul implicat în contact intercultural îi aparține sau a celor cu care interacționează. Impactul asupra unei identități prestabilite este inevitabil iar provocările generate de procesul globalizării se concentrează în special pe abilitatea de adaptare și, în același timp, de păstrare a specificității.

Cazul programelor internaționale de schimb inter universitar reprezintă un factor important în procesul de interacțiune interculturală, deoarece are un impact major atât asupra studenților beneficiari ai unor astfel de programe cât și asupra membrilor din țara de origine și țara de deplasare. Modul lor de integrare va fi analizat, cu accent pe beneficiile care pot fi obținute în urma unor astfel de programe de schimb și modul în care aceste beneficii pot fi intensificate

Contactul intercultural, dezvoltat în zilele noastre datorită intensificării procesului de globalizare, creează cadrul pentru numeroase discuții pe această temă. Este imposibil de tras linia și de concluzionat cu privire la beneficiile și dezavantajele care pot fi obținute de fiecare cultură sau fiecare individ în urma acestui tip de contact, sau dacă balanța se înclină în favoarea avantajelor sau dezavantajelor. Dar, având în vedere că acest contact este inevitabil, persoanele implicate trebuie să încerce să beneficieze cât mai mult

posibil și să vadă oportunitățile care se ascund în spatele dificultăților care pot fi întâmpinate.

Această capitol are scopul de a prezenta câteva modalități de a obține beneficii din contactul intercultural prin intermediul programelor internaționale de schimb inter universitar, și vizează trei aspecte: programe de schimburi studențești internaționale pe termen scurt sau lung, dimensiuni europene în sistemele educaționale și statutul străinului în contactul intercultural.

Constantin Cucos, în lucrarea *Educația. Dimensiuni culturale și interculturale*,²⁷³ după o introspecție printre numeroasele definiții ale culturii, consideră că aceasta trebuie *racordată la temporalitate. Similaritatea răspunsurilor culturale indică faptul că circumstanțele temporale impun acest lucru. O cultură lucrează prin ecourile prezente ale unui trecut determinat.*²⁷⁴ Dobândirea instrumentelor culturale și familiarizarea cu multitudinea valorilor intră astfel în atribuțiile școlii, deși descoperirea pe cont propriu este la rândul său necesară.

Cucos pune problema măsurii în care interculturalul este o valoare reală în educație. Acest lucru depinde, în opinia sa, de modul în care este perceput interculturalul, ca o necesitate sau ca o obligație, însă neglijarea acestui fenomen nu este o opțiune educațională avantajoasă. Educația interculturală nu vizează numai cunoașterea culturilor diferite, ci relațiile de interacționare dintre acestea. (107–108)

*Cultura rezidă în distinctivitate față de altă expresie spirituală. O cultură iese în evidență când este raportată la altele. De aceea, ea devine valoroasă. [...] Cultura este un amestec, o îngemănare care se realizează în timp. Pluralitatea este condiția normală a creșterii spirituale.*²⁷⁵

Cunoașterea nu este o condiție suficientă pentru eliminarea stereotipurilor și prejudecăților și reprezintă doar o primă etapă în acceptarea culturală.

Cucos vorbește despre raportarea la o altă persoană pentru confirmarea propriei identități, de necesitatea confirmării propriilor valori. Această

²⁷³ Constantin Cucos, *Educația. Dimensiuni culturale și interculturale*, Iași, Polirom, 2000.

²⁷⁴ *Ibidem*, p. 58.

²⁷⁵ *Ibidem*, pp. 120–121.

confirmare se poate realiza pe direcția a trei axe principale, și anume: *dialectica diferențiere–asemănare*, *dialectica siguranță existențială–vulnerabilitate* și *fenomenologia negocierii frontierelor identitare*. Pentru a evita luarea propriilor referințe culturale ca puncte de reper în analiza situațiilor interculturale, este necesară o *decentrare* față de acele puncte de reper.

*Decentrarea constă în procesul de luare a unei distanțe față de sine, reflectând la sine însuși, ca subiect care se percepe ca obiect, purtător al unei culturi sau al unei subculturi în care se integrează modele profesionale și norme instituționale, actualizate de fiecare dată într-un mod personal, individual.*²⁷⁶

Pentru această decenterare este însă necesară o bună autocunoaștere. Raportarea la cultura celuilalt presupune cunoaștere, acceptare, capacitate de comunicare nonverbală, contactul cu mediul celuilalt, raportarea la timpul celuilalt. Necesitatea contactului cu mediul celuilalt, cu referire la contactul direct, vine în sprijinul utilității mobilităților internaționale de studiu.

Cucoș consideră că educația interculturală nu se poate face la orice vârstă și că personale cărora li se face o astfel de educație trebuie să aibă formată propria identitate și să fie centrate în propria cultură, urmând ca apoi consolidarea propriilor valori culturale să se deruleze concomitent cu deschiderea către alteritate. În contextul fluxurilor migraționale, dezvoltării mijloacelor de transmitere a informațiilor și procesului construirii unei unități economice, politicile educaționale și culturale din spațiul european trebuie la rândul lor regândite pentru a micșora prăpastia dintre discursul școlar și cel socio-economic, pentru a răspunde noii tensiuni dintre universal și particular. Studiarea interculturalului nu mai poate fi limitată la situația imigranților, ci trebuie orientată spre optimizarea contactelor interculturale, gestionarea diferențelor, acceptarea și respectarea alterității.²⁷⁷

Christiane Perragaux aduce în discuție cultura proprie instituției școlare, influențată de domeniile politic, economic și social, dar și de elevi, prin experiențele și practicile lor culturale diverse. Relativismul cultural este considerat de multe ori ca principiu de bază al educației interculturale, însă respectul

²⁷⁶ Constantin Cucoș, *Educația. Dimensiuni culturale și interculturale*, Iași, Polirom, 2000, p. 131.

²⁷⁷ *Ibidem*, pp. 154–164.

față de diversitate trebuie completat de evoluția spre depășirea contradicțiilor, de orientarea spre găsirea punctelor de referință comune.²⁷⁸

5.1. Programe internaționale de schimburi studențești

Conform datelor furnizate de UNESCO cu privire la perioada 2000–2010, Franța a fost principala țară de destinație pentru studenții români implicați în mobilități de studiu pe termen scurt. În anul universitar 2008–2009, numărul studenților români aflați în mobilitate de studiu a fost de 22.432,²⁷⁹ iar acest număr face studiul adaptării și integrării lor justificabil. Numărul studenților care au ales România ca și țară de destinație în același an a fost de 1.206, dintre care cel mai mare număr a fost cel al studenților din Franța.²⁸⁰

Potrivit unui studiu efectuat de Laure Endrizzi în 2010, în cadrul *Institutului Național de Cercetări Pedagogice* din Franța²⁸¹, în cazul mobilităților internaționale de studiu, Statele Unite (20%), Marea Britanie (12%), Germania (9%) și Franța (8%) atrag împreună aproximativ jumătate din studenții aflați în mobilitate de studiu. Tendințele din anul 2000 până în anul 2010 înregistrează o creștere a fluxului de studenți dinspre Asia și o creștere a fluxului de studenți înspre destinații mai noi, precum Australia sau Noua Zeelandă.

Se constată de asemenea o trecere de la un tip de mobilități dependente de relațiile geopolitice și culturale, motivate de crearea elitelor internaționale, la un tip de mobilități percepute ca o pârgă de dezvoltare economică de către guverne și ca un avantaj concurențial de către instituțiile de învățământ. Europa este spațiul cel mai avansat în formalizarea dispozitivelor în favoarea unei mobilități intra-regionale, spațiu construit pe de o parte la inițiativele

²⁷⁸ Christiane Perregaux, „Pentru o abordare interculturală în educație”, în Pierre Dasen, Christiane Perregaux, Micheline Rey, *Educația interculturală. Experiențe, politici, strategii*, Iași, Polirom, 1999, pp. 83–119.

²⁷⁹ Raport integral la: http://ressources.campusfrance.org/publi_institu/etude_prospect/stats_pays/fr/roumanie_fr.pdf, accesat în 04.03.2011.

²⁸⁰ Raport integral la: <http://ec.europa.eu/education/erasmus/doc/stat/table109.pdf>, accesat în 20.02.2011.

²⁸¹ Laure Endrezzi „La mobilité étudiante, entre mythe et réalité” în *Dossier d'actualité de la VST*, nr. 51, februarie, 2010. Disponibil online: <<http://www.inrp.fr/vst/LettreVST/51-fevrier-2010.php>>., accesat în 08.08.2011.

Uniunii Europene iar pe de altă parte pe liniile de acțiune ale Procesului Bologna.

Adoptarea Declarației de la Bologna a reprezentat un pas important în dezvoltarea învățământului intercultural și internațional european. Această declarație a fost semnată de către miniștrii educației din 29 de țări europene cu ocazia Conferinței Confederației Rectorilor din Uniunea Europeană, la Bologna, 18–19 iunie 1999. Scopul major urmărit prin semnarea acestei declarații este crearea unui Spațiu European al Învățământului Superior. Declarația nu are scopul de a standardiza sau de a uniformiza învățământul superior european și militează pentru păstrarea principiilor autonomiei și diversității. Justificarea pentru semnarea acestei declarații a constat în problemele comune întâmpinate de sistemele de învățământ din țările europene.

Principalele obiective stipulate în declarația de la Bologna sunt: adoptarea unui sistem de diplome universitare comprehensibil la nivel european, concretizat prin implementarea Suplimentului de Diplomă, adoptarea unui sistem bazat pe două cicluri de studiu, stabilirea unui sistem de credite transferabile, precum sistemul ECTS, promovarea mobilității studenților, profesorilor, personalului administrativ, cercetătorilor, promovarea cooperării europene în asigurarea calității, promovarea dimensiunii europene în învățământul superior.²⁸² În cazul României deși există indicatori de internaționalizare și performanță nu există ținte pentru mobilitatea externă. Există însă o politică de mobilitate cu prevederi clare, sistemul ECTS este implementat complet iar suplimentul de diplomă se eliberează gratuit.²⁸³

Revenind la rezultatele studiului lui Laure Endrizzi, un alt aspect important este gradul de influențare a mobilităților internaționale de studiu asupra angajabilității. Tragerea unei concluzii, ca în cazul majorității aspectelor care țin de efectele pe termen lung ale unor astfel de mobilități, se dovedește a fi dificilă. Concluziile studiului sunt că mobilitățile nu cresc capacitatea

²⁸² Comisia Europeană, <http://ec.europa.eu/education/policies/educ/bologna/bologna.pdf>, accesat în 05.07.2011., pp. 1–8.

²⁸³ Comisia Europeană, Agenția Executivă pentru Educație, Audiovizual și Cultură, Eurydice, 2010, Raport asupra impactului procesului Bologna, http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/thematic_reports/122RO.pdf, accesat în 05.07.2011, p. 128.

de angajare, însă reprezintă un factor important de ghidaj profesional. De asemenea, tinerii absolvenți care au beneficiat de o astfel de mobilitate au acces mai ușor la locuri de muncă unde se pune accent pe competențe internaționale.

În anul 1987, Uniunea Europeană a demarat o serie de programe menite să permită schimbul de studenți (Socrates, ERASMUS, Leonardo da Vinci, Tempus, etc.) și colaborarea inter universitar dintre țări. Unul dintre cele mai importante este programul ERASMUS (*European Region Action Scheme for the Mobility of University Students*). Programul ERASMUS se bucură de un mare succes în Europa și care a dus la o creștere semnificativă în ceea ce privește efectuarea de mobilități internaționale în interiorul continentului. Potrivit site-ului oficial al Comisiei Europene din decembrie 2010, peste 2,2 milioane de studenți au beneficiat de acest program de la lansarea sa din 1987, în anul 2014 numărul ajungând la 3,3 milioane.²⁸⁴

Din anul 2014, programul a continuat cu denumirea ERASMUS+, adresându-se următoarelor domenii: educație, formare, tineret și sport; pentru perioada 2014–2020 obiectivele au fost dezvoltarea competențelor și a capacității de inserție profesională prin oferirea unor oportunități de educație, formare și activități de tineret sau sport. Programul reunește șapte programe europene de finanțare Life Long Learning (Învățare pe Tot Parcursul Vieții, Tineret în Acțiune), Erasmus Mundus, Tempus, Alfa, Edulink și programul de cooperare cu țările industrializate.²⁸⁵

Programul facilitează studenților efectuarea de studii în străinătate, de stagii, de pregătire lingvistică. Faptul că și cadrele didactice își pot desfășura activitatea pe o perioadă scurtă în universități din alte țări europene este atât în beneficiul respectivului cadru didactic, cât și în cel al studenților din țările în care acesta predă sau al studenților din țara de origine. Cooperarea inter universitară este astfel impulsionată și dezvoltată.

²⁸⁴ Comisia Europeană, ERASMUS Programme http://ec.europa.eu/dgs/education_culture/repository/education/library/statistics/erasmus-plus-facts-figures_en.pdf, accesat în 01.02.2017.

²⁸⁵ Centrul de Cooperări Internaționale, UBB Cluj, <http://cci.ubbcluj.ro/erasmus/files/outgoing%20students/informatii%20generale/Ce%20este%20programul%20ERASMUS+.pdf>, accesat la 01.02.2017.

Probabil că programul nu și-a atins toate scopurile inițiale, așa cum remarcă Magali Ballatore, postdoctorand atașat institutului CNRS, care a făcut un studiu asupra mobilităților ERASMUS, însă beneficiile aduse de acesta nu pot fi ignorate, iar acest lucru îl poate confirma marea majoritate a persoanelor implicate. În urma unui studiu comparativ între universitățile din Provence, Turin și Bristol, în anul universitar 2004–2005, Ballatore remarcă statutul privilegiat al studentului străin beneficiar al unei burse ERASMUS: *studenții se grupează într-o „bisericuță” confortabilă (students stick together in a comfortable „clique”)*.²⁸⁶

De asemenea, deși se vorbește despre puternica imersiune culturală care are loc în mediile de desfășurare a activităților studenților ERASMUS, Ballatore atrage atenția că scopul unor astfel de mobilități este mai puțin unul cultural, și mai mult unul social sau economic:

*Pentru populația ERASMUS, precum și pentru clasa din mediul internațional, putem spune că scopul lor este unul social, economic, mai degrabă decât o integrare culturală. Studentul ERASMUS nu se amestecă cu populația gazdă ca întreg. De fapt, studenții ERASMUS sunt parte a societății globale prin simplul act al mobilității.*²⁸⁷

Ceea ce Magali Ballatore pune sub semnul întrebării nu este utilitatea programului în sine, ci utilitatea lui dincolo de beneficiile obținute de fiecare individ în parte în plan personal.

Care sunt beneficiile obținute la nivel European în ceea ce privește mobilitatea instituționalizată? Impactul este destul de puternic luând în considerare faptul că s-a ajuns la identificarea unei așa numite „generații ERASMUS” de către mult citatul cercetător în domeniul politicii Stefan Wolff, într-un discurs în care face referire la viitorii lideri ai Europei.²⁸⁸

²⁸⁶ Magali Ballatore, The Erasmus programme: toward more cooperation or more competition between Higher Education institutions?, articol prezentat la conferința EUREDOS Conference Modernising European higher education: priorities, ideas and challenges, mai 2008, p. 5. Disponibil la: http://www.fup.pt/old/cipes/docs/eventos/pdf_docs/Magali%20Ballatore.pdf, accesat în 10.01.2011.

²⁸⁷ *Ibidem.*

²⁸⁸ Katrin Bennhold, „Quietly Sprouting: A European Identity”, în *International Herald Tribune* în 26.4.2005, disponibil la: <http://www.nytimes.com/2005/04/26/world/europe/26iht-enlarge2.html>, accesat în 25.04.2011.

Sociologul american Neil Fligstein, în lucrarea *Euro-Clash – the EU, European Identity and the Future of Europe* remarcă un alt impact al mobilităților studențești la nivel european, și anume ghidarea fluxurilor migraționale.²⁸⁹ Intrând în contact cu un anumit mediu în care simte ca se poate adapta și acomoda, în perspectiva de a părăsi țara de origine, locul de desfășurare a mobilității poate deveni o variantă la care individul nu s-ar fi gândit înainte de efectuarea mobilității. Neil Fligstein consideră că mobilitatea de studiu ERASMUS are un impact asupra creării unei identități europene: *the experience changes their attitude toward people from other countries and makes them more likely to see themselves as European*.²⁹⁰ Din punctul de vedere al modului în care individul este afectat la nivel personal de mobilitatea de studiu, se poate preconiza că acesta riscă să își piardă o parte din ceea ce îi definește identitatea. Această discuție vizează însă orice contact intercultural, și anume în ce măsură respectivul contact contribuie la alterarea sau la conturarea identității. În cazul studenților aflați în mobilitate, câștigurile sunt, probabil, mai valoroase decât pierderile.

Într-un studiu cu privire la modul în care individul poate modifica mediul cultural prin care este în trecere, Pauline Curien, antropolog la Université Laval, se oprește asupra acestui rol în cazul studenților care își desfășoară studiile în străinătate. Deși studiul său nu se referă la studenții de tip ERASMUS, relevanța pentru lucrarea noastră este modalitatea în care sunt percepuți studenții care studiază în străinătate. Astfel, acești studenți sunt considerați a fi noi conexiuni identitare (*de nouveaux passeurs identitaires*).²⁹¹ Călătoria este, din punctul acesteia de vedere, o provocare identitară în sensul adaptării punctelor de reper și frontierelor grupului de referință.

Animați de dorința de a face să treacă elemente de la o cultură la alta, acesta facilitează trecerea. O diferență a liantului identitar ar trebui să determine

²⁸⁹ Neil Fligstein, *Euroclash: The EU, European Identity, and the future of Europe*, Oxford, Oxford University Press, 2008, p.170.

²⁹⁰ *Ibidem*, p.167.

²⁹¹ Pauline Curien, „De nouveaux passeurs identitaires? Le cas des étudiants «vivant l'étranger»”, în *Recherches sociographiques*, vol. 48, nr. 2, mai-august 2007, pp. 73–89.

*deci un prag pornind de la care devine liant cultural sau identitar și nu numai un liant obișnuit (precum turiștii care își povestesc călătoriile).*²⁹²

Perioada petrecută în străinătate îi determină pe studenți să își analizeze cultura dintr-o perspectivă nouă, se servesc de elementele globalului pentru a valoriza localul. Nu este vorba în acest caz de o dezrădăcinare, ci de o re-înradăcinare, de o actualizare și solidificare a identității. Cunoștințele acumulate în perioada stagiului și contactul cu un alt loc conferă propriului mediu cultural o altă valoare decât avea cu câteva luni înainte. Orașele în care studenții își fac stagiile, campusurile în care locuiesc, reprezintă adevărate locuri de trecere (*lieux de passage*).²⁹³

Desigur, concepția studentului aflat în mobilitate, cu privire la modul în care se definește, se modifică de cele mai multe ori, însă nu suficient de mult încât să se poată discuta de o aculturație. Perioada de desfășurare a stagiului, care este relativ scurtă, precum și conștientizarea faptului că se va întoarce în cadrul culturii de origine creează doar cadrul unei noi perspective asupra modului în care acesta percepe lumea din jur și se percepe pe sine. Faptul de a fi expus unor alte modele culturale, care în cazul studenților în mobilitate sunt mai mult decât modelul cultural al țării gazdă, îi oferă o imagine mai clară asupra propriei culturi și identități, și asupra interculturalității la care este inevitabil expus, chiar dacă nu își părăsește țara de origine. Având acces direct la alte modele, este capabil să identifice mai clar propriul model cultural, elementele contrastante fiind cele care se fac cel mai ușor remarcate.

Un alt aspect important este că domeniile de studiu de la universitățile din țară și de la universitățile partenere nu sunt perfect compatibile, iar disciplinele studiate sunt de multe ori diferite de cele din țara de origine.²⁹⁴ Deși aceste diferențe îi pot pune uneori pe studenți în dificultate, pot duce totodată la o dezvoltare a aspectului interdisciplinar.

Aceste mobilități și experiențele studenților ERASMUS au fost reprezentate și în cinematografie, un exemplu în acest sens fiind *L'Auberge*

²⁹² *Ibidem*, p. 78.

²⁹³ Pauline Curien, *op. cit.*, p. 85.

²⁹⁴ *Ibidem*, p. 186.

*Espagnol*²⁹⁵ (Apartamentul spaniol), un film de referință în care se pot regăsi mulți beneficiari de bursă ERASMUS. Filmul, o producție franco-spaniolă, a fost realizat în anul 2002, avându-l ca regizor și scenarist pe Cédric Klapisch și îl are în prim plan pe Xavier, un student francez care pentru a reuși pe plan profesional se decide să plece cu o bursă ERASMUS pentru un an în Spania. Redarea experienței ERASMUS începe încă de la complicatele proceduri birocratice și de la multitudinea de formulare necesare întocmirii dosarului de candidatură ERASMUS. Despărțirea de casă, șocul cultural, dificultățile lingvistice, integrarea, învățarea limbajului informal și problematizarea identitară sunt ilustrate cu naturalețe.

Un ecou al filmului în mediul academic a fost reprezentat de inițiativa realizării unor module multimedia destinate studenților în mobilitate de studiu pe baza acestuia. Eisenbeis Martine, într-un studiu prezentat la conferința *Academic Mobility. Blending Perspectives – Mobilité Académique. Perspectives croisées*, desfășurată la Universitatea din Turku în anul 2007 face o prezentare a acestui proiect.²⁹⁶ Proiectul se desfășoară în cadrul Universității Lyllle 3 iar scopul principal este de a oferi studenților străini un cadru lingvistic și pragmatic înainte și la sosirea în Franța pentru a le facilita acestora integrarea. Filmul a fost ales ca bază a site-ului datorită caracterului său autentic și pentru a deschide apetitul celor care îl accesează pentru cinematografia franceză. Pasajele și imaginile din film precum și mărturiile unor foști studenți ERASMUS au scopul de a anima aspectul didactic și de a răspunde nevoilor reale ale studenților. În ceea ce privește pregătirea lingvistică, studenții sunt instruiți pentru nivelul B1, iar activitățile sunt structurate în: înțelegere orală și scrisă, interacțiune orală, aport lexical.²⁹⁷

Vom încheia această secțiune a lucrării dedicată programelor internaționale de mobilități studențești printr-un paragraf din *Cartea Verde. Pentru*

²⁹⁵ Film: Cédric Klapisch, *L'auberge espagnole*, produs de Studio Canal, Franța, 2002.

²⁹⁶ Martine Einsebeis „«L'Auberge»: des modules multimédia pour favoriser l'intégration des étudiants Erasmus?”, în Fred Dervin și Eija Soumela-Salmi (editori), *Conference Proceedings. Academic Mobility. Blending Perspectives / Mobilité Académique. Perspectives croisées*, University of Turku, Turku, 2007, pp. 109–118, volum disponibil la http://ressources.campusfrance.org/mobilite_etudiante/colloques_conferences/fr/2006_conference%20_turku_mobilite_fr.pdf, accesat la 10.11. 2011.

²⁹⁷ Proiectul *L'Auberge*, <http://auberge.int.univ-lille3.fr/>, ultima accesare la 15.11.2011.

promovarea mobilității tinerilor în scop educațional, document al Comisiei Europene, elaborat în iulie 2009, prin care sunt evidențiate aspectele pozitive ale unor astfel de mobilități și prin care publicul larg este invitat la o dezbatere pe această temă:

*Printre competențele esențiale ce pot fi acumulate prin intermediul mobilității în scop educațional se numără limbile străine și competențele interculturale. Viața, studiul și munca într-o țară străină oferă șansa unei imersii totale într-o altă limbă și cultură. Competențele lingvistice și interculturale largesc perspectivele profesionale individuale, actualizează competențele forței de muncă europene și constituie elemente esențiale ale identității europene.*²⁹⁸

5.2. Dimensiuni europene și internaționale în sistemele educaționale

Pentru a putea corela mai bine datele obținute în urma studiilor de caz cu aspectele educaționale tratate în această secțiune, ne vom concentra atenția pe datele disponibile pentru acea perioadă. Astfel, în anul 2010, 27 de state membre ale Uniunii Europene au furnizat rapoarte naționale cu privire la sistemele și programele educaționale în desfășurare în anul universitar 2009–2010. Aceste rapoarte pot fi consultate prin intermediul publicațiilor Eurybase²⁹⁹ din cadrul rețelei Eurydice. Această rețea (The Information Network on Education in Europe) este unul dintre mecanismele strategice ale Comisiei Europene și are scopul de a sprijini și facilita cooperarea europeană în domeniul de Învățare pe Tot Parcursul Vieții (*Lifelong Learning*)³⁰⁰,

²⁹⁸ Comisia Europeană, *Cartea Verde. Pentru promovarea mobilității tinerilor în scop educațional*, 2009, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2009:0329:FIN:RO:PDF>, accesat în 11.08.2011.

²⁹⁹ http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/eurybase_en.php, ultima accesare la 08.08.2011.

³⁰⁰ Programul de Învățare pe Tot Parcursul Vieții (*Lifelong Learning Programme*), este un program al Comisiei Europene, creat cu scopul de a reuni inițiativele din domeniul educației și formării. Acesta are patru subprograme – Comenius (pentru învățământul preuniversitar), ERASMUS (pentru învățământul superior), Leonardo da Vinci (pentru educație și formare profesională) și Grundtvig (pentru educația adulților) – și oferă persoanelor de orice vârstă oportunități de a studia oriunde în Europa. În acest program sunt incluse și Programul Transversal și Programul Jean Monnet. Informații suplimentare se pot accesa la http://ec.europa.eu/education/lifelong-learning-programme/doc78_en.htm, ultima accesare în 01.08.2011.

prin furnizarea de informații cu privire la sistemele și politicile educaționale din 31 de țări, printre care și România.

Potrivit rapoartelor furnizate de România, aceasta a început să participe la programele de acțiune ale Uniunii Europene în domeniul educației și formării profesionale, după cum urmează: TEMPUS – din 1991; Leonardo da Vinci – din 1997; Socrates – din 1997; Youth for Europe – din 1997. Printre alte acțiuni întreprinse de România în scopul dezvoltării dimensiunii europene și internaționale în educație, raportul *Organizarea sistemului educațional în România – 2008–2009* face referire la:

- participarea la programele și proiectele de cooperare ale Consiliului European;
- semnarea convenției privind înființarea Centrului European pentru Limbi Moderne de la Graz (ECML);
- consolidarea relațiilor importante de cooperare cu statele din regiune;
- participarea la activitățile de cooperare ale UNESCO-CEPES (European Centre for Higher Education/Centre Europeen pour l'Enseignement Supérieur), Stability Pact for South Eastern Europe – Working Table 1 – Task Force Education and Youth, precum și la Central European Exchange Programme for University Studies (CEEPUS);
- inițierea de programe de cooperare cu state din zona Mării Negre și din Europa de Sud-Est prin Fundația Universității Mării Negre înființată în anul 1992;
- adoptarea priorităților și obiectivelor comune agreeate la nivel european privind dezvoltarea educației și formării profesionale;
- armonizarea învățământului cu Procesul Bologna, programul Educație și Formare 2010 și Declarația de la Copenhaga;
- participarea experților din România la întâlnirile, seminariile și conferințele organizate de instituțiile europene privind cooperarea în domeniul politicilor educaționale.³⁰¹

În ceea ce privește structura sistemelor educaționale europene, aceeași rețea Eurydice pune la dispoziție, sub formă unor diagrame schematice,

³⁰¹ Comisia Europeană, http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/eurybase/eurybase_full_reports/RO_RO.pdf, pp. 326–327, ultima accesare în 08.08.2011.

informații cu privire la anul universitar 2010–2011.³⁰² Studiile doctorale nu sunt incluse în aceste diagrame. În ceea ce privește vârsta reprezentată pe diagrame, nu sunt luate în considerare începerea studiilor mai devreme sau mai târziu sau repetarea și întreruperea de studii, informațiile fiind aproximative.

Având în vedere că Franța este principala destinație de studiu pentru studenții români în mobilitate, ne vom opri asupra sistemelor educaționale românesc și francez. Pornind de la aceste diagrame, un punct comun important al celor două sisteme educaționale, în anul universitar 2009–2010, este durata învățământului obligatoriu de la 6 la 16 ani. În România însă, învățământul obligatoriu include școala primară, gimnaziul și primii doi ani de liceu sau școală de arte și meserii, în timp ce în Franța acesta cuprinde școala elementară, colegiul și primul an de liceu general, tehnologic sau profesional.

Prin analiza diagramei se pot constata o serie de diferențe între cele două sisteme educaționale, dintre care o parte vor fi ilustrate în Tabelul 5.1.

Tabelul 5.1.

Schematizare a sistemelor educaționale generale din România și din Franța

Ciclu educațional		România		Franța	
		Durata	Vârsta aprox.	Durata	Vârsta aprox.
Pre-primar		3 ani	3–6 ani	4 ani	2–6 ani
Primar		4 ani	6–10 ani	5 ani	6–11 ani
Secundar inferior	Prima etapă	4 ani	10–14 ani	4 ani	11–15 ani
	A doua etapă	2 ani	14–16 ani		
Secundar superior		2/3 ani	16–18/19 ani	3 ani	15–18 ani
Terțiar	Licență	¾ ani	18/19–21/22 ani	3 ani	18–21 ani
	Master	1,5/2 ani	21/22–23/24ani	1 an	21–22 ani
				1 an	22–23 ani

³⁰² Comisia Europeană, http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/tools/108_structure_education_systems_EN.pdf, ultima accesare în 08.08.2011.

Trebuie precizat însă că, pentru a înlesni sintetizarea și prezentarea în comparație, această analiză comparativă s-a axat doar pe liniile generale de învățământ, lăsând la o parte unele forme precum învățământul profesional sau școlile de arte și meserii. Date suplimentare cu privire la cele două sisteme de învățământ pot fi consultate în anexe.

Deși sinteza s-a oprit asupra datelor generale, este relevantă pentru o privire de ansamblu asupra celor două sisteme educaționale și mai ales pentru a scoate în evidență importanța sistemului ECTS în recunoașterea și echivalarea studiilor în plan intercultural.

Rețeaua Eurydice, într-un raport cu privire la impactul procesului Bologna din sistemul superior de învățământ în anul 2010, furnizează și informații cu privire la studiile doctorale. Atât în cazul României, cât și în cazul Franței, durata studiilor doctorale este de trei ani, durata cea mai des întâlnită pentru ciclul Bologna. Se poate observa însă o diferență în ceea ce privește vârsta de începere a învățământului superior, 18 în cazul României și 19 ani în cazul Franței.³⁰³ În cazul suplimentului la diplomă³⁰⁴ există de asemenea o diferență cu privire la limbile de eliberare a acestuia, respectiv în limba de predare și/sau în limba engleză în România și în limba de predare și/sau mai multe limbi oficiale europene în Franța. Ultima diferență asupra căreia ne vom opri este cea cu privire la regulile prioritare de atragerea a studenților; în timp ce în cazul României este menționată o prioritate a țărilor UE, țărilor terțe, țărilor din Orientul Mijlociu și Africa, în cazul Franței toate țările și regiunile au prioritate egală.

³⁰³ http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/thematic_reports/122RO.pdf, ultima acceare în 08.08.2011.

³⁰⁴ *Ibidem*, p. 151.

Suplimentul la diplomă este documentul atașat la diploma universitară, ce asigură o mai bună transparență la nivel internațional și facilitează recunoașterea calificărilor academice și profesionale. Documentul a fost elaborat de Comisia Europeană, Consiliul Europei și UNESCO/CEPES și este alcătuit din 8 secțiuni ce descriu într-o limbă de circulație europeană tipul, nivelul, contextul, conținutul și statutul studiilor urmate și absolvite. Suplimentul la diplomă oferă informații suplimentare despre sistemul național de învățământ superior în cauză, așa încât diploma să poată fi recunoscută în funcție de contextul său educațional.

5.3. Statutul străinului în mediul intercultural

Când persoane care aparțin unor culturi diferite intră în contact, nu este facil să găsească acele coduri comune care sunt cele mai potrivite pentru a putea comunica eficient. Pentru individul care se află în afara mediului său cultural este important să simtă că aparține unui anumit grup pentru a se putea exprima adecvat.

Istoric, obligația de a respecta pluralitatea a apărut în Anglia secolului XVIII, cu referire la obligația magistraților de a nu ține cont de considerentele de ordin religios în luarea deciziilor.³⁰⁵

Procesul de auto-identificare și de construire a sentimentului de sine se creează având ca bază trei polarități principale:

*[...] identificarea celuilalt, identificarea cu celălalt, a fi identificat de celălalt, celălalt făcând referire în acest caz atât la un grup de oameni cât și la un individ, ca membru al grupului ținută.*³⁰⁶

Fred Dervin, specialist în domeniul comunicării și educației interculturale, identifică trei categorii în care se pot încadra străinii, categorii ce pot fi utile pentru o mai bună înțelegere a situației studenților aflați în străinătate pe termen scurt: *solid strangers*, *liquid strangers*, *effervescent strangers*.

Prima categorie este cea a *străinilor solizi* – *solid strangers*. Aceștia nu sunt doar în trecere printr-o țară străină, ci intenționează să se stabilească în țara respectivă și să își găsească un loc potrivit în mediul respectiv pentru o perioadă lungă de timp.

*Aceștia reușesc în general să își găsească un loc de muncă și să relaționeze cu „localnicii”, să învețe limba (le) locală (e), etc. Cu alte cuvinte, devin „atașați” de țara gazdă și se integrează (dar desigur sunt liberi să plece oricând).*³⁰⁷

³⁰⁵ Martine Blanc și Jean-Marie Breuvart, „L’interculturalité, un concept à réinventer”, în *Migrations, Interculturalité et démocratie*, Jean-Marie Breuvart și Francis Danvers (editori), Villeneuve d’Ascq, Presse universitaire du Septentrion, 1998, p. 13.

³⁰⁶ Gilles Ferréol și Guy Jucquois, *op. cit.*, p.19.

³⁰⁷ Fred Dervin, „Transcending the culturalist impasse in stays abroad: helping mobile students to appreciate diverse diversities”, în *Frontiers Journal*, vol. 18, 2009, p. 123.

A doua categorie identificată de Dervin este cea a *străinilor fluizi* – *liquid strangers*. Studenții aflați în mobilitate pe termen scurt pot fi plasați în această categorie deoarece ei ocupă o poziție tranzitorie, temporară iar șederea lor într-o țară străină este limitată de către durata programului de studiu în care sunt implicați.

A treia categorie este cea a *străinilor efervescenti* – *effervescent strangers*, care pot fi doar în trecere sau se pot stabili în țara de deplasare. În cadrul învățământului superior, diferența dintre *străinii fluizi* și *străinii efervescenti* este cea dintre studenții internaționali aflați în mobilitate pe termen scurt și cei aflați în mobilitate pe termen lung. Deoarece studenții implicați în mobilități pe termen lung își desfășoară activitatea la universități din străinătate în vederea parcurgerii unui întreg ciclu de studii și obținerea unei diplome, sunt mult mai implicați în viața locală, acest lucru plasându-i mai mult în categoria *străinilor solizi* – *solid strangers*.³⁰⁸

Revenind însă la categoria *străinilor fluizi* – *liquid strangers*, vom face referire la Zygmunt Bauman, acesta fiind cel care a introdus asocierea termenului *lichid/liquid* cu cea de *modernitate/modernity*. În opinia acestuia, într-o societate aparținând modernității lichide, indivizii sunt mai receptivi și se adaptează mai ușor schimbărilor și diferențelor în ceea ce privește factorii externi; este vorba în acest caz despre o societate care este receptivă la relativitatea spațială, la diminuarea impedimentelor generate de distanță, o societate globalizată.

*Suntem martorii răzbunării nomadismului asupra principiului teritorialității și stabilității. În etapa fluidă a modernității, majoritatea stabilă este condusă de elita nomadică și extrateritorială.*³⁰⁹

Prin trecerea de la modernitatea solidă la cea lichidă, individul se confruntă cu noi provocări generate de faptul că formele sociale nu mai au același grad de solidificare și de stabilitate ceea ce duce la precaritatea planurilor pe termen lung. Aceste lucruri duc la necesitatea indivizilor de a fi adaptabili. Bauman atrage atenția însă asupra faptului că scopul avut în vedere în cadrul

³⁰⁸ *Ibidem*, p. 123.

³⁰⁹ Zygmunt Bauman, *Liquid Modernity*, Cambridge, Polity Press, 2000, p. 13.

modernității lichide nu este acela de a înlătura structurile solide ci de a face loc pentru noi structuri, îmbunătățite.³¹⁰

Începutul erei moderne este asociat de Bauman cu emanciparea timpului față de spațiu, cu trecerea de la un timp rutinizat, pliant și maleabil la un timp al accelerării și al imediatului. De vreme ce spațiul poate fi străbătut într-un timp relative scurt, nu se mai face o diferențiere din acest punct de vedere. Spațiul și-a pierdut astfel din valoare. Dacă se poate accede în orice zonă în aproape orice moment, nu mai există aceeași motivație și aceeași grijă de a accede la spațiul respectiv; dacă circumstanțele nu solicită o anumită deplasare, ea poate fi amânată fără prea mari riscuri de a pierde șansa de a ajunge în zona respectivă.³¹¹

În cartea *Europe: An Unfinished Adventure*, Bauman descrie cultura europeană ca având un mod de viață care este nu numai înclinat spre traversarea granițelor, ci care este chiar *allergic to border* (alergic la granițe).³¹² Întâlnirea dintre străini este diferită de cea între prieteni sau cunoștințe. Acest tip de întâlnire este denumit de Bauman o semi întâlnire (*mis-meeting*). Nu există o reluare de la un punct precedent ci este un eveniment fără trecut, iar uneori chiar un eveniment fără viitor.³¹³

Potrivit antropologului francez, Levi-Strauss statutul de străin nu este unul care să pună individul într-o poziție de inferioritate, ci, din contră, străinul se poate bucura de un statut privilegiat în cadrul grupului inter-cultural tocmai datorită faptului că este străin și poate lărgi orizonturile sociale ale grupului.³¹⁴ Levi-Strauss oferă o imagine clară și concretă în ceea ce privește perceperea diferențelor culturale; astfel, compară culturile cu trenuri care circulă cu viteze diferite, fiecare în propria direcție. Cele care circulă într-un ritm și într-o direcție asemănătoare cu ale noastre sunt mai ușor de observat, însă atunci când are loc contactul cu un tren cu o direcție

³¹⁰ *Ibidem*, p. 3.

³¹¹ *Ibidem*, pp. 112–118.

³¹² *Idem*, *Europe: An Unfinished Adventure*, Londra, Polity Press, 2004, p.7.

³¹³ *Ibidem*, pp. 112–118.

³¹³ *Idem*, *Liquid Modernity*, Cambridge, Polity Press, 2000, p. 97.

³¹⁴ Claude Levi-Strauss, *Race et Histoire Race et Culture*, Paris: Albin Michel/Editions UNESCO, 2001, p. 133.

și un ritm de deplasare diferit, nu se poate percepe decât o imagine rapidă și confuză a pasagerilor, care uneori poate să deranjeze deoarece perturbă contemplarea obișnuită.³¹⁵

După prezentarea statutului străinului în mediul intercultural, partea următoare a lucrării este dedicată unui anumit tip de străin, și anume studenți români aflați în mobilitate de studiu ERASMUS la universitatea din Bordeaux, Franța. Apoi ne vom opri asupra câtorva rezidenți pe termen lung din zona Bordeaux, foști studenți în mobilitate de studiu.

³¹⁵ *Ibidem*, p. 140.

6. Studii de caz

6.1. Context: cultura română în zona Bordeaux

Trasarea contextului, într-o manieră selectivă, este un element esențial în prezentarea rezultatelor unui studiu, fie că acest context se referă la metodele de cercetare, la persoanele vizate sau la unele caracteristici soci-demografice. Acest context contribuie la relevanța și credibilitatea pe care cititorul o atribuie studiului.³¹⁶ Astfel, înainte de a trece la rezultatele propriu-zise, vom trasa contextul în care persoanele chestionate și intervievate își desfășoară activitatea. În acest sens, ne vom opri asupra unor aspecte importante pentru adaptarea românilor la mediul cultural din Bordeaux, și anume biserica ortodoxă din Bordeaux și asociația culturală *Gironde-Roumanie. Echanges et Culture*.

Un factor important pentru adaptarea studenților români în Bordeaux este existența unei biserici ortodoxe românești – *Biserica Ortodoxă Sfântul Iosif/ Saint Joseph*. Edificiul a fost dat în folosință Bisericii Ortodoxe, aflată sub jurisdicția Patriarhatului României, în anul 1999.³¹⁷

Comunitatea din această parohie, destul de numeroasă și foarte activă, și faptul că slujba se desfășoară și în limba română, le conferă celor prezenți sentimentul de apartenență la acest grup și de regăsire a identității românești. Deși majoritatea participanților la slujbele din această biserică sunt de origine română sau fac parte din familiile acestora, există și un număr de participanți de origine bulgară sau chiar arabă.

O parte dintre respondenți frecventau această biserică săptămânal, deși în țara de origine frecventau biserica mult mai rar sau deloc. Doi tineri care au ajuns în Bordeaux prin programul ERASMUS în urmă cu câțiva ani s-au

³¹⁶ Clarissa White, Kandy Woodfield și Jane Lewis, „Reporting and Presenting Qualitative Data”, în Jane Ritchie și Jane Lewis (editori), *Qualitative Research Practice, A Guide for Social Science Students and Researchers*, Londra, Thousand Oaks, New Delhi, SAGE Publications, 2003, pp. 298–299.

³¹⁷ Biserica ortodoxă română din Bordeaux, <http://eglise-orthodoxe-bordeaux.org/ro/biserica-patrimoni.html>, accesat în 15.09.2010.

căsătorit în această biserică și au îmbrăcat costume populare tradiționale românești. Faptul că au îmbrăcat costumul popular românesc în cadrul acestei ceremonii, într-un mediu cultural diferit și într-un moment foarte important al vieții lor, este sinonim cu o afirmare a identității și a apartenenței la țara de origine.

Cu cât sentimental de apartenență este mai slab, cu atât înclinația spre crearea unei identități crește. Ambivalența identității constă în următorul aspect: în timp ce garantează unicitatea și particularitatea existenței, ține individul într-o nișă protectoare în sânul comunității cu care acesta, din diferite motive, se identifică mai mult decât cu alte comunități sau grupuri.³¹⁸

Într-un articol cu privire la această comunitate, apărut într-un ziar local sub titlul *Les Roumains soudés par la foi*, unul dintre preoții care slujesc în biserica *Saint Joseph* a declarat că această biserică este un loc de întâlnire cu Dumnezeu și un loc în care românii își trăiesc unitatea în diversitate.³¹⁹

Cel de al doilea aspect asupra căruia ne vom opri cu privire la cunoașterea culturii române din Bordeaux este asociația franco-română *Gironde-Roumanie. Echanges et Culture*³²⁰. Această asociație a fost creată din 1987, de un grup de francezi atașați de România, fie prin legături familiale fie din dorința de a realiza proiecte umanitare, cu profil educativ. Asociația cuprinde un număr de aproximativ 100 de persoane dintre care aproximativ jumătate sunt români, jumătate francezi, 20 dintre ei fiind implicați mai activ. Asociația are ca misiune punerea în aplicare a unor acțiuni care să contribuie la apropierea dintre Franța și România, prin diferite schimburi culturale și turistice, organizarea de festivaluri de film, colocvii, conferințe. O altă misiune ar fi promovarea celor două culturi, franceză și română, prin expoziții de fotografie, expoziții de sculptură, artiști români aduși în Franța, participarea la concursuri literare francofone în România. Aspectul umanitar este și el vizat,

³¹⁸ Leonidas Donskis, *Troubled Identity and the Modern World*, New York, Palgrave Macmillan, 2009, p. 5.

³¹⁹ *Cotidianul Sud-Ouest. Bordeaux rive gauche*, 2 noiembrie 2010. Articolul integral poate fi consultat în anexe.

³²⁰ Pentru mai multe informații, vezi site-ul oficial al asociației: <http://www.gironderoumanie.eu/>, ultima accesare în 06.04.2011.

prin misiunea pentru coordonarea comitetelor de înfrățire (aprovizionarea cu cărți de limbă franceză sau cu haine). Asociația oferă și servicii de traducere și interpretariat în și din limba română, precum și cursuri de limbă română și franceză. Există în fiecare an o acțiune de anvergură, care își propune această apropiere, ca de exemplu festivalul de film românesc din anul 2009.³²¹

Revista asociației, *Echanges & Culture, la Lettre de Gironde-Roumanie*, oferă informații cu privire la acțiunile asociației și cu privire la cultura română în general. În revistă pot fi găsite informații practice precum nivelul salariilor, cursul valutar, știri din realitatea cotidiană, recomandări cinematografice și apariții editoriale, destinații turistice în România, obiceiuri de sărbători, rețete culinare, etc

Acest tip de asociații ajută la cunoașterea culturii române în străinătate iar celor care sunt implicați în astfel de activități le dă satisfacția de a participa activ la propagarea acestei cunoașterii.

6.2. Studiu de caz 1 – Studenți români aflați în mobilitate de studiu în Bordeaux, în anul universitar 2010–2011

Deoarece rezultatele obținute în urma programelor studențești de schimb inter universitar sunt dificil de observat, de cuantificat și de evaluat, scopul propus în cazul studiului de față este limitat la observarea percepției studenților vizați cu privire la mobilitatea de studiu, mai exact observarea impactului imediat pe care implicarea în mobilitate îl are asupra lor³²². Pentru valorificarea cantitativă a chestionarelor am utilizat programul SPSS (Statistical Package for the Social Sciences)³²³, specializat în analiza statistică a datelor.

³²¹ Interviu acordat de președinta din anul 2010 a asociației *Gironde-Roumanie*. *Echanges et Culture*, Irina Dobre, în *Agenția de presă „Așii Români”*, în 30.08.2010, poate fi consultat la adresa: <http://www.asiiromani.com/exclusiv/5948-interviu-cu-irina-dobre-preedintele-asociaiei-qgironde-roumanie-echanges-et-cultureq.html>, ultima accesare în 06.04.2011.

³²² O parte dintre rezultatele studiului pot fi consultate și în Delia Flanța, Roxana-Maria Gâz, „Intercultural Adaptation: the Case of International Student Exchange Programmes”, în *Review of Airforce Academy*, vol. IX, nr. 2 (19)/2011, Brașov, „Henri Coandă” Air Force Academy Publishing House, 2011, pp. 135–140.

³²³ Daniel Muijs, *Doing Quantitative Research in Education: with SPSS*, Londra, Sage Publications, 2004.

Astfel, am distribuit un chestionar cu un număr de 32 de întrebări, studenților români care își desfășurau studiile în Bordeaux, Franța, în cadrul programului ERASMUS, în anul universitar 2010–2011. Studenții își desfășurau studiile la cele patru universități prestigioase din Bordeaux, și anume:

- Université Bordeaux 1 – L'Université des Sciences et des Technologies au service de l'Homme et de l'Environnement;
- Université Bordeaux 2 – Victor Segalen;
- Université Bordeaux 3 – Michel de Montaigne;
- Université Bordeaux 4 – Montesquieu.

Universitatea din Bordeaux, potrivit datelor oferite de CampusFrance avea în anul 2010 un număr de 61.000 de studenți, dintre care 7.500, adică 12%, studenți străini. Potrivit aceleiași surse, punctele forte în ceea ce privește mobilitățile de studiu sunt următoarele:

- Existența unui centru pentru mobilități;
- Cartea de sejur (necesară studenților care nu fac parte din țări membre ale UE);
- Aquimob, organizație care susține mobilitățile studențești;
- Spațiu de întâmpinare a studenților;
- FLE (Franceza ca limbă străină – stagii intensive pe timpul verii);
- Universități de vară, Master ERASMUS Mundus;
- Zile dedicate întâmpinării studenților străini «Bordeaux accueille ses étudiants», la începutul fiecărui semestru.³²⁴

O parte dintre problemele care pot fi întâmpinate de un student străin pot fi anticipate (ca de exemplu probleme legate de limbă, de alimentație, de neconcordanța dintre codurile comportamentale, de șocul cultural, etc.) și soluții posibile pentru aceste probleme pot fi obținute de studenți din diferite surse, precum cărțile, internetul, familia, prietenii, profesori, personal administrativ, etc. Literatura în acest domeniu este bogată, dar având în vedere că scopul aceste lucrări este de a oferi soluții posibile bazate pe experiențe

³²⁴ CampusFrance, <http://www.campusfrance.org/fr/>, ultima accesare în 16.03.2011.

de viață reale și actuale, referirea la un număr relativ restrâns de studenți își găsește justificarea și relevanța.

Experiența studenților ERASMUS și a studenților străini implicați în alte tipuri de programe este studiată și valorificată la nivel național iar pentru argumentarea acestei afirmații vom prezenta inițiativa asociației CampusFrance (*L'agence nationale pour la promotion de l'enseignement supérieur français à l'étranger*) de a face o anchetă cu scopul de a ameliora acomodarea studenților străini în Franța.³²⁵

Astfel, la finalul mobilității de studiu în universitățile din Franța, în cazul prezentat la finalul semestrului I și II din anul universitar 2010–2011, studenții au primit un chestionar online³²⁶, disponibil în mai multe limbi de circulație internațională, care a vizat următoarele aspecte cu privire la percepția studenților străini față de:

- sistemul de învățământ;
- viața socială și culturală;
- procedurile administrative;
- nivelul costurilor;
- modalitățile de informare înainte de efectuarea mobilității de studiu;
- nivelul de cunoaștere a limbii franceze înainte și după efectuarea stagiului;
- principalele două motive pentru efectuarea studiilor în Franța;
- impresia per total față de Franța și de experiența lor în Franța.

Misiunea declarată a agenției, care activează din anul 1998, sub tutela mai multor ministere precum Ministerului afacerilor externe și europene, Ministerul învățământului superior, Ministrul imigrației, integrării, identității naționale și dezvoltării solidare, este promovarea învățământului superior francez peste tot în lume. Cu antene în 89 de țări, aceasta oferă informații cu privire la învățământul superior francez, derularea studiilor, costul de finanțare a studiilor, pregătirea stagiului, statistici și studii, etc.

³²⁵ *Ibidem*.

³²⁶ <http://online.tns-global.com/wix/p856601111.aspx?r=5483&s=MCIWHLKY>, accesat în 16.03.2011.

După finalizarea anului universitar 2010–2011, subiecților care au participat la studiu, în număr de 20731, le-au fost puse la dispoziție rezultatele obținute³²⁷. Făcând o sinteză a rezultatelor studiului aflăm că:

- 9 studenți din 10 au recomandat Franța ca destinație de studiu.
- Principalele domenii de studiu ale respondenților au fost Științe și Inginerie și (33%), Economie, Administrație și Comerț (31%) și Litere, Științe umane și Științe sociale (14%).
- Motivele pentru care studenții intervievați au dorit să studieze în străinătate sunt:
 - obținerea unei diplome recunoscute internațional: 39%;
 - îmbogățirea experienței internaționale: 37%;
 - îmbogățirea experienței personale: 33%;
 - învățarea unei limbi străine sau îmbunătățirea cunoștințelor în acest domeniu: 19%.
- 40% dintre studenți au declarat că au oscilat între alegerea Franței sau a unei alte țări ca destinație de studiu. Țara care a fost menționată cu preponderență ca opțiune pentru Franța a fost Italia.
- Motivele principale pentru alegerea Franței ca destinație de studiu au fost:
 - calitatea pregătirii academice oferite în Franța: 45%;
 - cunoașterea limbii franceze: 37%;
 - recunoașterea certificatelor de studiu obținute în Franța: 33%;
 - interesul cultural: 31%.
- Franța a fost percepută ca având o mare influență culturală și artistică: (90%), intelectuală și științifică (87%), o istorie prestigioasă (87%) și o economie stabilă și performantă (78%).
- În ceea ce privește viața socială, 82% dintre respondenți au declarat că au avut ocazia să își facă prieteni de origine străină și 67% de origine franceză.
- 91% dintre respondenți s-au declarat mulțumiți de sejurul în Franța.

³²⁷ Rezultatele studiului pot fi consultate accesând http://www.campusfrance.org/sites/default/files/enquete_campusfrance_-_tns_sofres_sur_les_etudiants_etrangers__presentation.pdf, ultima accesare la data de 15.11.2011.

- Printre aspectele negative ale stagiului au fost semnalate:
 - costul vieții (53% dintre respondenți);
 - formalitățile administrative (53% dintre respondenți);
 - oferta de locuri de cazare (45% dintre respondenți);
 - probleme de integrare (1/3 dintre respondenți au considerat integrarea în Franța dificilă).
- Peste 80% dintre respondenți s-au declarat mulțumiți de valoarea certificatelor obținute în Franța și de calitatea învățământului francez.
- Peste 90% dintre respondenți au manifestat interes pentru cultura și valoarea turistică a Franței.
- 56% dintre studenți au folosit site-ul CampusFrance pentru a se informa. Alte site-uri menționate în acest scop au fost site-ul Ambasadei Franței, site-uri studențești, site-ul *Wikipedia*, site-uri ale orașelor de destinație, etc.
- 21% dintre studenți au frecventat sediul *Espace CampusFrance* pentru a se informa.

Această inițiativă este una lăudabilă, având în vedere numărul mare de persoane care pot beneficia din rezultatele obținute. Studenții străini care au studiat sau studiază în Franța în momentul participării la chestionar pot face o sinteză cu privire la aceasta experiență și faptul că opinia lor este utilă acestei agenții dă și mai multă valoare acelei experiențe. Valorificarea rezultatelor obținute poate să facă din Franța o destinație mai căutată, prin îmbunătățirea serviciilor oferite pentru studenții străini și prin anticiparea posibilelor probleme întâmpinate de aceștia. Beneficiarii și principalii vizați, potrivit studiului, sunt și studenții care urmează să efectueze studii în Franța.

Revenind la studiul efectuat pe studenții români aflați în mobilitate de studiu în Bordeaux, vom putea observa și în ce măsură rezultatele obținute la nivel național de *CampusFrance* sunt în concordanță cu rezultatele obținute în cazul acestora. Cei 45 de studenți români implicați în studiu locuiau în căminele studențești puse la dispoziție de universități, prin intermediul unei instituții responsabile cu cazarea atât a studenților străini cât și a studenților locali (*CROUS – Centre Régional des Œuvres Universitaires et Scolaires*).

Acest lucru este important pentru a observa că din acest punct de vedere nu a existat un tratament diferențiat între studenți, indiferent de proveniența acestora.

Motivația selectării pentru acest studiu de caz doar a studenților de naționalitate română s-a axat pe două considerente. Primul este de ordin cultural, și anume, analiza răspunsurilor unor studenți care veneau din țări diferite nu ar fi putut fi interpretată în mod omogen, răspunsurile lor fiind influențate de mediile culturale de proveniență. Al doilea considerent este de ordin lingvistic: traducerea chestionarului în limba franceză ar fi putut duce la dificultăți de înțelegere a acestuia sau la o înțelegere defectuoasă, având în vedere că franceza nu este limba maternă nici a persoanei care face cercetarea, nici a subiecților cercetați. Luând în considerare aceste două aspecte și interesul pentru situația particulară a studenților români, elaborarea studiului de caz a fost orientată asupra acestei categorii.

Motivația alegerii Franței ca zonă de efectuare a studiului a fost faptul că Franța este principala destinație în cazul mobilităților de studiu din România; alegerea Universității din Bordeaux a fost determinată de puternicul caracter multicultural al zonei și de prestigiosul mediu universitar.

Chestionarele au fost distribuite la finalul semestrului I, și finalul semestrului II, pentru ca studenții să aibă suficient timp să experimenteze cat mai multe aspecte ale mobilității de studiu și să poată răspunde la întrebări în cunoștință de cauză. Deși această parte a cercetării s-a desfășurat pe baza chestionarelor, deci sub forma unei cercetări cantitative, preponderența întrebărilor deschise și aspectele vizate o apropie și de o cercetare calitativă. Motivația utilizării unui astfel de tip de chestionar, pe lângă scopurile menționate mai sus, vizează două aspecte. În primul rând, existând un număr destul de redus de studenți români în Bordeaux în anul academic 2010–2011, o cercetare pur cantitativă ar fi fost insuficientă. În al doilea rând, efectuarea de interviuri cu fiecare subiect în parte prin intermediul cărora să se poată obține rezultate calitative mai complexe ar fi implicat un număr mai mic de studenți, deoarece gradul de disponibilitate pentru astfel de cercetare ar fi fost mai redus din partea acestora. Astfel, am optat pentru metoda chestionarelor semistructurate. Această metodă de cercetare a fost dublată de metoda observării

participative, în perioada primului semestru al anului universitar 2010–2011, urmând ca în decursul semestrului doi studiul să se desfășoare prin corespondență.

Domeniile de studiu ale studenților chestionați variază de la medicină la antropologie, psihologie, economie, științe politice, geografie, sport, științe și tehnologie însă, deoarece nu au existat diferențe notabile în răspunsurile primite în funcție de domeniile mai sus menționate, acestui aspect nu a reprezentat un punct central al cercetării de față.

Punctele de interes ale acestui studiu au fost:

- Cum percep studenții români aflați în mobilitate de studiu în Bordeaux cultura românească,
- În ce măsură se poate modifica această percepție pe durata unei mobilități de studiu,
- Cum percep studenții români cultura țării gazdă și în ce măsură sunt expuși la aceasta,
- Care sunt efectele resimțite de studenți la nivel personal ca urmare a acestei mobilități de studiu,
- În ce măsură reușesc să depășească starea de euforie a intrării într-o altă cultură și cum reușesc să se adapteze,
- Care este statutul studentului străin român care își efectuează studiile în Bordeaux,
- Ce diferențe sunt observate de studenții români între sistemul de predare și evaluare din România și cel din Franța,
- Ce măsuri pot fi luate pentru optimizarea beneficiilor unei mobilități de studiu, la nivel individual și la nivel instituțional.

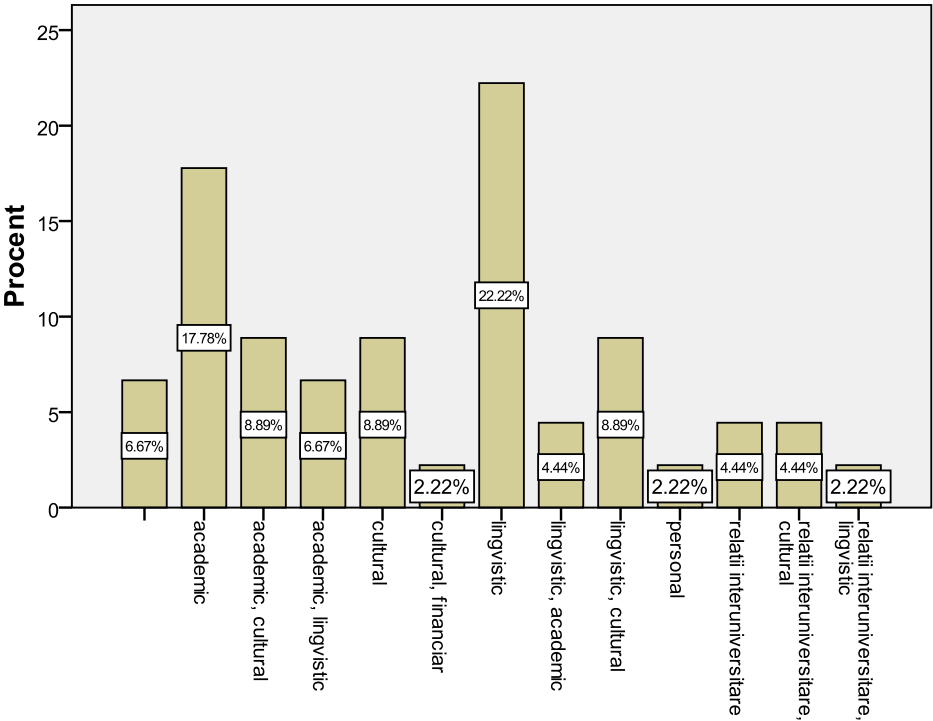
Au fost chestionați un număr de 35 de studenți și 10 studenți, cu vârste cuprinse între 20 și 29 de ani, cu o preponderență de 21, 22, 23 și 24 de ani, conform Tabelului 6.1.

Perioada de timp petrecută de aceștia în Bordeaux la momentul distribuirii chestionarelor era de aproximativ un semestru.

Motivele enumerate de studenți pentru alegerea zonei Bordeaux pot fi clasificate în diferite categorii de interes, conform graficului din Figura 6.1.

Tabelul 6.1. *Vârsta și genul studenților chestionați*

Vârsta	Frecvență	Procent (%)
20	1	2,2
21	8	17,8
22	9	20,0
23	14	31,1
24	7	15,6
25	3	6,7
26	1	2,2
27	1	2,2
29	1	2,2
Total	45	100,0

De ce ati optat pentru Bordeaux ca destinatie pentru studiu?

Figura 6.1. *Alegerea zonei Bordeaux pentru mobilitatea de studiu*

După cum se poate observa, majoritatea studenților nu au avut o preferință explicită pentru zona Bordeaux, ci pentru o zonă francofonă, motivul lingvistic și cel legat de acordurile inter universitare existente încadrându-se la această categorie. În afara a trei cazuri, care au menționat cultura orașului Bordeaux la motivele alegerii acestuia, celelalte cazuri menționate la motivul cultural au făcut referire la cultura franceză în general.

Expunerea la mediul intercultural până în momentul efectuării mobilității, potrivit chestionarelor, este ilustrată în Figura 6.2.

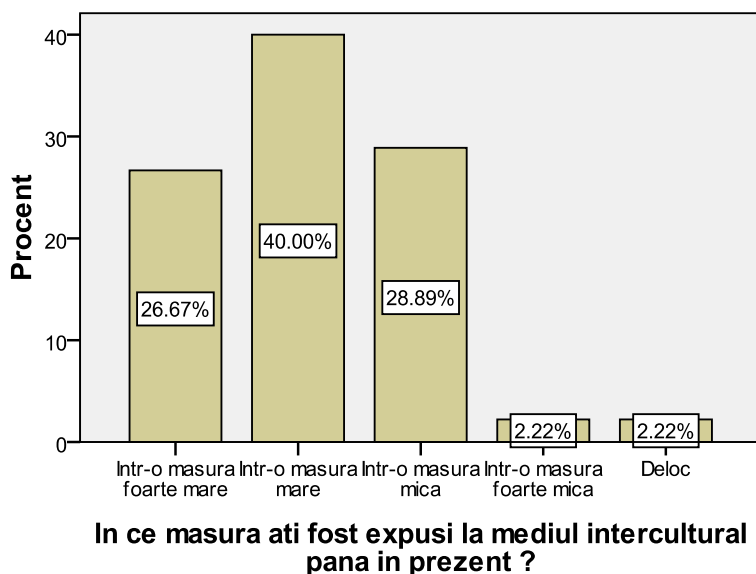

Figura 6.2. Expunerea la mediul intercultural

Situația prezentată este în favoarea expunerii mari și foarte mari la mediul intercultural, ceea ce este justificabil, având în vedere că perioada contemporană este considerată a fi caracterizată de o „globalizare densă” (*thick globalization*), de o participare internațională și interculturală crescută, în viziunea lui Keohane și Nye.³²⁸

³²⁸ Robert O. Keohane și Joseph S. Nye Jr., „Governance în a Globalizing World” (2000), în Robert Keohane, *Power and Governance in a Partially Globalized World*, Londra, New York, Routledge, 2002, p. 198.

Vezi capitolul 1.

Putem observa o corelație între gradul de expunere la mediul cultural și dificultățile de comunicare întâmpinate. Prin corelarea răspunsurilor obținute la cele două întrebări, obținem următoarele rezultate (Figura 6.3):

		Ați întâmpinat dificultăți de comunicare?		Total
		Nu	Da	
În ce măsură ați fost expus/ă la mediul intercultural până în prezent, în sensul interacționării cu persoane provenind din țări sau culturi diferite de ale dvs.?	Într-o măsură foarte mare	7	5	12
	Într-o măsură mare	10	8	18
	Într-o măsură mică	3	10	13
	Într-o măsură foarte mică	0	1	1
	Deloc	0	1	1
Total		20	25	45

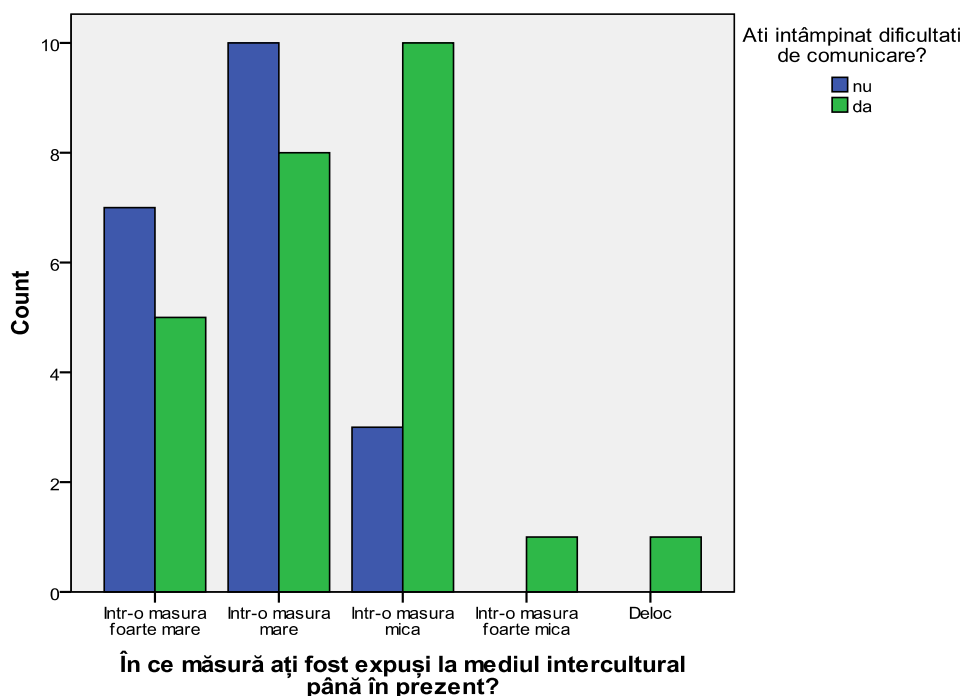

Figura 6.3. Corelație între expunerea la mediul intercultural și dificultățile de comunicare

Nu se remarcă diferențe notabile în cazul celor care au fost expuși la mediul intercultural într-o măsură foarte mare, sau mare, aceștia declarând ca au întâmpinat sau nu dificultăți de comunicare în proporții relative egale, deși cu preponderență spre ne întâmpinarea acestor dificultăți; diferența se observă în cazul expunerii într-o măsură mică la mediul intercultural. Astfel, putem concluziona că gradul mare de expunere la mediul intercultural nu determină neapărat mai puține dificultăți de comunicare într-un anumit mediu cultural diferit, însă în cazul unei expuneri mici, posibilitatea de a întâmpina dificultăți de comunicare crește.

Relaționarea cu persoane de naționalitate franceză/străină în timpul activităților didactice și în timpul liber sunt ilustrate comparativ în Figura 6.4.

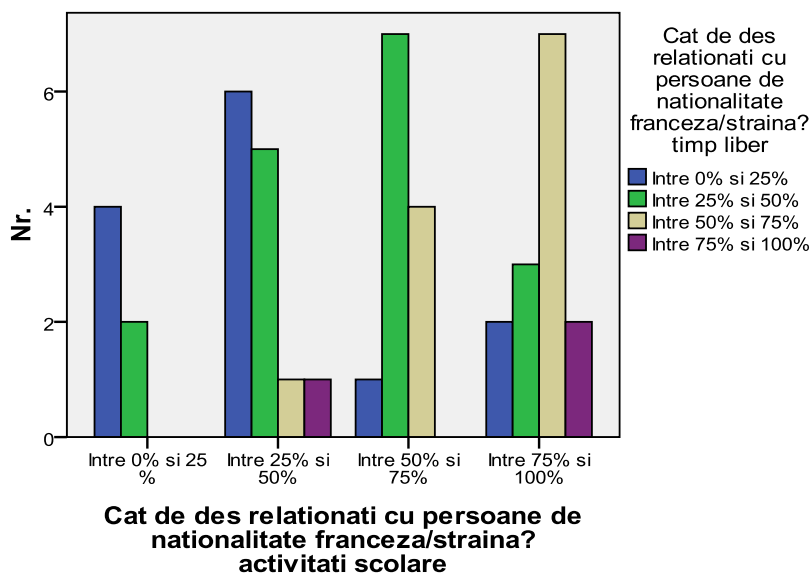

Figura 6.4. Corelație între relaționarea cu persoane de naționalitate franceză/străină în timpul activităților didactice și în timpul liber

Astfel, se constată că timpul petrecut cu persoane de naționalitate franceză sau străină este mai mare în cadrul activităților didactice; putem interpreta că mediul instituțional universitar este propice interacțiunilor de acest gen. Activitățile pe care trebuie să le întreprindă în plan academic îi determină pe studenți să intre în contact cu membrii țării de deplasare sau cu membrii altor țări decât țara de origine.

Într-un articol despre relațiile de prietenie care se stabilesc între studenții ERASMUS, Federico Ainhoa³²⁹ susține că aceste prietenii se bazează pe solidaritatea generată de situația similară în care se află. Într-un studiu efectuat în anii universitari 1996–1997 și 1999–2000, Ainhoa constată că aproape 80% dintre prietenii studenților Erasmus sunt tot studenți ERASMUS, iar aproximativ jumătate dintre aceștia sunt conaționali. Pe parcursul perioadei de mobilitate numărul de prieteni conaționali descrește, suportul de tranziție oferit de aceștia fiind mai puțin necesar, similitudinile culturale făcând loc preferințelor personale. Programul ERASMUS se dovedește a fi propice dezvoltării de prietenii transnaționale, care continuă în unele cazuri după întoarcerea în țara de origine și pot influența imaginea și stereotipurile față de diferite țări europene. Studenții ERASMUS formează o rețea densă, o *lume aparte a sociabilității, o mică sub-cultură în interiorul universității, cu o treime dintre membri formând totuși puncte forte și numeroase între comunitatea Erasmus și sociabilitatea locală*.³³⁰ Răspunsurile la întrebarea de mai sus pot fi corelate cu cele la întrebarea cu privire la preponderența naționalității persoanelor cu care subiecții interacționează.

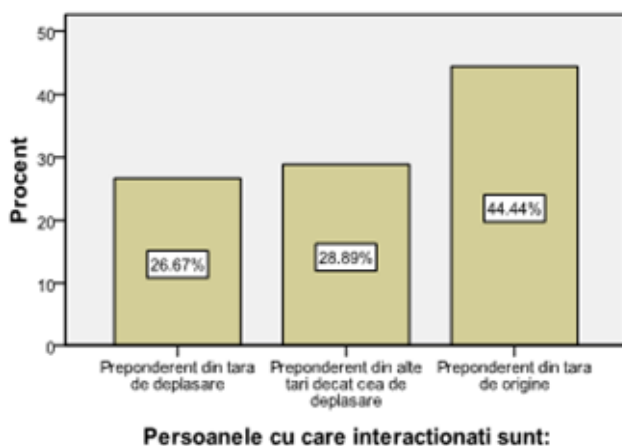

Figura 6.5. Interacționarea cu persoane din țara de deplasare, din alte țări decât cea de deplasare și din țara de origine

³²⁹ Federico Ainhoa, „Amitiés européennes. Les réseaux transnationaux des étudiants Erasmus”, în *Informations sociales*, vol. 3, nr. 147, 2008, pp. 120–127.

³³⁰ *Ibidem*, p. 124.

Se poate observa o preponderență a contactului cu persoane din țara de origine, chiar dacă în cazul acesta nu s-a făcut o diferențiere între perioada cu activități didactice și timpul liber. Corelat cu rezultatele obținute potrivit Figurii 6.5, putem deduce că, în petrecerea timpului liber, există o preferință pentru persoanele din țara de origine, lucru care s-a constatat și prin metoda observării participative.

Preferința pentru sprijinul din partea conaționalilor poate fi o bună strategie de adaptare, după cum afirma și Margaret Pitts, într-un studiu cu privire la adaptarea rezidenților pe termen scurt; în timp ce sprijinul conaționalilor se poate dovedi inefficient în cazul rezidenților pe termen lung, scăzând gradul de imersiune al acestora în cultura gazdă, în cazul celor pe termen scurt se dovedește a fi eficient; astfel, durata petrecută în țara străină trebuie luată în considerare în stabilirea strategiilor adaptative. Datorită perioadei scurte petrecute în mediul străin, sprijinul conaționalilor contribuie la *dezvoltarea imediată a competențelor și încrederii necesare* pentru acomodarea temporară. Autoarea recomandă ca studenții să își contureze aceste rețele de sprijin chiar înainte de efectuarea mobilității.³³¹

Desigur, expunerea la cultura țării de deplasare este mai redusă în cazul acestei metode adaptative. Adaptarea se face, astfel, nu la cultura zonei respective ci la situația în care studenții sunt puși. Putem discuta în acest caz despre două tipuri distincte de adaptare: o adaptare psihologică și o adaptare socioculturală.³³² Sprijinul din partea conaționalilor se încadrează astfel în prima categorie de adaptare.

Figura 6.6 ilustrează sursele din care studenții au primit sprijin în procesul de adaptare, și este, la rândul său, o confirmare a preponderenței sprijinului din partea conaționalilor.

³³¹ Margaret J. Pitts, „Identity and the role of expectations, stress, and talk in short-term student sojourner adjustment: An application of the integrative theory of communication and cross-cultural adaptation”, în *International Journal of Intercultural Relations*, vol. 33, nr. 6, noiembrie 2009, p. 460.

³³² Wendy Searle și Colleen Ward, „The prediction of psychological and sociocultural adjustment during cross-cultural transitions”, în *International Journal of Intercultural Relations*, vol. 14, nr. 4, 1990, pp. 449–464.

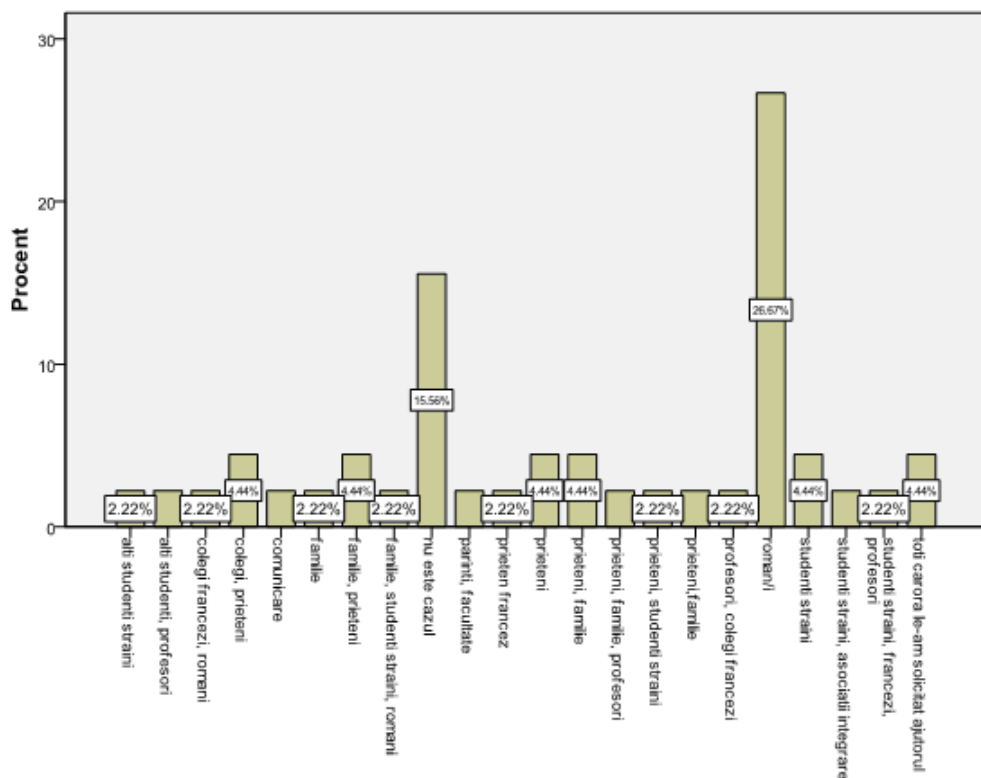

Figura 6.6. Surse ale sprijinului în procesul de adaptare

Astfel, deși se poate observa din sintetizarea direcțiilor din care au primit sprijin în adaptare o preponderență a sprijinului din partea românilor, valoarea este în realitate mai mare decât cea de 26,67%. Acest grafic conține multe elemente care se repetă, însă apar în diferite combinații, sprijinul venind în multe cazuri din mai mult de o sursă și fiind reprezentate pe grafic în funcție de asocieri.

Luând în calcul aceste aspecte, putem încadra categoria familie, cel mai probabil, tot la cea a conaționalilor. În categoria prieteni, de asemenea, nu este specificat dacă aceștia sunt străini sau români, deci pot exista și în această categorie conaționali. Probabil într-o măsură mai mică, însă și în categoria colegilor pot exista conaționali. Putem concluziona că sprijinul în adaptare, în cazul majorității studenților chestionați, a fost primit din partea conaționalilor.

Prin întrebarea următoare am încercat să aflăm dacă studenții români chestionați au simțit că sunt tratați în mod diferit deoarece provin din altă țară. Nu s-a specificat dacă acest tratament diferențiat se referă la discriminare pozitivă sau negativă.

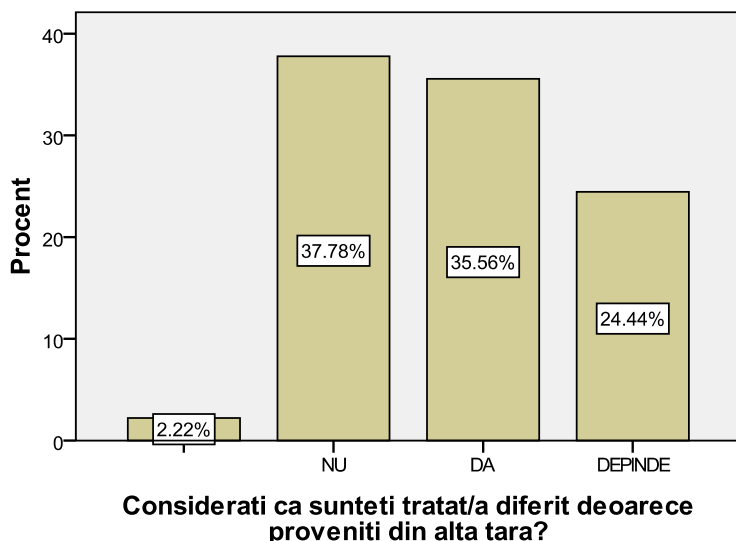

Figura 6.7. Tratament diferențiat datorat provenienței din altă țară

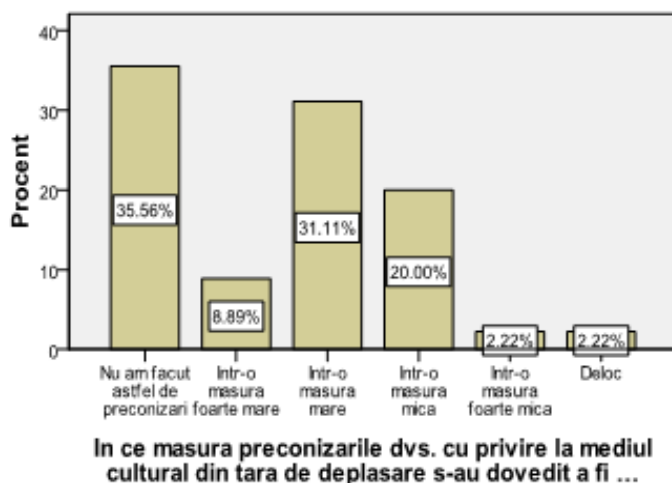
Răspunsurile negative și pozitive sunt în proporție relative egală. Cei 24,44% care au răspuns că acest aspect depinde de situații, putem deduce că nu au resimțit tratamentul diferențiat în mod acut. Rezultatele obținute (Figura 6.7) nu ne permit să concluzionăm dacă se resimte un astfel de tratament la nivelul grupului studiat.

Detaliind modalitățile în care subiecții au perceput un tratament diferențiat (reticență, neîncredere, probleme administrative minore), constatăm că nu există un grad de discriminare, în cazul studenților români din Bordeaux, care să le influențeze în mod negativ experiența mobilității de studiu. Au fost semnalate și 4 cazuri de discriminare pozitivă. Unul dintre respondenți a declarat:

Nu am simțit că sunt tratat diferit, deoarece la Bordeaux există o mare varietate de studenți proveniți din multe țări, ceea ce a creat o obișnuință în interacțiunea dintre studenții străini și cei din țara de deplasare (student, 24 ani).

Această varietate menționată de student, care reprezintă cadrul desfășurării mobilității de studiu, face din zona de efectuare a studiilor nu doar un mediu cultural diferit, ci un mediu intercultural.

Majoritatea respondenților au declarat că preconizările făcute cu privire la mediul cultural din țara de deplasare s-au dovedit a fi corecte, într-o măsură mare sau foarte mare (40%). Există și o proporție mare de 35,56% care au afirmat că nu au făcut preconizări cu privire la cultura țării de deplasare (Figura 6.8).

**Figura 6.8. Confirmarea preconizărilor
cu privire la mediul cultural din țara de deplasare**

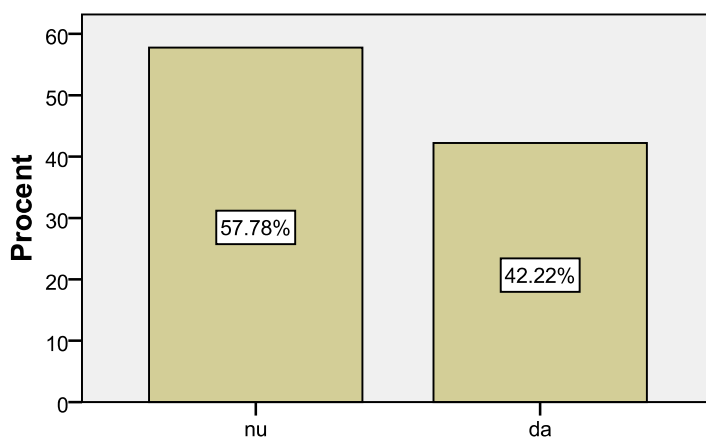
Potrivit cercetătoarei în domeniul comunicării interculturale Maragrett J. Pitts, pentru mulți studenți există o discrepanță între așteptările și realitate, discrepanță care poate contribui la stresul adaptativ³³³. În urma unui studiu efectuat cu privire la un grup de studenți americani aflați în mobilitate de studiu în Paris, Pitts identifică patru tipuri de expectanțe care s-au dovedit a nu fi conforme cu realitatea, și anume:

- Expectanțe academice/cu privire la limbă; această categorie nu vizează așteptările studenților de la mediul academic, ci așteptările de la propria persoană. Astfel, în studiul efectuat, unul dintre primele șocuri adaptative

³³³ Margaret J. Pitts, *op. cit.*, pp. 453–454.

pentru studenți a fost faptul că, în ciuda nivelului de cunoaștere a limbii franceze considerat avansat, comunicarea fluentă în limba franceză s-a dovedit a fi dificilă. De asemenea, studenții se așteptau ca cerințele academice să fie mai reduse având în vedere statutul lor de studenți străini. Responsabilitățile academice s-au dovedit a fi însă foarte ridicate. De asemenea, ca și în cazul subiecților studiului nostru, unul dintre principalele scopuri ale mobilității de studiu a fost îmbunătățirea nivelului de cunoaștere a limbii franceze.

- Expectanțe sociale; studenții analizați de Pitts și-au exprimat dorința, înainte de efectuarea mobilității, de a fi acceptați în rețelele sociale ale colegilor francezi, ca o înlocuire a rețelelor sociale de acasă. În realitate însă, au constatat că rețelele de socializare ale colegilor francezi presupuneau grupuri mai restrânse, ceea ce a reprezentat o descurajare în accederea la aceste grupuri. Deși studiul nostru nu a fost efectuat și în perioada premergătoare mobilității, nu ne putem exprima cu privire la expectanțele specifice, însă rezultatele cu privire la preponderența socializării cu studenți conaționali sau străini pot constitui o evidență a imersiunii relativ reduse a studenților români în grupurile colegilor francezi.
- Expectanțe culturale/cu privire la valori; în cazul studenților analizați de Pitts, șocul cultural a fost generat în principal de faptul că Parisul s-a dovedit a fi diferit de orașul romantic și plin de evenimente pe care și-l imaginau. Descoperirea unui oraș în mare parte agitat și cosmopolit a fost neconcordanță cu imaginea idilică avută despre acesta. În cazul studiului nostru, nu am solicitat informații cu privire la diferențele între expectanțe și realitate, însă având în vedere că persoanele care au declarat că preconizările s-au dovedit a fi adevărate într-o măsură mică, foarte mică sau deloc însumează 24,44%, putem deduce că, la nivel general, expectanțele au fost conforme cu realitatea.
- Experiența turistică/culturală; în cazul studiului efectuat de Pitts, facilitatea de a vizita zona de efectuare a studiului nu a fost conformă cu expectanțele datorită aspectelor financiare și obligațiilor academice. Studiul nostru nu a vizat acest aspect doar parțial, cu referire la eventualitatea întâmpinării unor dificultăți de ordin financiar.

Ați intampinat dificultati de ordin financiar?

Figura 6.9. Dificultăți de ordin financiar

Solicitarea de informații cu privire la consecințele dificultăților de ordin financiar asupra activităților studenților români a condus la concluzia acestea au avut loc în principal în prima perioadă a mobilității, când nu intraseră încă în posesia bursei de studiu în străinătate. De asemenea, aceste dificultăți au avut drept consecințe limitarea sau amânarea unor activități, necesitatea stabilirii de priorități. A fost semnalat și impedimentul de a vizita anumite zone din cauza costurilor ridicate, însă, având în vedere ca scopul unor astfel de burse nu este unul turistic, putem concluziona că nu au existat dificultăți financiare majore și că bursele primite au fost suficiente studenților români chestionați pentru o bună desfășurare a mobilității de studiu la Universitatea din Bordeaux.

Revenind la importanța călătoriilor în cazul studenților aflați în mobilitate, George Gmelch, în urma unui studiu efectuat asupra unor studenți din America implicați într-un program de studiu în Innsbruck, a constatat că studenții acordau o foarte mare importanță acestor activități. Călătoriile erau de scurtă durată, iar faptul de a fi vizitat un anumit loc era mai important decât cunoașterea locului propriu-zis. Acoperirea unei arii cat mai mari de locuri vizitate contribuie la creșterea valorii acordate mobilității la întoarcerea în țara de origine. Gmelch remarcă superficialitatea contactului cu localnicii și deși nu există dovezi ale dezvoltării în plan educațional, aceste călătorii contribuie

la dezvoltarea personală a studenților, îi determină să își dezvolte abilitățile organizatorice, lingvistice, de adaptare la imprevizibil și necunoscut.³³⁴

Figura 6.10 ilustrează în ce măsură studenții chestionați au păstrat legătura cu prietenii și cunoștințele din țara de origine. Am exclus membrii familiei din această categorie pornind de la presupunerea că acest contact se desfășoară destul de frecvent, având în vedere că studenții se află la o distanță mare față de casă.

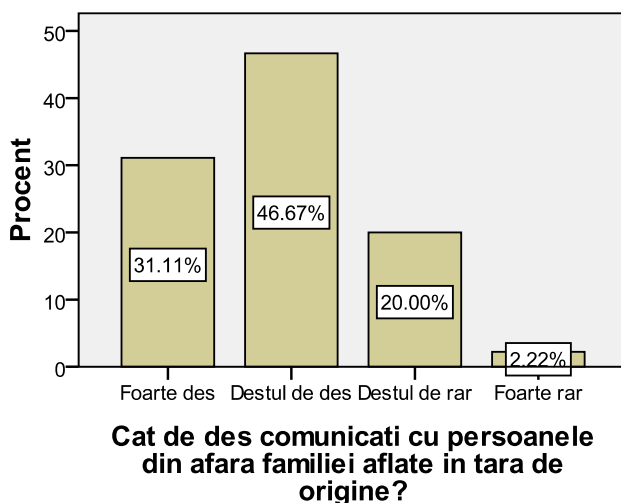

Figura 6.10. Comunicarea cu persoane din afara familiei aflate în țara de origine

Rezultatele obținute arată că, în cazul studenților aflați în mobilitate pe termen scurt, contactul cu mediul de origine rămâne foarte strâns, ceea ce poate fi în detrimentul experienței de student străin.

Bettina Hansel, în lucrarea *The Exchange Student Survival Kit* atrage atenția asupra necesității stabilirii unui echilibru în ceea ce privește contactul cu elementele culturii gazdă și cele ale culturii de origine. Într-o perioadă în care posibilitățile de comunicare sunt foarte avansate, păstrarea contactului cu cei de acasă este facilă și puțin costisitoare. Pe de o parte, acest contact contribuie la confortul psihic al studentului; pe de altă parte însă, există

³³⁴ George Gmelch, „Crossing Cultures: Student Travel and Personal Development”, în *International Journal of Intercultural Relations*, vol. 22, nr. 4, 1997, pp. 475–490.

riscul ca studentul să piardă foarte mult timp discutând cu persoane pe care le cunosc deja și făcând o imersiune în viața de acasă, ceea ce este în detrimentul cunoașterii culturii gazde și diminuarea beneficiilor unei astfel de experiențe. Astfel, autoarea recomandă gestionarea cu prudență a timpului petrecut cu cei din cultura de origine, pentru ca aceștia să nu devină parte din viața socială a studentului.³³⁵

Figura 6.11 ilustrează răspunsurile cu privire la numărul de persoane cu care studenții interacționează în medie zilnic. Scopul acestei întrebări a fost de a observa în ce măsură aceștia socializează, fie că este vorba despre conaționali, studenți francezi sau alți studenți străini.

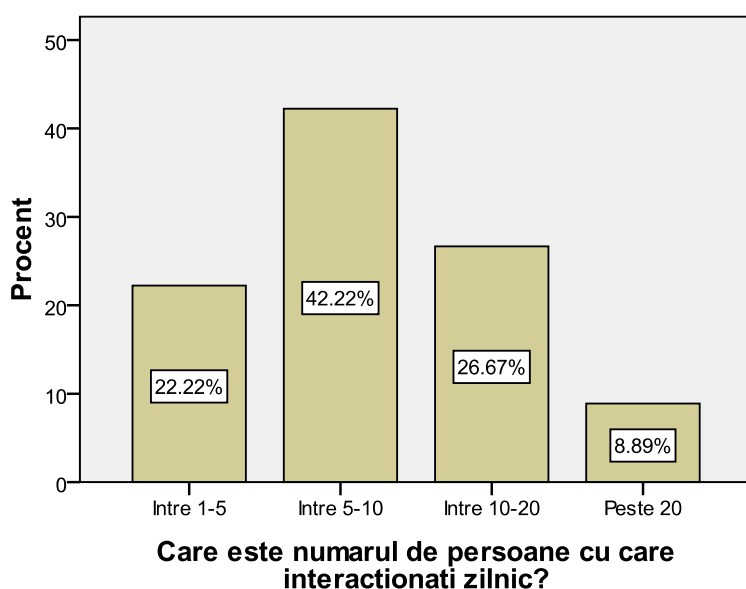

Figura 6.11. Numărul de persoane cu care studenții interacționează în medie zilnic

Rezultatele obținute arată că majoritatea studenților chestionați interacționează în medie cu un număr de 5 până la 10 persoane. Un număr destul de mare, 22.22% interacționează cu un număr de la 1 până la 5 persoane. Concluzia, întărită de observația participativă, este că acești studenți socia-

³³⁵ Bettina Hansel, *The Exchange Student Survival Kit*, ediția a 2-a, Boston, Londra, Intercultural Press, 2007, pp. 51–53.

lizează în cadrul unor anumite grupuri relativ restrânse, însă nu este cazul unei izolări sociale, întâlnită uneori ca și manifestare a șocului cultural.

Următorul aspect vizat a fost preponderența activităților didactice sau extradidactice în care sunt implicați studenți români chestionați (Figura 6.12).

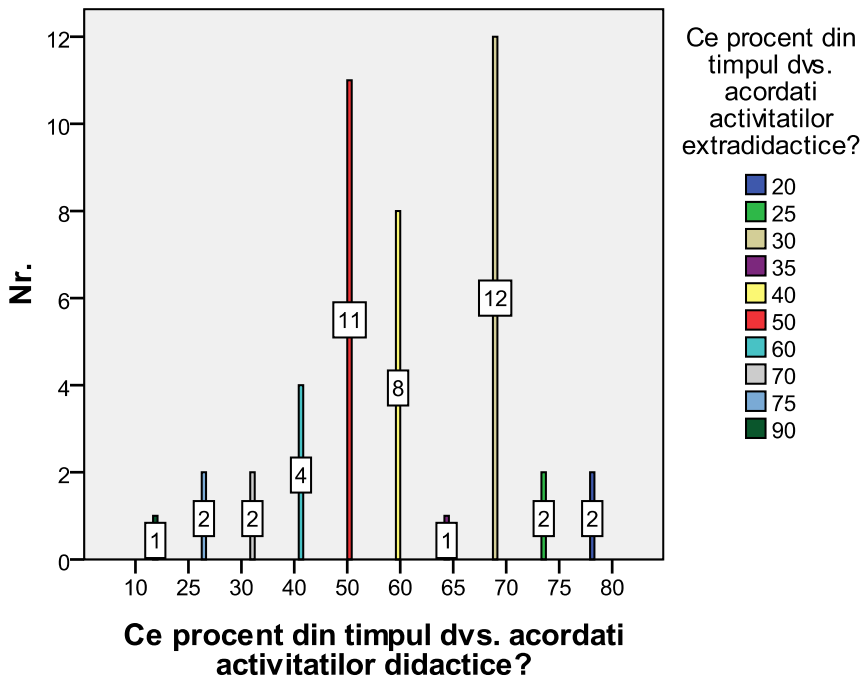

Figura 6.12. Corelație între procentul acordat activităților didactice și activităților extradidactice

Astfel, 80% dintre studenți au declarat că își dedică 50% din timp sau peste 50% activităților didactice. Acest lucru susține declarațiile lor cu privire la scopul deplasării, care este preponderant academic și lingvistic, scop care este în concordanță cu scopul principal al acordării bursei de care beneficiază.

În continuare, voi prezenta simptomele negative experimentate de studenți în timpul mobilității de studiu în Bordeaux (Tabelul 6.2). Manifestările negative la care am făcut referire sunt manifestări ale șocului cultural (Oberg, 1960; Triandis, 1994; Ward, Bochner and Furnham, 2001).

Tabelul 6.2. Manifestările șocului cultural

Manifestare a șocului cultural	Număr de respondenți
Anxietate	15
Stres	20
Confuzie	12
Dor de casă	30
Singurătate	17
Tristețe	16
Depresie	3
Lipsă de încredere	8
Neajutorare	5
Izolare	7
Frustrare	11
Dezorientare	16
Sentiment de pierdere a identității	3
Disconfort fizic	5
Alte stări	4

Potrivit datelor obținute, s-au putut identifica o serie de tehnici de înlăturare sau diminuare a stărilor negative legate de mobilitatea de studiu:

- *am încercat să mă bucur de șansa oferită prin această bursă;*
- *autocontrol;*
- *auto motivare;*
- *cu ajutorul familiei;*
- *cu ajutorul prietenilor;*
- *cu ajutorul profesorilor și personalului administrativ;*
- *dobândind mai multe coduri culturale care permit accesul la lumea lor;*
- *fiind în cuplu;*
- *gândindu-mă că, fiind într-un campus universitar, toți eram în aceeași situație de străini;*
- *gândindu-mă la scopul pentru care am venit aici;*

- gândindu-mă la scopul pentru care sunt acolo și la faptul că perioada este limitată și trebuie să acumulez cât mai mult;
- iei ceea ce este cel mai bun din amândouă țările;
- încercând să fac ceva nou;
- încercând să înțeleg cum gândesc francezii;
- încercând să mă detașez cu diverse activități de gen sportiv sau cultural;
- încercând să văd partea pozitivă a lucrurilor;
- mergând la biserica română din Bordeaux;
- organizându-mi mai bine timpul;
- prin perseverență;
- prin implicarea în diferite activități;
- prin socializare.

Însă șocul cultural nu a avut doar manifestări negative, ci și pozitive, precum satisfacția reușitei într-un alt mediu cultural și universitar, ambiționare, seriozitate, apreciere, curiozitate, libertate, entuziasm, liniște, mulțumire, încântare, bucurie de a vedea locuri noi, de a cunoaște oameni, de a avea acces la informații, biblioteci, cultură, la un mediu mult și intercultural, de a învăța limba franceză.

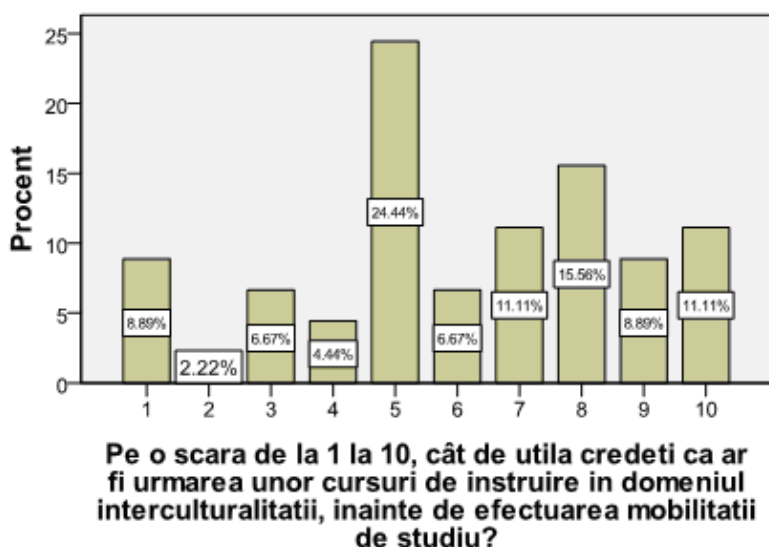

Figura 6.13. Utilitatea cursurilor de instruire interculturală

Părerile cu privire la utilitatea urmăririi unor cursuri de instruire în domeniul interculturalității înainte de efectuarea mobilității au fost împărțite, neputându-se observa o opinie generală sau de o preponderență notabilă din acest punct de vedere (Figura 6.13). Pentru aceste opinii diferite o posibilă explicație ar putea fi faptul că pentru studenții din România oferta pentru astfel de cursuri este recentă și relativ restrânsă. Sursele din informare principale rămân birourile de relații internaționale, cunoștințele sau Internetul.

În ceea ce privește îmbunătățirea procesului de adaptare a studenților la un mediu cultural străin (Figura 6.14), 60% dintre studenți au considerat ca aceasta este necesară. Studenții români chestionați au declarat că procesul de adaptare ar putea fi îmbunătățit de către birourile de relații internaționale, de către alți studenți care au fost în mobilitate de studiu în zona respectivă sau de către autorități. O singură persoană a declarat că o bursă de studiu mai mare ar contribui pozitiv la procesul de adaptare, ceea ce întărește concluzia că suma alocată studenților pentru această destinație de studiu a fost suficientă pentru o desfășurarea a mobilității în bune condiții.

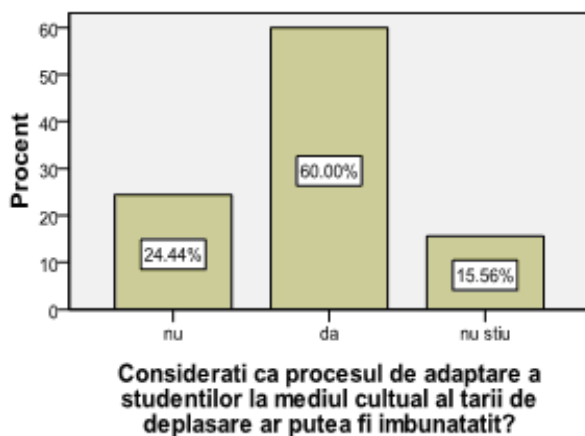

Figura 6.14. Îmbunătățirea procesului de adaptare a studenților

Cei care au considerat că această îmbunătățire nu este necesară au declarat că asociațiile studențești sunt suficient de implicate și că fiecare individ în parte trebuie să fie responsabil de procesul de adaptare.

Motivul pentru care am ales analiza în comparație a importanței acordate de studenții români asigurării medicale în comparație cu asigurarea de responsabilitate/răspundere civilă este pentru a scoate în evidență o diferență culturală în ceea ce privește sistemele de valori. În România, asigurarea de răspundere civilă este obligatorie doar în cazul deținerii de autovehicule. În Franța asigurarea de răspundere civilă este obligatorie în cazul persoanelor, iar studenții ERASMUS care vin pentru studii sunt obligați la rândul lor să încheie o astfel de asigurare. Pentru studenții români acest tip de asigurare este mai puțin important, neexistând un echivalent în țara de origine. Putem interpreta aceste diferențe, conform grilei valorice a lui Shalom Schwartz,³³⁶ ca și grade diferite de manifestare a valorii de securitate, un grad mai mic în cazul României și unul mai mare în cazul Franței.

Tabelul 6.3. Corelație între necesitatea unei asigurări medicale și a unei asigurări de responsabilitate civilă

		Pe o scară de la 1 la 10, unde ați plasa necesitatea unei asigurări de responsabilitate civilă valabile în țara de deplasare?									Total
		1	2	4	5	6	7	8	9	10	
Pe o scară de la 1 la 10, unde ați plasa necesitatea unei asigurări medicale valabile în țara de deplasare?	2	1	1	0	0	0	0	0	0	0	2
	6	0	0	0	0	2	0	0	0	1	3
	7	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1
	8	0	0	0	0	1	0	2	0	0	3
	9	0	0	0	0	0	3	1	1	0	5
	10	2	1	1	2	4	4	4	4	9	31
Total		3	2	1	3	7	7	7	5	10	45

În ceea ce privește asemănarea/diferența între sistemele de predare și evaluare (Tabelul 6.4), subiecții consideră că există o diferență mai mare între sistemul de evaluare din România și din Franța decât între cele de

³³⁶ Această grilă valorică poate fi consultată în capitolul 1.

predare. Tabelul 6.5 sintetizează care au fost diferențele percepute de subiecți³³⁷:

Tabelul 6.4. Asemănarea între sistemele de predare și evaluare roman și francez

		Cât de asemănătoare credeți că sunt sistemele de evaluare de la universitatea din Bordeaux și universitatea la care studiați în țara de origine?				Total
		Destul de asemănătoare	Destul de diferite	Foarte diferite	Nu știu ³³⁸	
Cât de asemănătoare credeți că sunt sistemele de predare de la universitatea din Bordeaux și universitatea la care studiați în țara de origine?	Foarte asemănătoare	1	1	0	0	2
	Destul de asemănătoare	9	6	1	4	20
	Destul de diferite	1	9	3	0	13
	Foarte diferite	0	0	9	1	10
Total		11	16	13	5	45

Tabelul 6.5. Diferențele observate între sistemele de predare și evaluare francez și român

Sistemul de predare	
RO	FR
– sistemul modular este mai puțin întâlnit	– materiile se structurează deseori în cursuri de tip modular
– importanța cursurilor magistrale	– importanța seminariilor, în detrimentul cursurilor magistrale
– accent pe aspectul teoretic	– accent pe aspectul practic

³³⁷ Aceste diferențe nu au fost dovedite științific și reprezintă exclusiv punctele de vedere ale subiecților chestionați.

³³⁸ Această variantă a fost introdusă în cazul sistemului de evaluare deoarece unii subiecți, netrecând încă prin faza de evaluare, nu au putut răspunde la această întrebare.

6. Studii de caz

– mai general	– mai specializat, mai precis, mai analitic
– relația mai formală dintre profesor și student	– relația mai deschisă dintre profesor și student
– predarea informațiilor în bloc	– predare sub formă de dialog cu studenții, sub formă de cazuri concrete
– faptul ca anumiți profesori sunt de <i>școală veche</i> are ca și consecință o mai mare atenție acordată materiei de studiu	– în Bordeaux, un simplu <i>Je ne suis pas bien motivé aujourd'hui</i> te poate scuti de unele cursuri
– implicare moderată a profesorilor în activitatea studenților	– implicarea mare a profesorilor în activitatea studentului poate să constituie uneori un element de stres pentru student
– predare frontală	– predare prin diverse metode pedagogice
– accent pe munca individuală	– se privilegiază munca în echipă
Sistemul de evaluare	
RO	FR
– repetarea informației de la curs	– reflectare pe diverse subiecte/ problematizare
– notarea în sistem 1–10 și se acordă nota maximă	– notarea în sistem 1–20, nota maximă acordată în general fiind 17. – *sistemul creditelor transferabile ³³⁹

³³⁹ ECTS Users' Guide, http://ec.europa.eu/education/lifelong-learning-policy/doc/ects/guide_en.pdf accesat în 15.06.2011.

ECTS (European Credit Transfer and Accumulation System/Sistemului European de Credite Acumulabile și Transferabile), introdus în 1989, are ca scop facilitarea evaluării, recunoașterii și validării de către o instituție de învățământ superior a cursurilor pe care un student le-a urmat în altă facultate sau universitate. Creditele de studiu reflectă gradul de efort ca trebuie depus de student pentru a promova examenul la o anumită disciplină. Pentru promovarea unui an universitare este necesar un număr de 60 de credite transferabile, un credit fiind echivalentul a 25–30 de ore de activitate didactică.

– reflecta competențelor acumulate în timpul cursului	– evaluarea se face și potrivit sugestiilor studentului, însă aceasta nu reflectă neapărat competențele acumulate în timpul cursului, ci cultura generală și logica discursului
– evaluarea este orientată mai mult pe teoretic	– evaluarea este orientată mai mult pe practic
– există posibilitatea de a obține nota maximă	– baremul de notare e mult mai riguros, e imposibil să bifezi un 20, decât cu condiția să fii profesionist în disciplina respectivă.

Rezultatele obținute pe baza răspunsurilor date la întrebarea privind gradul de adaptare la mediul cultural din Bordeaux (Figura 6.15) arată că un procent de 31,11% din respondenți se simt adaptați în proporție de 70% la mediul cultural al zonei de deplasare, iar 51,11% se simt adaptați în proporție de mai mult de 70%, după doar câteva luni de mobilitate.

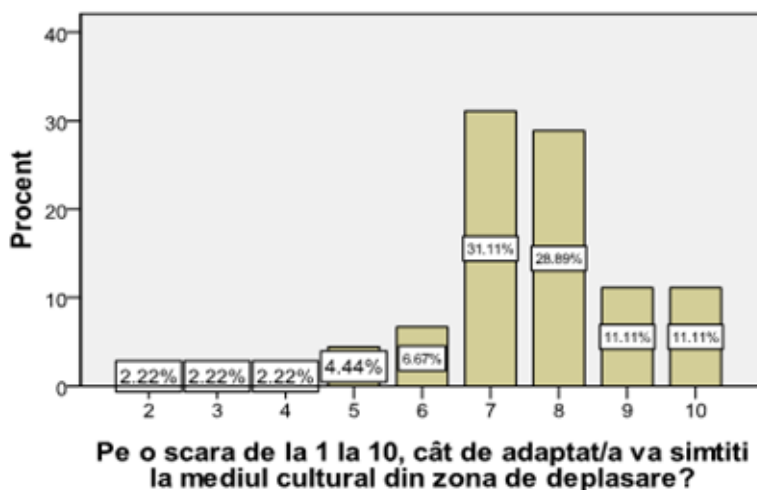

Figura 6.15. Gradul de adaptare la mediul cultural din Bordeaux

Aceste rezultate nu semnifică faptul că studenții sunt într-adevăr adaptați într-o asemenea măsură, mai ales dacă ținem cont de faptul că au avut un contact limitat cu mediul cultural local, însă se poate trage concluzia că aceștia

au ajuns la un grad de confort care îi face să aibă impresia unei astfel de adaptări; aceasta este o dovadă a faptului că aspectele negative a experienței mobilității de studiu au fost depășite în mare măsură.

În evaluarea acestor răspunsuri trebuie să se țină cont de faptul că studenții chestionați efectuaseră un număr aproximativ de 5 luni de mobilitate de studiu, și există posibilitatea că pe parcurs percepția lor cu privire la perioada optimă de efectuare a mobilității să se schimbe. Se poate concluziona însă că peste 50% dintre ei ar fi dispuși să continue mobilitatea de studiu.

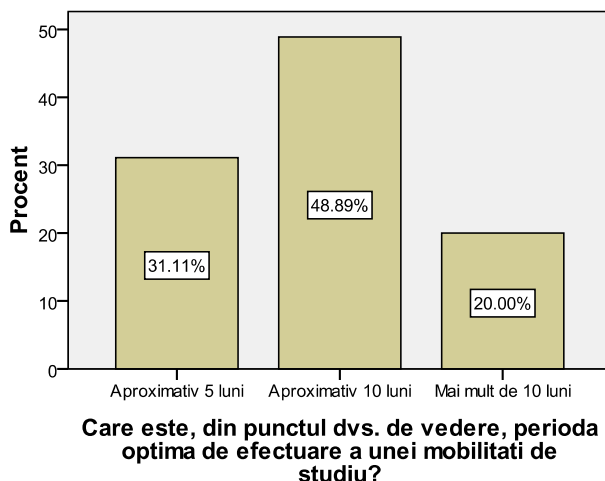

Figura 6.16. Opinia cu privire la perioada optimă de efectuare a unei mobilități de studiu

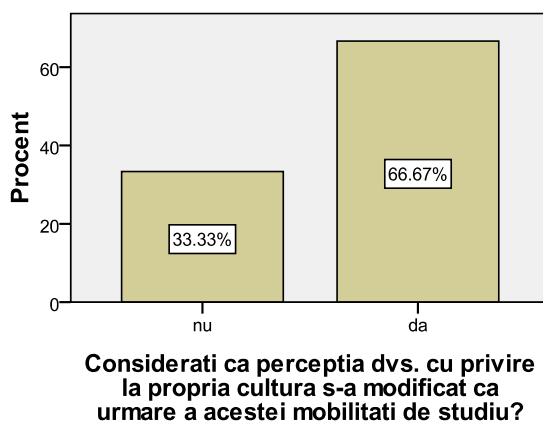

Figura 6.17. Modificarea percepției cu privire la propria cultură

După cum se poate observa în Figura 6.17, în cazul a 66,67% dintre studenții chestionați, percepția cu privire la propria cultură s-a modificat ca urmare a mobilității de studiu. Schimbările semnalate de studenți au fost atât în sensul pozitiv cât și în cel negativ. Ca și exemple pentru schimbarea percepției în mod pozitiv putem face referire la mai multă indulgență în perceperea propriei culturi, aprecierea culturii române într-o măsură mai mare, aprecierea capacității de adaptare a românilor, credința acestora, bogăția spirituală, conștientizarea bunei pregătiri academice oferite în România.

Am învățat să-mi apreciez cu adevărat cultura țării mele și mi-am dat seama că imaginea occidentului unde totul e minunat, curat, cult nu e decât un miraj.
(student, 21 ani)

Am învățat că provin dintr-o cultură care m-a învățat să mă adaptez mult mai ușor, să am un bagaj de cunoștințe mult mai mare și că oriunde aș fi, oricât de mult m-aș adapta noului mediu, totul va fi filtrat prin propria cultură.
(student, 21 ani)

Ca și exemple de schimbare a percepției în mod negativ putem vorbi despre o perspectivă mai critică, despre remarcarea disfuncțiilor organizatorice, a posibilităților limitate, a nivelului de trai și evolutiv mai scăzut, a incapacității românilor de mobilizare în anumite situații.

Răspunsul următor sintetizează o parte din modificările percepției atât în mod pozitiv cât și în mod negativ:

Da, percepția în legătură cu propria cultură s-a modificat pentru că am avut posibilitatea să o privesc de la distanță. Astfel, am devenit mai îngăduitoare, dându-mi seama că nicio cultură nu este perfectă. Pe de altă parte am realizat că avem foarte multe lacune și că problemele noastre sunt cauzate de conducere, pentru că sistemele care ordonează cultura nu funcționează cum ar trebui. În ceea ce privește domeniul meu, cursurile de aici mi-au deschis noi concepte de cercetare pe care aș putea să le aplic în cultura mea. (studentă, 22 ani)

Astfel, putem vorbi și în cazul studenților români chestionați, ca și în cazul studiului antropologului Pauline Curien, de o provocare identitară

generată de mobilitatea de studiu, în sensul adaptării punctelor de reper și frontierelor grupului de referință.³⁴⁰

Este interesant de observat răspunsurile la această întrebare în paralel, în funcție de expectanțele avute înainte de efectuarea mobilității de studiu. Vom analiza în acest scop două dintre răspunsuri:

În ceea ce privește percepția cu privire la cultura țării gazdă, cazul studentei mai sus menționate este cel al individului care supra idealizează cultura respectivei țări. Astfel, expectanțele avute înainte de efectuarea mobilității se dovedesc a nu fi în concordanță cu situația reală. Este una din problemele tipice cu care studenții străini se pot confrunta.

*Dificultățile întâmpinate de studenți în această perioadă își au originea de multe ori în așteptările pe care le au de la această experiență. Unii studenți nu se așteaptă la prea multe diferențe, sau au învățat despre cultura respectivă la școală sau din filme.*³⁴¹

În cazul acestei studente, diferențele dintre cultura de origine și cea în care și-a efectuat mobilitatea de studiu s-au dovedit a fi mai puțin semnificative decât se așteptase, și astfel a fost dezamăgită în momentul în care a aflat că punctele pe care le considera a fi slabe în țara de origine, de exemplu condițiile de trai din căminele studențești, persistau și în locul în care și-a desfășurat mobilitatea de studiu.

Dezamăgirea din acest punct de vedere a fost exprimată în răspunsul dat la întrebarea numărul 4, *Cum ați descrie prima săptămână petrecută în Bordeaux?*:

[...] am fost foarte dezamăgită de condițiile pe care le oferă căminele studențești, chiar dacă ulterior am înțeles că sunt și cele mai ieftine [...] îmi era dor de casă, orașul nu mă atrăgea cu nimic, vedeam numai părțile negative. (studentă, 22 ani)

Există o constantă comparație între cum suntem noi față de alții, însă acest cadru îi dă prilejul să analizeze și să conștientizeze ce înseamnă eu. Este adevărat că studentul aflat în mobilitate tinde să se integreze mai mult

³⁴⁰ Pauline Curien, „De nouveaux passeurs identitaires? Le cas des étudiants «vivant l'étranger»”, în *Recherches sociographiques*, Vol. 48, n r. 2, mai–august 2007, pp. 73–89, p. 78.

³⁴¹ Bettina Hansel, *op. cit.*, p. 63.

social decât cultural, însă astfel dispare presiunea legată de dorința de integrare cum este în cazul persoanelor care doresc să se stabilească în mediul respectiv, cum sunt de exemplu imigranții.

Celor mai mulți dintre studenții români cu care am intrat în contact le era greu să își definească propria cultură națională, însă în momentul în care o puneau în contrast cu alte culturi, reușeau să găsească mult mai ușor elemente reprezentative. Același principiu se aplică și la nivel personal. Este greu să conștientizezi cine ești până când ești pus în fața mai multor opțiuni și mai multor modele posibile.

Cel de al doilea caz asupra căruia mă voi opri este al unui student sosit în Bordeaux în aceeași perioadă ca și studenta al cărei caz l-am prezentat în rândurile precedente. Ambii locuiau în același campus universitar și frecventau aproximativ același cercuri în timpul liber. Astfel, răspunsul studentului a fost:

Percepția cu privire la propria cultură s-a schimbat foarte mult; suntem în urmă din toate punctele de vedere (student, 22 ani).

În acest caz studentul s-a axat mai mult pe aspectele pozitive ale mobilității. Acesta declară că nu a făcut preconizări cu privire la mediul cultural al țării gazdă, expectanțele fiind mai puține. Desigur, atitudinea lui nu este cea potrivită în această situație, deoarece ignoră propriile valori culturale, ignorând astfel o parte componentă a propriei identități.

În răspunsul dat la întrebarea nr. 4, *Cum ați descrie prima săptămână petrecută în Bordeaux?*, studentul s-a axat din nou pe aspectele pozitive ale zonei de deplasare:

A fost săptămână frumoasă și plină de entuziasm. Am descoperit lucruri noi, oameni noi.

Dificultățile cu care s-a confruntat în prima săptămână a mobilității de studiu, precum procedurile birocratice complicate, condițiile din căminele studențești despre care își manifestă la rândul său nemulțumirea pe parcursul chestionarului, nu sunt elementele care să fie asociate cu primul contact cu mediul cultural din Bordeaux, cum s-a putut observa în cazul precedent.

Este interesant de observat reacția studentului aflat în mobilitate, care reușește să își stabilească anumite puncte de reper în nou mediu, în momentul în care intră în contact cu elemente din mediul familiar de acasă. Deși de multe ori este plecat doar pentru câteva luni, reușește să își creeze anumite repere familiare, un cadru la care se poate raporta. El este studentul străin care de cele mai multe ori se regăsește printre ceilalți studenți străini. În momentul în care elementele familiare de acasă intervin în acest mediu nou creat, ca de exemplu vizita unei persoane din mediul de acasă, are loc un nou șoc, dacă îl putem numi astfel, al alăturării unor lumi percepute ca paralele.

Chiar dacă schimbările în ceea ce privește percepția propriei culturi, a culturii gazdă sau a mediului intercultural, precum și modurile de manifestare ale șocului cultural descoperite în cadrul acestui studiu nu aduc noutăți în literatura disponibilă în acest domeniu, rezultatele obținute pot fi utile deoarece reflectă o situație concretă și actuală, și fac trecerea de la aspectul general la cel particular.

În continuare, vom analiza răspunsurile la întrebarea cu privire la perspectiva revenirii în Franța (Figura 6.18).

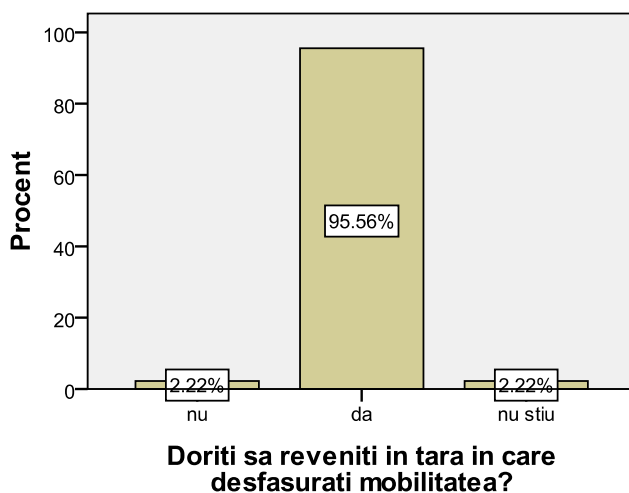

Figura 6.18. Dorința de revenire în Franța

Scopul acestei întrebări a fost de a afla care a fost impresia generală a experienței de student în Franța asupra studenților români chestionați. Faptul

că 95,56% dintre studenți doresc să revină în Franța confirmă utilitatea mobilităților de studiu în deschiderea apetitului pentru cunoașterea a culturii gazdă. Se respectă astfel o parte din condițiile Comisiei Europene din documentul *Towards an international instrument on cultural diversity* din 2003,³⁴² precum promovarea diversității culturale, dezvoltarea cooperării internaționale, contribuirea la dialogul dintre culturi, la înțelegere reciprocă și la respect.

Figura 6.19 ilustrează răspunsurile cu privire la scopul revenirii în țara în care a fost efectuată mobilitatea de studiu.

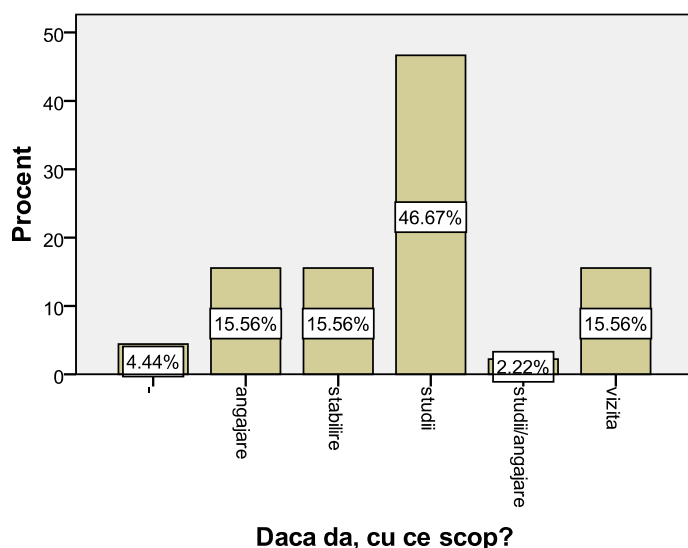

Figura 6.19. Scopul revenirii în zona de efectuare a mobilității de studiu

Putem observa că, potrivit declarațiilor studenților chestionați, principalul scop pentru revenire este continuarea studiilor. Celelalte scopuri menționate sunt stabilirea în zona respectivă, găsirea unui loc de muncă sau vizita. Astfel, constatăm că există o concordanță între scopul efectuării mobilității de studiu și cel al revenirii în zona de deplasare.

³⁴² Comisia Europeană, Communication from the Commission to the Council and the European Parliament, *Towards an international instrument on cultural diversity*, http://www.etsi.org/WebSite/document/aboutETSI/EC_Communications/com2003-520final.pdf, accesat în 06.07.2011.

Concluzii studiu de caz 1

Pornind de la punctele de interes ale acestui studiu putem concluziona că, în ceea ce privește percepția studenților români chestionați, aflați în mobilitate de studiu în Bordeaux, asupra culturii românești, aceștia au o viziune desul de vagă și le este dificil să găsească anumite elemente reprezentative. Aceste elemente pot fi identificate mai ușor în comparație cu o altă cultură, ceea ce confirmă utilitatea modelelor comparative în analiza culturilor pe care le-am tratat în această lucrare.

Cu privire la modificarea percepției asupra propriei culturi în decursul mobilității de studiu, constatăm o modificare cel puțin la nivel declarativ, deși studenții chestionați au fost expuși într-o măsură mică la mediul cultural francez. Expunerea a fost într-o măsură mai mare la mediul intercultural, prin interacțiunea cu ceilalți studenți străini. Astfel, campusurile universitare și cadrul în care studenții străini își desfășoară activitățile pot fi considerate medii propice relaționării și cunoașterii interculturale. Cultura țării gazdă este percepută în general în mod pozitiv, însă au fost semnalate și cazuri de percepție negativă, în funcție de expectanțele avute de studenți înainte de efectuarea mobilității, mitul condițiilor de trai net superioare și gradului de civilizație ridicat fiind în unele cazuri supraevaluat.

Unul dintre avantajele mobilităților studențești pe termen scurt în general, și ale mobilităților de tip ERASMUS în special, dezvoltate pe scară largă datorită intensului proces de globalizare, este că perioadă de efectuare a stagiului în străinătate este suficient de scurtă încât să nu altereze o identitate prestabilă, însă suficient de lungă încât să ofere studentului posibilitatea de a se percepe dintr-o perspectivă diferită și de a avea un punct de comparație între culturi.

Deși s-au înregistrat câteva manifestări ale șocului cultural, constatăm faptul că studenții români din Bordeaux au fost pregătiți în mare măsură pentru mobilitatea efectuată, iar starea de euforie a intrării într-o alt mediu cultural, semnalată în etapele șocului cultural, a fost depășită în mică măsură. Statutul studentului străin român care își efectuează studiile în Bordeaux este cel al studentului străin în general. Tensiunile din plan politic cauzate de expulzarea romilor din acea zonă se resimt într-o măsură foarte mică. Faptul

că zona Bordeaux este o zonă puternic multiculturală vine în sprijinul acceptării diversității iar mediul instituțional creează un cadru propice desfășurării activităților didactice și nu numai. Existența unei comunități românești unite în zona respectivă contribuie la acomodarea în zona respectivă.

În ceea ce privește diferențele dintre sistemele de predare și evaluare, principalele aspecte semnalate sunt cele legate de abordarea practică în sistemul francez față de abordarea mai teoretică în sistemul român, precum și de sistemele de notare. Pe lângă faptul că grila de notare în Franța este de la 1 la 20, principala problemă este generată de faptul că nu se acordă punctaj maxim decât în cazuri excepționale. Astfel, putem deduce că echivalarea notelor în sistemul românesc va reprezenta o provocare deoarece o activitate foarte bună, notată în Franța cu 18, va putea fi recunoscută doar ca o activitate bună la întoarcerea în țară.

Astfel, pentru optimizarea beneficiilor unei mobilități de studiu se recomandă îmbunătățirea comunicării la nivel instituțional, pentru a fi la curent cu situații din mediul de deplasare și din mediul țării gazdă și pentru a elimina eventualele neconcordanțe generate de necunoașterea situațiilor particulare.

La nivel individual, faptul că acest contact intercultural se desfășoară într-un cadru instituțional reprezintă un avantaj. Având în vedere că individul este expus inevitabil la mediul intercultural într-o formă sau alta, faptul că i se oferă posibilitatea de a cunoaște elemente specifice acestui mediu într-o manieră organizată îl pune în postura de a alege între anumite grade de implicare în mediul cultural al destinației de efectuare a mobilității.

Beneficiile obținute în mediul academic și pentru formarea profesională a studentului sunt de asemenea substanțiale, deoarece efectuarea unei astfel de mobilități de studiu lărgeste orizonturile de cunoaștere ale studentului și, prin aceasta, aduce noutate în mediul academic.

Studenții aflați în mobilitate de studiu caută repere, caută persoane cu care pot discuta aceeași limbă, și nu e referim aici la nivelul lingvistic, ci la nivelul de coordonate comune și de resimțire a experienței de student străin într-o manieră similară. Între studenții ERASMUS se dezvoltă astfel un sentiment de solidaritate, deși provin din culturi diferite, datorită statutului comun de student străin.

Este un tip de socializare prin care fiecare încearcă să își refacă mediul confortabil din care a plecat, adaptându-se la contextul diferit în care este pus la ieșirea dintr-un grup social, dintr-un cadru instituțional, dintr-un sistem de valori și un mod de viață specifice.

Nu este vorba despre o negare a referințelor naționale, ci o acumulare de competențe suplimentare, care vor putea fi valorizate la întoarcerea în țară. Astfel, una dintre consecințele importante ale mobilităților de studiu este deschiderea de noi perspective și crearea de noi relații, de o altă factură decât cele existente în cadrul mediului cultural de origine. Imaginea studentului ERASMUS este în sine o imagine a diversității. Fiind nevoiți să se *justifice* nu doar ca persoane, dar și ca reprezentanți ai unei culturi, se dezvoltă anumite strategii în acest sens. Ajung astfel să reflecteze asupra codurilor culturale și asupra raportului dintre local și global, toate acestea într-un context instituțional.

Voi încheia citându-l pe sociologul Zygmunt Bauman, care în lucrarea *Modernity and Ambivalence*, tratează atitudinea pe care societatea modernă ar trebui să o manifeste cu privire la situația străinului: *One needs to honour the otherness in the other, the strangeness in the stranger*.³⁴³ În continuare vom trata o altă categorie de străini, rezidenți ai zonei Bordeaux proveniți din România.

6.3. Studiu de caz 2 – Rezidenți de origine română din zona Bordeaux

Pentru acest studiu de caz am utilizat ca metode de cercetare interviuarea, cercetarea de teren și observarea participativă.³⁴⁴ Motivul efectuării acestor interviuri, completate de observarea de teren, a constat într-un punct comun remarcat în cazul câtorva persoane provenite din România și întâlnite în zona Bordeaux. Aceste persoane au fost beneficiare ale unor mobilități de studiu sau stagii în zona Franței. După efectuarea mobilității de studiu au

³⁴³ Zygmunt Bauman, *Modernity and Ambivalence*. Cambridge, Polity Press, 1991, p. 235.

³⁴⁴ O parte dintre rezultatele studiului pot fi consultate și în Delia Flanța, Roxana-Maria Gâz, „Be(long)ing And Becoming: Impacts of Globalization on Cultural Identity”, în Iulian Boldea (editor), *Globalization and Intercultural Dialogue. Multidisciplinary Perspectives. Section: Education Sciences*, Târgu-Mureș: Arhipelag XXI Press, 2014, pp. 295–305.

revenit în această zonă ca rezidenți, împărtășind astfel o experiență similară. Pe lângă aceste puncte comune, persoanele intervievate, în număr de 10, au fost selectate și datorită faptului că poveștile lor sunt exemple de povești de succes în domeniul adaptării culturale. Această strategie de selectare a participanților la interviuri, de studiere a realității pornind de la un număr de cazuri de succes într-un anumit domeniu de interes, este o strategie des întâlnită în cercetarea calitativă.³⁴⁵

Scopul general, și comun cu cel al chestionarelor, este urmărirea procesului adaptativ. În acest caz am urmărit însă experiențele individuale, iar adaptarea vizată este mai puțin la mediul intercultural, ca în cazul studenților în mobilitate, și mai mult la nivelul cultural, specific zonei respective. Adaptarea este în acest caz de altă natură și de un grad mai mare de complexitate, având în vedere că persoanele intervievate s-au stabilit în zona Bordeaux de o perioadă îndelungată, spre deosebire de studenții aflați în mobilitate; de asemenea, perioadă de rezidență nu este determinată de un program de studiu.

În desfășurarea interviurilor de tip semidirijat am urmărit următoarele aspecte:

- Circumstanțele prin care persoanele intervievate au ajuns în Franța;
- Factorii interni și externi care le-au determinat evoluția adaptativă;
- Modalitățile de adaptare;
- Diferențe culturale percepute între zona Bordeaux și zona de origine;
- Contactul cu cetățeni de origine franceză/străină/română;
- Statutul studentului străin – a străinului în general;
- Sfaturi pentru studenții aflați în mobilități de studiu;
- Percepția față de România;
- Relația de cuplu multicultural;
- Aspecte identitare;
- Perspectiva de a reveni în țară;
- Care este locul pe care îl pot numi *acasă*.

³⁴⁵ Michael Quinn Patton, *Qualitative Research & Evaluation Methods*, ediția a 3-a, Thousand Oaks, Londra, New Delhi, Sage Publications, 2002, p. 7.

Aceste aspecte au suferit modificări pe parcursul interviurilor, în funcție de particularitatea fiecărui caz. Pentru a găsi calea de mijloc între o implicare prea mare, care poate influența cercetarea de teren, derularea și analiza interviurilor, și păstrarea unei distanțe prea mari, care poate duce la înțelegerea defectuoasă a situației reale, Michael Quinn Patton propune varianta *neutralității empatică*.³⁴⁶ Am încercat să aplicăm această metodă și în cercetările noastre cu privire la rezidenții români. Cercetarea este una de tip inductiv, orientarea fiind spre explorare și descoperire.

Pentru acuratețea mesajului și ilustrarea cât mai detaliată a opiniilor persoanelor intervievate, în analiza noastră vom utiliza metoda citării. Citările sau alte tipuri de reproduceri ale datelor primare pot fi folosite în diferite scopuri, cum ar fi demonstrarea tipului de limbaj, al termenilor și conceptelor utilizare de oameni când vorbesc despre un anumit subiect, pentru a ilustra semnificațiile pe care oamenii le dau unor fenomene sociale, pentru a ilustra modul în care oamenii își exprimă punctele de vedere cu privire la anumite subiecte de discuție, pentru a ilustra pozițiile diferite cu privire la un model, proces sau tipologie, pentru a amplifica modul în care fenomenele complexe sunt descrise și înțelese, pentru a portretiza particularitatea unui individ sau a unui grup.³⁴⁷

Revenind la cele 10 persoane care au fost intervievate, acestea sunt de gen feminin, cu vârstele cuprinse între 24 și 30 de ani. Am intrat în contact cu aceste persoane în mediul universitar, la biserica ortodoxă din Bordeaux sau prin intermediul unei asociații franco-române.

Rezultate

Rezultatele obținute în urma cercetării vor fi prezentate în funcție de o serie de tematici la care fac referire. Interpretarea acestora va fi însoțită de pasaje din interviuri, pentru a conferi studiului o notă de autenticitate. Pre-

³⁴⁶ *Ibidem*, pp. 49–50.

³⁴⁷ Clarissa White, Kandy Woodfield și Jane Lewis, "Reporting and Presenting Qualitative Data", în Jane Ritchie și Jane Lewis (editori), *Qualitative Research Practice, A Guide for Social Science Students and Researchers*, Londra, Thousand Oaks, New Delhi, SAGE Publications, 2003, p. 313.

numele utilizate în acest studiu sunt ficționale, pentru a proteja identitatea persoanelor intervievate.

Păstrarea identității culturale și integrarea în noul mediu cultural

Vom începe analiza interviurilor pornind de la lucrarea *Becoming Intercultural. An Integrative Theory of Communication and Cross-Cultural Adaptation*³⁴⁸, a cercetătoarei în domeniul comunicării Young Yun Kim. În această lucrare, Kim descrie procesul de adaptare la trecerea de la un mediu cultural la altul și explică structura acestui proces și principalele variabilele care influențează gradul de adaptare al indivizilor la mediul cultural străin. Kim consideră că adaptarea interculturală a fost adus în zilele noastre la nivelul unui *fenomen universal uman*. Adaptarea este percepută ca un proces evolutiv, dinamic și complex prin care trece o persoană expusă unui mediu nou, nefamiliar. Nu se mai poate discuta despre o separare clară între conceptele de *noi* și *ei*, în cadrul acestei realități guvernate de deplasarea oamenilor dincolo de granițe.

În ciuda diferitelor categorii de persoane care efectuează deplasări dincolo de granițele țării și de gradul de implicare în zona respectivă, Kim consideră că există anumite atribute comune din punct de vedere al provocărilor cu care acestea sunt confruntate; discrepanța dintre mediul familiar și confortabil de acasă și lipsa de familiaritate a mediului gazdă, le *limitează capacitatea de a funcționa eficient*, nemaiputându-se ghida după aceleași modele care se dovediseră a fi funcționale.³⁴⁹

Drept rezultat, aceste persoane trec printr-o stare de *alertă existențială*³⁵⁰. Pentru a face față acestei stări, persoanele implicate se pot îndrepta în două direcții distincte, și anume rezistența în fața schimbării și încercarea de a-și păstra cât mai mult din modul de ghidaj anterior deplasării și efortul de a avea același statut ca nativii din zona gazdă.

Cazul Danei, student masterand și angajat în cadrul Universității din Bordeaux, este ilustrativ pentru ambele direcții. Pentru ea, păstrarea parti-

³⁴⁸ Young Yun Kim, *Becoming Intercultural. An Integrative Theory of Communication and Cross-Cultural Adaptation*, Thousand Oaks, Sage Publications, 2001.

³⁴⁹ *Ibidem*, pp. 4–5.

³⁵⁰ *Ibidem*, p. 5.

cularităților culturale românești este foarte importantă însă, având deja un loc de muncă în Bordeaux și formând un cuplu cu un francez nativ, încearcă de asemenea să se integreze și să acumuleze unele aspecte din codurile comportamentale ale francezilor. Astfel, din punct de vedere social, încearcă să se integreze cât mai bine și este deranjată de faptul că este percepută în continuare ca o străină:

[...] mie mi s-a spus de multe ori, de exemplu mi s-a făcut remarcă, a, da vorbești foarte bine franceza, dar știam [...] Pe de o parte când mi se zicea chestia asta: „A, ce bine vorbești”, eu eram așa într-un fel frustrată, a, ok, deci și-au dat seama că sunt străină pentru că încă am accent.

Din punct de vedere religios însă, nu renunță la practicarea ortodoxiei, considerată a fi un element foarte important al identității ei:

[...] de asta îmi place Bordeaux, pentru că e o biserică românească aici și o biserică ortodoxă, dar mai ales românească. E foarte important, pentru că dacă nu ar fi existat asta în orașul în care locuiesc eu în Franța cred că mi-ar fi mai greu, probabil mi-ar fi mai greu, pentru că am nevoie, am nevoie de chestia asta nu neapărat ca să merg la biserică să vorbesc cu români, nu prea mai simt nevoia, nu prea.

După cum reiese din paragraful citat, biserica nu reprezintă pentru ea un cadru social de relaționare cu persoane de aceeași origine, ci scopul frecventării este unul religios. Avansând în discuția pe tema religiei, Dana își exprimă nemulțumirea față de faptul că Franța este o țară laică, tocmai de aceea este foarte important pentru ea că a găsit în locul unde dorește să se stabilească oaza de ortodoxie de care avea nevoie. Practicile religioase par să nu îi afecteze viața de cuplu și viața socială în general. Acest lucru se datorează și faptul că partenerul și viitorul ei soț nu este foarte înclinat spre practicile religioase. Este afectată însă relația cu mama acestuia, care este la rândul său practicantă, însă în religia catolică. Respectul reciproc face însă ca aceste diferențe să nu degenereze într-un conflict.

Raluca, sosită în Bordeaux în anul 2007 prin intermediul unei burse ERASMUS, s-a adaptat ușor la zona Bordeaux tocmai deoarece a pornit cu dorința de a-și schimba modul de viață avut în țară. Ideea de nou nu a reprezentat un obstacol în adaptare, deoarece noul era căutat:

Vroiam să plec pur și simplu de acasă, să încerc să fac ceva nou. [...] Când vrei să descoperi ceva și pur și simplu să fie nou... adică oricum a fost nou.

Paralele între culturile naționale

Asemănările și deosebirile dintre culturi sunt de cele mai multe ori ușor de depistat, iar *străinii sunt treziți din asumptiile lor nepuse la îndoială cu un simț al sinelui crescut*.³⁵¹ În continuare, vom prezenta câteva diferențele dintre cultura franceză și cea română, din enunțurile persoanelor intervievate. Diferențele remarcate vor fi grupate în funcție de nivelul la care acestea au fost observate:

1. La nivel comportamental:

Cum spunem noi, păi practic diferențele te separă, de exemplu: faptul că francezii când fac cunoștință se pupă și noi dăm mâna. [...] De zi de zi, da. Francezul eu îl văd așa, în mijlocul unui grup și el așteaptă ca toată lumea să vină spre el, să vorbească franceza. Așa e obișnuit din istorie, cultură și așa. Din acest motiv nici nu vorbesc atât de multe limbi străine, bine acuma tinerii da, pe când cei din Europa de Est învață franceză, engleză și merg spre ei. [...] Apoi diferențe de cotidian, igienă de viață. Francezii mănâncă la ore fixe, nu între mese, pe când în România, în Cluj și la 3 noaptea mâncam un kebab când ieșeam la discotecă. [...] Mă gândesc... și alte diferențe? Nu... suntem latini. Cred că sunt mai multe chestii apropiate decât care ne separă. (Elena)

Aaa, da, deci eu și încă în ziua de azi mă plâng mamei, o sun în general după masa de seară, când merg, în fiecare weekend merg acasă la părinții lui David și în mod normal, când nu e nici un eveniment special petrecem la masă doar așa, 1 oră, ceea ce e enorm pentru noi, adică cel puțin pentru mine, zic: „mamă înnebunesc”, ăștia vor să bea înainte și nu sunt obișnuită cu chestia asta, mie mi-e foame, îmi cârâie burta, nu mai pot... (Dana)

[...] eram obișnuită cu alt fel de oameni și aici m-am izbit de oameni mai reci, mai distanți și mi-a fost greu să creez niște legături cu francezii că așa prin campus între străini e altfel, că sunt și ei la fel de străini ca și tine, dar așa cu francezii din oraș sau francezii din campus e greu să pătrunzi în curtea lor, să faci parte din viața lor. (Alina)

³⁵¹ *Ibidem*, p. 6.

2. La nivel religios:

Franța e un stat laic, religia e un subiect tabu. Bine, e vorba și despre faptul că societatea franceză e foarte decreștinată, francezii care sunt francezi, nu cei imigranți, e foarte, foarte decreștinată, da... [...] De exemplu îi spuneam lui David că la noi în România poți să găsești într-o primărie o icoană sau chiar mai ales la țară în școli și el chiar fiind, nefiind... chiar fiind credincios așa cât de cât la șocat atât de tare chestia asta și el chiar fiind așa partizan cât de cât mi-a zis că e nedrept și că nu-i normal, păi îți dai seama ce ar fi în Franța ca toți copiii care sunt musulmani să vadă o icoană pe perete. (Dana)

3. La nivel educațional:

Ei sunt diferiți în sensul că la ei se bazează foarte mult pe lucru în grup. Eu nu prea am avut parte de grup la facultate, la licență, nu prea... aici la majoritatea materiilor trebuia să facem proiect de grup, să lucrăm împreună, să ne organizăm împreună, sunt mai practice, mi se pare și sunt un pic mai ușoare ca să zic așa. [...] Aici oamenii sunt crescuți după un alt model, se gândesc de mici ce vor să facă, ce le place să facă continuu pe calea asta... (Alina)

E foarte cantitativ în România, totul e foarte cantitativ și în Franța totul e foarte calitativ. (Raluca)

Sistemul educațional francez de masterat, împărțit în două cicluri distincte: master 1 și master 2 precum și sistemul de notare de la 1 la 20, nota maximă acordată fiind în general de 18.

[...] am avut impresia că Franța era un pic mai intuitivă, adică atâta timp cât erai inteligent și erai foarte atent la cursuri puteai să-ți faci lucrul, în timp ce nouă în țară ne cereau totuși o bibliografie destul de importantă ca să ieși cu note cât de cât rezonabile și [...] era relativ complicat și cerințele de la noi erau mult mai mari. [...] În timp ce în Franța era un fel de negociere între studenți și profesor, a, da chiar vreți să ne dați atâta de făcut, da, haideți să facem doar jumătate (Maria)

4. La nivel financiar și social:

– Remunerare mai mare pentru numărul de ore lucrate: eu sunt aici, nu fac aproape nimic, lucrez 2 zile pe săptămână și am o bursă și un salariu care aici e considerat o mizerie, dar câștig aproape 800 euro pe lună; pentru mine e extrem de mult.

– *Ce m-a surprins foarte tare aici, că mi se pare țara ajutoarelor sociale Franța. E incredibil, noi ce cunoaștem CAFul, Aide de Logement, da sunt enorm, enorm de multe.* (Dana)

Da sunt niște diferențe foarte mari. Deși nu sunt de acord cu răceala asta umană și cu invidia lor, nu știu să zic, au cursuri speciale, totuși îi și admir pentru tot ce au creat și pentru că la ei studenții pot să aibă sprijin de la stat, pot să aibă securitatea societății care îi ajută într-un fel sau altul, au căminele astea care nu sunt ca cele din România, apoi dacă ai o problemă financiară poți să mergi la CROUS și să discuți cu un asistent social și te poate ajuta. (Alina)

Conaționalii – sprijin sau impediment în adaptare?

După cum precizăm și în studiul de caz axat pe studenții români aflați în mobilitate de studiu, preferința pentru sprijinul din partea conaționalilor și compania acestora poate fi o bună strategie de adaptare, în special pentru rezidenții pe termen scurt, însă se poate dovedi inefficientă în cazul rezidenților pe termen lung; deci, durata petrecută în țara străină trebuie lăsată în considerare în stabilirea strategiilor adaptative.³⁵² După cum preciza și Raluca în interviul acordat:

Nu apuci să cunoști pe cineva; pur și simplu apuci să împărtășești niște experiențe și la un nivel superficial de cele mai multe ori, și faptul că ști că după șase luni oricum se termină, altfel trăiești experiența.

Alina declară că mulți studenți străini rămân ei între ei și nu caută să interacționeze cu francezi. Recunoaște că și ea se simte mai bine în compania românilor, deoarece se poate exprima și găsi subiecte de discuție comune mai ușor. În ciuda gradului sporit de confort în compania conaționalilor și a numărului mare de prieteni de origine română pe care îi are, Ana spune că nu îi caută în mod deosebit:

cum nu mă duc așa la biserică, nu prea fac așa activități încât să merg să cunosc studenți români, nu caut...caut să cunosc oameni în general.

³⁵² Margaret J. Pitts, „Identity and the role of expectations, stress, and talk in short-term student sojourner adjustment: An application of the integrative theory of communication and cross-cultural adaptation”, în *International Journal of Intercultural Relations*, vol. 33, nr. 6, noiembrie 2009, p. 460.

Maria a abordat o strategie de adaptare axată pe valorificarea experienței ERASMUS și a încercat să intre în contact cu oameni de naționalitate franceză sau de altă naționalitate decât a sa:

dacă rămânem doar între noi n-o să ne servească la nimic toată experiența deci am încercat tot timpul să vorbim cu francezii, să comunicăm cu ei, apoi ne-am dat seama că în campus de fapt [...] era interesant de fapt până la urmă nu neapărat să fie francezi; să fie oameni de alte naționalități pentru că era o imersiune totală în tot felul de naționalități. [...]

Și Dana susține că nu a căutat compania românilor în timpul stagiului ERASMUS, tot din dorința de a beneficia cât mai mult de oportunitatea de a studia în altă țară. În cazul ei sprijinul conaționalilor nu a fost atât de căutat și pentru că a avut oportunitatea de a primi sprijinul din partea prietenului său francez:

sinceră să fiu, nu prea am căutat așa compania românilor, pentru că, în primul rând îl aveam pe David și era perfect. Eu vroiam foarte tare să învăț franceza, să vorbesc bine și în al 2-lea rând întâlnisem așa vreo 2–3, dar așa până la urmă mi-am făcut așa doar o prietenă sau 2 prietene, cu care eram într-adevăr prietenă și care ne întâlneau nu foarte foarte des, dar așa cu care să mai vorbesc despre... simți nevoia uneori să mai vorbești despre țara ta și așa mai departe.

Puntează însă că, în compania conaționalilor, se creează un confort psihic și o revigorare a apartenenței la cultura de origine. În ce măsură acest contact devine o necesitate, depinde în principal de scopul avut în vedere cu privire la deplasare și de gradul de confort din cadrul grupului din care persoana face parte.

Considerăm necesară precizarea faptului că am remarcat, în cazul tuturor persoanelor intervievate, existența unui grup de prieteni de naționalitate română iar empatizarea cu persoane de aceeași naționalitate a fost vizibilă. Putem concluziona că, deși contactul cu conaționali nu este neapărat căutat iar integrarea trebuie făcută în cultura franceză, contactul cu persoane din țara de origine reprezintă o sursă de confort psihic și de regăsire a familiarului specific culturii de origine.

De la student ERASMUS la membru al societății gazdă

În continuare, vom vedea cum percep persoanele intervievate trecerea de la statutul de student în mobilitate internațională de studiu la cel de străin, sau la a face parte din interiorul culturii respective. Potrivit clasificării făcute de Fred Dervin categoriilor de străini, clasificare tratată în subcapitolul dedicat statutului străinului în mediul intercultural, această trecere este de la statutul de *liquid strangers*, la cel de *efervescent* sau *solid strangers*.³⁵³ Studenții aflați în mobilitate de studiu, pe lângă faptul că sunt pregătiți să stea în zona de efectuare a studiului pentru o perioadă de timp limitată și relativ scurtă, se bucură de un statut privilegiat în rândul populației gazdă, în special în mediul academic.

Majoritatea persoanelor intervievate au revenit în Bordeaux, după finalizarea mobilității ERASMUS, tot ca studente, însă ca studente înscrise la masterat printr-o procedură de admitere, având același statut ca studenții din Franța. Astfel, pentru Dana statutul de student ERASMUS este un statut privilegiat, aspectele punctate de ea fiind cel administrativ și cel academic:

Prima chestie, că îmi aduc întotdeauna aminte – ERASMUS – că dacă zici ERASMUS se rezolvă tot.

– Și care a fost diferența în momentul când ai trecut de la a fi studentul ERASMUS străin la studentul lor, practic?

– Da, a fost o schimbare că nici bursă nu mai aveam, trebuia să lucrez și doi eram mai independentă, nu mai era cineva administrativ să se ocupe de tine, deci trebuia să te descurci singură, deci trebuia să ne descurcăm singuri. [...] Și la nivel de examene pentru noi era mai dificil, pentru că ERASMUS te lasă cu dicționar, pe când dacă ești student-student nu te mai lasă. (Dana)

Chiar și eventualele bariere lingvistice, despre care vom discuta în detaliu în partea dedicată rezultatelor studiului din acest punct de vedere, au un statut aparte și sunt resimțite mult mai puțin în cazul studenților aflați în stagiul pe o perioadă scurtă de timp:

³⁵³ Fred Dervin, „Transcending the culturalist impasse in stays abroad: helping mobile students to appreciate diverse diversities” în *Frontiers Journal*, vol. 18, 2009, p. 123.

Da, la început da, nu neapărat probleme [cu limba], că m-am descurcat, mă descurcam la școală, mă descurcam peste tot, dar mă simțeam stingheră la început. Dar, pe de altă parte nu mă simțeam foarte stingheră pentru că foarte mare parte a timpului o petreceam printre străini. Și atunci, vorbeam cum puteam, oricum ne înțelegeam între noi. (Raluca)

Aurora, venită ca student ERASMUS în Bordeaux și stabilită aici împreună cu soțul ei de origine română, remarcă diferențele de atitudine în domeniul administrativ la trecerea de la statutul de student străin la cel de cetățean român:

— *Te-ai simțit vreodată discriminată?*

— *Da, în situațiile în care nu contează statutul de student ci acela de cetățean român, de exemplu o simplă înscriere în baza de date de la Pôle Emploi, unde nu am fost acceptată pentru că nu am titlu de sejur, deși în calitate de student, nu ai nevoie obligatorie de acest document. Sau în cazul în care, deși am dreptul să exercit o activitate profesională aici, datorită diplomei de master pe care am obținut-o, Prefectura nu se arată suficient de cooperantă în acest sens, ba chiar insistă că aș avea nevoie de autorizație de muncă. (Aurora)*

Așa cum precizam și în studiul de caz despre studenții în mobilitate internațională, interacționarea cu persoane din mediul local este destul de redusă, existând în cazul acestor programe o adevărată *comunitate ERASMUS*.³⁵⁴ Maria observă un alt aspect legat de interacțiunile cu persoane din mediul local. În timpul mobilității ERASMUS încerca să interacționeze cu studenți francezi, însă impedimentul principal era că la sfârșit de săptămână, când Maria avea mai mult timp liber la dispoziție, studenții francezi plecau din zona de desfășurare a studiilor. Maria punctează însă un alt element distinctiv cu privire la interacțiunile avute în cele două perioade, și anume generația persoanelor cu care a interacționat. În perioada ERASMUS a interacționat în principal cu populația tânără, în timp ce la revenirea în Franța a intrat mai mult în contact cu populația adultă:

[...] când am fost ERASMUS am interacționat doar cu tineri. Nu știu dacă am cunoscut vreodată vreun adult francez la modul de relație hai să mâncăm

³⁵⁴ Federico Ainhua, „Amitiés européennes. Les réseaux transnationaux des étudiants Erasmus”, în *Informations sociales*, vol. 3, nr. 147, 2008, pp. 120–127.

împreună. Deci asta poate să fie o barieră importantă. [...] Și am simțit într-adevăr că plonjez în cultura franceză, adică trăiam ca ei, știam cum trebuie să fac demersuri de genul ăsta pentru că într-adevăr dacă tu trăiești o viață de ERASMUS care se limitează la anumite chestii și nu ai niciodată contact cu viața de zi cu zi a francezilor e greu să ai discuții pe aceleași teme, să poți să empatizezi cu ei. [...] Și cu ei mi-am dat seama într-adevăr cât de multe chestii ratasem în prima parte de ERASMUS când interacționasem numai cu tineri care nu știau ce ne-ar fi interesat pe noi, ști adică, discutam despre chestii banale, despre internet, despre ce se întâmplase în ziua respectivă, nu discutam despre cultura franceză, despre ce știam eu despre cultura franceză din cărțile de franceză și ce se întâmpla pentru că ei habar nu aveau ce făceau părinții lor sau buncii lor, în timp ce familia asta de pensionari îmi explicau, a ști că de fapt sunt niște meserii pe care noi le-am avut sau care părinții noștri le-au avut care nu mai există astăzi. [...] (Maria)

Maria consideră că mobilitatea ERASMUS este doar o introducere în ceea ce înseamnă specificul zonei respective:

ERASMUSul este un prim contact cu cultura franceză. Ar trebui să îți dea acel „envie” să faci mai mult să te întorci, să găsești alte metode și să reușești să vii să primești mai mult.

Dana remarcă, la rândul său, statutul particular al studentului ERASMUS și asociază statutul acestuia cu cel al turiștilor, nu din punct de vedere al scopului deplasării, ci datorită perioadei scurte și gradului mic de imersiune în cultura țării gazde.

Nu prea mă gândeam, pentru că atunci când ești ERASMUS ai aura aia, ești în grupa de ERASMUS, dacă ai o... întâlnești francezi, e destul de punctual și nu prea îi vezi în fiecare zi și nu știu, ai mai puține ocazii de a-i întâlni și ai... pur și simplu ești în situația ERASMUS-ului care e într-un fel un turist. El nu vine aici să cunoască francezii, știe că e în trecere și de asta pur și simplu cred că nici nu mi-am pus problema asta de francezi, cum se uită ei la mine, cum mă privesc sau de ce nu vorbesc. Nu, și chiar când am venit a doua oară, nu mă gândeam, dar m-a izbit până la urmă realitatea, m-a izbit așa, foarte tare, a fost un șoc asta pentru mine. [...] (Dana)

Motivația adaptării se referă la maniera în care străinii percep relația cu mediul gazdă – dorința sau dispoziția de a participa și de a corespunde funcțional

în mediul gazdă. Cu cât dorința de adaptare este mai puternică, cu atât efortul de a cunoaște mediul gazdă și de a participa activ în cadrul acestuia este mai mare.³⁵⁵ Astfel, când Dana a revenit după perioada ERASMUS, modul în care a fost percepută de localnici a început să capete importanță, deoarece perioada ERASMUS a fost una pasageră, în timp ce scopul revenirii a fost să se stabilească în cultura respectivă.

Putem discuta în cazul studenților în mobilitate și al persoanelor care intenționează să se stabilească în zona respectivă despre două tipuri de adaptare interculturală, și anume adaptarea psihologică și adaptarea socioculturală³⁵⁶. Aceste două tipuri de adaptare se pot manifesta în ambele cazuri, însă ponderile de manifestare sunt diferite. Adaptarea psihologică se bazează în principal pe reacții afective de bunăstare sau de satisfacție în timpul tranziției între culturi; adaptarea socioculturală se manifestă la nivel comportamental, și se referă la capacitatea de a se integra și de a interacționa eficient în cadrul noului mediu cultural. În timp ce adaptarea psihologică este influențată în principal de personalitate și de sprijinul social primit, adaptarea socioculturală este influențată în mare măsură de cantitatea și calitatea relațiilor cu localnicii.

Dana, care datorită meseriei sale intră des în contact cu studenți ERASMUS, a remarcat o trăsătură distinctivă a studenților ERASMUS români, legată de motivația pentru care au participă în cadrul acestui program și importanța pe care o acordă acestuia:

Am observat ceva diferit față de ceilalți, sunt mult mai, iau mult mai în serios studiile lor aici. Ei vin săracii toți, văd bursa asta ca pe o mare șansă, nu neapărat de a rămâne aici, da' de a vizita un pic Franța, de a cunoaște cultura, pe când răsfățații, nu vreau să fiu răutăcioasă, dar în general irlandezii, spaniolii, britanicii vin, e clar, asta toată lumea o știe, vin aici ca să se distreze.

Această observație a Danei vine în sprijinul uneia dintre concluziile trase în studiul de caz asupra studenților ERASMUS români, potrivit căreia principalele scopuri de efectuare a mobilității sunt academice, lingvistice și de cunoaștere.

³⁵⁵ Young Yun Kim, *op.cit.*, p. 109.

³⁵⁶ Wendy Searle și Colleen Ward, „The prediction of psychological and sociocultural adjustment during cross-cultural transitions”, în *International Journal of Intercultural Relations*, vol. 14, nr. 4, 1990, pp. 449–464.

Le-am solicitat persoanelor intervievate să dea câteva recomandări pentru ca studenții veniți cu burse de tip ERASMUS să poată beneficia cât mai mult de perioada petrecută în străinătate. Principalele recomandări au fost:

- să încerce să comunice și să interacționeze cu studenții locali, deoarece aceștia așteaptă ca studenții străini să facă primul pas;
- să interacționeze mai puțin cu studenții conaționali, deoarece vor avea de pierdut atât la nivelul cunoașterii limbii cât și la nivelul cunoașterii culturii franceze;
- să profite de bogăția interculturală oferită de zona campusurilor și de importanta sursă de cunoaștere și interacționare reprezentată de acest spațiu;
- să călătorească în zona de efectuare a mobilității de studiu și să încerce să cunoască elemente locale specifice;
- să se implice în cât mai multe activități, în funcție de timpul liber disponibil;
- să fie deschiși spre nou pentru a putea învăța cât mai mult din această experiență.

Kim grupează concepțiile cu privire la adaptarea culturală în două categorii: un macro-nivel și un micro-nivel adaptativ. Aculturația a fost analizată inițial ca un fenomen de grup, în tradiția antropologică, cu accent pe valorile dominante. Sociologia s-a axat pe diferențele ierarhice existente în cadrul societăților, pe relația majoritate-minoritate, în cadrul căreia grupurile minoritare sunt integrate sistemelor economice, politice și culturale ale grupului majoritar. Accentul a fost pus, în cadrul acestui macro-nivel, pe experiența grupurilor și nu pe experiența individuală. În cadrul micro-nivelului adaptării individuale, se face o distincție între adaptarea pe termen lung și cea pe termen scurt, a căror analiză s-a desfășurat în general separat, cu puține cazuri de întrepătrunderi.

Kim remarcă faptul că diferențele între experiențele adaptative, în funcție de durata șederii, sunt ghidate, pe lângă nivelul de implicare al celor aflați într-un mediu cultural străin, și de atitudinea gazdelor. În privința rezidenților temporari, comportamentul cultural este trecut mai ușor cu vederea iar

greșelile sunt acceptate cu o mai mare ușurință, cu condiția ca aceștia să dea dovadă de implicare și respect pentru particularitățile culturale. Se așteaptă însă un grad mai mare de conformare culturală din partea rezidenților pe termen lung. Luând în considerare faptul că fiecare rezident, indiferent de categoria din care face parte, este afectat într-o oarecare măsură de mediul nefamiliar, Kim susține ideea unei strânse relaționări între cele două domenii de studiu al adaptării culturale.³⁵⁷

Competență comunicațională

Potrivit modelelor pluraliste, adaptarea ține de alegerea conștientă sau inconștientă a indivizilor, pe baza identității de grup pe care o au în relație cu grupul dominant și societatea gazdă.³⁵⁸ Învățarea de lucruri noi de către individ are loc în și prin intermediul comunicării, comunicarea fiind pilonul principal al învățării umane. Există un sistem comun de codare și decodare în cadrul fiecărei culturi, prin care oamenii sunt interconectați.³⁵⁹

Dezvoltarea competenței lingvistice crește abilitatea socială și confortul psihologic al străinilor și îmbunătățește modul în care aceștia sunt percepuți în cadrul culturii gazdă. Competența comunicațională lingvistică este competența primară pentru funcționarea în mediul cultural străin. Urmează apoi codurile nonverbale precum limbajul corpului, comportamentele, ceremoniile, ritualurile, normele. Competențele lingvistice nu se pot limita la cunoașterea regulilor fonetice, sintactice și semantice, ci și a regulilor pragmatice, care reflectă conotațiile culturale și subculturale ale expresiilor lingvistice precum glumele, satira, metaforele, jargonul.³⁶⁰

Un exemplu concludent în acest sens este dat de Maria. Când relatează despre experiența ei ca student ERASMUS, Maria spune că a întâmpinat probleme de natură lingvistică, în ciuda faptului că avea cunoștințe bune de limbă franceză, iar o parte dintre aceste dificultăți s-au datorat limbajului specializat, de tip publicistic, utilizat de profesori:

³⁵⁷ Young Yun Kim, *op. cit.*, pp. 12–17.

³⁵⁸ *Ibidem*, p. 25.

³⁵⁹ *Ibidem*, p. 47.

³⁶⁰ *Ibidem*, pp. 101–104.

Aveam profesori care aveau un limbaj foarte apropiat de limbajul tinerilor pentru că făceau comunicare, încercau să vorbească, să folosească un pic jargonul lor, erau oameni care lucrau în publicitate [...] și făceau foarte multe glume și foarte multe jocuri de cuvinte.

Fluența în comunicarea idiomatică este un indicator al unui grad ridicat de aculturație.³⁶¹ Am remarcat că unele dintre persoanele intervievate au utilizat în narațiunile lor cuvinte în limba franceză, care s-au dovedit a fi mai lesne de utilizat decât corespondentele lor în limba română. Aceasta imersiune a elementelor lingvistice franceze în discursul în limba română, pot fi considerate ca dovadă de aculturație lingvistică³⁶² incipientă. Vom exemplifica prin pasaje din discursul Danei și Mariei:

[...] să vadă ce înseamnă „cité sociale”, ajungi așa la „une soirée”, apropo de interculturalitate mi se pare că e o... nu-mi vine cum să zic... „un travail enorme a faire”. (Dana)

[...] aceleași „donant de travail” ca și francezii, persoane care să se simtă la fel de „concernées”, oamenii se simt din ce în ce mai „à l’aise”, să îți dea acel „envie” să faci mai mult. (Maria)

Există o legătură puternică între limbă și cultură, cunoașterea unei limbi deschizând fațete noi ale unui univers cultural. De la înființarea școlii americane de antropologie de către Franz Boas, s-a stipulat ideea că limba este o parte integrantă a culturii. Bloomfield și Herskovits au evidențiat importanța utilizării jargonului ca produs al aculturației lingvistice.³⁶³

Elena relatează lacunele lingvistice în utilizarea cuvintelor uzuale la sosirea în Franța:

Da, noi aici simțim diferența, că nu învățăm o limbă vorbită și nu știm o limbă familială, pe când știm franceza din cărți...

³⁶¹ *Ibidem*, p. 105.

³⁶² Aculturația lingvistică – dublând-o pe cea culturală – este fenomenul de asimilare lingvistică a unor persoane în societatea care le primește, prin înlocuirea caracteristicilor lor lingvistice originare cu referințele, valorile și formele de comportament lingvistic ale societății-gazdă (Ioana Vintilă-Rădulescu, *Sociolingvistică și globalizare*. București, Oscar Print, 2001, p. 23).

³⁶³ Jean Bassett Johnson, „A Clear Case of Linguistic Acculturation”, în *American Anthropologist*, vol. 45, nr. 3, 1943, pp. 427–434.

Astfel, stăpânirea acestui tip de limbaj conversațional și idiomatic se face prin interacțiunea și comunicarea cu vorbitorii nativi, în mediul local. Învățarea unei limbi străine în școli, în special în școlile din țara de origine, se dovedește a fi lacunară în utilizarea limbajului specializat și conversațional; orientarea fiind în special pe aspectele generale, este imposibil de urmărit limbajul dintr-un anumit domeniu și dintr-o anumită zonă a țării de deplasare.

William Gudykunst, cercetător și profesor în domeniul comunicării la California State University, consideră că percepțiile implică cunoașterea despre ceea ce se desfășoară în mediul înconjurător și că acestea au loc în mod inconștient. [...]

*Percepțiile noastre cu privire la străini, prin urmare, sunt foarte selective. Tindem să ne concentrăm pe aspecte care sunt relevante pentru noi în interacțiunea pe care o avem cu aceștia.*³⁶⁴

Din faptul că subiecții intervievați își desfășoară activitatea în principal în mediul academic, putem deduce că ei nu sunt percepuți atât de mult ca străini, sau cel puțin nu simt că sunt percepuți astfel, datorită faptului că interacționează cu membrii țării gazdă într-un domeniu în care împărtășesc multe concepții comune. Desigur, perspectivele sunt diferite, însă domeniul de bază este comun, ceea ce duce la puncte comune de discuție.

Gudykunst consideră că un motiv al problemelor de comunicare cu străinii este că se presupune în mod eronat că putem să îi privim pe străinii respectivi într-o manieră ne distorsionată de propriile concepții, concepții influențate de experiențe anterioare, de starea emoțională, de dispoziție, de expectanțele noastre. Aceste percepții duc la categorizări ale unor anumite grupuri de străini, pe baza caracteristicilor comune, luând prea puțin în considerare caracteristicile particulare ale indivizilor.³⁶⁵

În analiza procesului de atribuire, observarea comportamentului se face pe trei dimensiuni: persoană–obiect–situație. La dimensiunea persoanei, se observă implicarea în comportamentul cu ceilalți și dacă există un model

³⁶⁴ William B. Gudykunst, *Bridging differences: effective intergroup communication*, ediția a 4-a, Thousand Oaks, Londra, New Delhi, Sage Publications, 2004, pp. 158–159.

³⁶⁵ *Ibidem*, pp. 160–161.

comun cu privire la acest comportament; la dimensiunea obiectului, se compară diferitele obiecte ale comportamentului unei persoane, cum diferă comportamentul respectivei persoane în funcție de obiectul comportamentului; la dimensiunea situațională se observă contextul în care apare obiectul respectiv, în ce măsură persona are același tip de comportament în diferite situații. În acest tip de atribuire pot interveni însă erori, deoarece totul este raportat la persoana care face observațiile. Îmbunătățirea exactității atribuirilor se poate face prin verificarea percepției, ascultarea eficientă, feedbackul.³⁶⁶

Majoritatea persoanelor preferă să comunice cu cei cu care împărtășesc anumite similitudini. Anxietatea rezultă în urma eșecului comunicării cu străinii duce la retragerea într-un spațiu limitat la cei cu care ne asemănăm. Totodată, există tendința de a relaționa cu străinii pentru a ne susține propriile concepții.³⁶⁷

Reacția la conflicte

Gudykunst consideră că, în funcție de particularitățile culturale, se pot identifica stiluri diferite în tratarea conflictului.³⁶⁸ Membrii din culturile individualiste separă motivul și subiectul conflictului de persona cu care au conflictul, pe când cei din culturile colectiviste fac rareori această distincție. Pentru a exemplifica această afirmație, vom prezenta un episod conflictual dintre Cristina și colegul ei din Senegal: conflictul a pornit de la faptul că acel coleg nu a participat la elaborarea unui proiect de echipă, motiv pentru care Cristina l-a exclus din prezentarea proiectului și a refuzat să îi trimită proiectul. A fost acuzată că este neînțelegătoare și că nu știe să lucreze în echipă.

[...] să îmi trimiți și mie raportul, prezentarea și codul. Zic, am impresia că nu o să fac asta. Și zice poftim, ști așa foarte revoltat și surprins, chiar nu se aștepta la răspunsul ăsta. De ce, cum adică? Păi uite așa, că nu ai contribuit cu nimic, nu ai mișcat niciun deget. Și cum, că nu a mișcat că a fost bolnav, că pe mine m-ați exclus din echipă, că tu ești de vină, că nu ști să muncești în echipă că ai zis-o de la început că ți-e greu să muncești în echipă. Ți-am zis,

³⁶⁶ *Ibidem*, pp. 166–186.

³⁶⁷ *Ibidem*, p. 241.

³⁶⁸ *Ibidem*, p. 278.

da, ok, poate nu am fost nici eu foarte obișnuită să lucrez în echipă, dar chestia e că nu am avut cu ce echipă să lucrez oricum, că tu nu ai fost niciodată prezent, și am zis nu, tu nu faci parte din echipă, nu vei fi trecut pe raport, nu vei fi trecut pe prezentare, și a avut o reacție foarte neașteptată pentru mine. Ceva de genul, s-a apropiat foarte brusc de mine și mi-a băgat degetul așa în față că Tu să nu vorbești așa. Zic, nu, nu, nu, TU să nu vorbești așa. Și am plecat de acolo, următorul pas a fost că am scris un mail explicând toată situația profului, responsabilului de master și nu știu ce [...]. Nu fac parte din civilizația lor arhaică și să își pună femeile la punct așa.

Reacția colegului de a invada spațiul personal al Cristinei, precum și remarca ei din final *Nu fac parte din civilizația lor arhaică și să își pună femeile la punct așa*, sugerează faptul că, din punctul de vedere al Cristinei, conflictul nu a fost tratat doar la nivelul subiectului conflictului ci la nivel personal și de gen. Se poate observa însă și o puternică doză de stereotipizare din partea Cristinei, explicând comportamentul colegului pe baza unor trăsături considerate specifice civilizației căreia acesta aparține. Preferăm însă să nu intrăm foarte mult în analiza comportamentului colegului din Senegal, existând riscul unei părtiniri față de aspecte culturale care ne sunt mai familiare și pe care le putem înțelege cu o mai mare ușurință.

Ne limităm la remarcarea unui grad mai mare de individualism în cadrul culturii române față de cea a țărilor vest africane, în grila de evaluarea dimensiunilor culturale pe țări a lui Hofstede, fapt care vine în susținerea opiniilor lui Gudykunst. Astfel, gradul de individualism este de în cazul țărilor din Vestul Africii de 20³⁶⁹ iar în cazul României este de 30. În recalcularea făcută de grupul Gallup în 2005, scorul României a crescut la 49.³⁷⁰

Relația de cuplu multicultural

Stereotipurile influențează atracția față de membrii unui anumit grup etnic. Decizia de a lega o prietenie cu un străin este diferită de decizia de a te căsători, deoarece căsătoria presupune un angajament pe viață cu cineva

³⁶⁹ Geert Hofstede, *Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions, and Organizations Across Nations*, ediția a 2-a, Thousand Oaks, Londra, New Delhi, Sage Publications, 2001, p. 215.

³⁷⁰ Vezi capitoulul 2.

care este diferit din punct de vedere cultural sau etnic. Orice tip de căsătorie implică ajustări de comportament și de concepții, însă căsătoriile în cazul străinilor implică un grad mai mare de astfel de ajustări, una dintre ele fiind față de reacția grupului la căsătoria cu cineva din afara grupului. Deoarece relațiile în cadrul cuplului devin mai personale, problemele de comunicare datorate provenienței din grupuri culturale diferite sunt mai ușor de soluționat. Există însă două situații în care apartenența la un anumit grup se face simțită în mod pregnant, și anume în cazul căsătoriilor și în cazul apariției copiilor, deoarece se activează expectanțele diferite cu privire la rolul soț-soție, și la rolul de părinte.³⁷¹

În cazul persoanelor intervievate, trei au declarat că se află într-o relație de cuplu intercultural, însă situațiile sunt diferite. În cazul Laurei, relația este de cuplu necăsătorit, în cel al Danei situația este de cuplu pe punctul de a se căsători iar Elena face parte dintr-un cuplu deja căsătorit. Vom analiza dificultățile generate de diferențele culturale precum și modul în care căsătoria duce la o schimbare de relație.

Elena vorbește foarte puțin despre viața ei de cuplu. Ea povestește că avantajele de a fi în cuplu, având în vedere că soțul ei este de origine franceză, sunt:

Cunoști mai bine societatea, te simți mai mult integrată, dar țin să subliniez că nu era scopul meu să mă simt așa atașată, fiindcă mă gândeam că după masterul ăsta din Bordeaux pot să fac ceva în Moldova.

În relatarea despre o relație anterioară celei cu soțul ei, avută în timpul mobilității ERASMUS, este interesant de observat motivul pentru care a început această relație:

- *De asta am început să zic de cuplu că am venit la început și am avut și un prieten din Africa câteva luni pentru că eram foarte curioasă ce se întâmplă.*
- *Și erai pe aceeași lungime de undă?*
- *Nu, nu prea, nu prea, nu prea, da, na, a fost fain că aflu o grămadă de chestii, stăteam zile și nopți să povestim, dar simțeam diferența de mentalitate, cultură și au fost niște faze foarte urâte și ne-am despărțit.*

³⁷¹ William B. Gudykunst, *op. cit.*, pp. 341–342.

Astfel, putem observa că în relația aceasta Elena a fost atrasă mai puțin de persoana în sine cât de nota de exotism pe care o aducea și din *curiozitatea* generată. Această relație a fost o modalitate de a intra în contact cu o cultură care îi era nefamiliară și despre care dorea să afle mai multe lucruri, însă relația nu a fost foarte strânsă, din cauza diferențelor de mentalitate.

Partenerul Laurei, cu care se află într-o relație de câțiva ani și pe care l-a cunoscut în timpul mobilității ERASMUS, este originar din Tunisia. Din cauza diferențelor culturale dintre cei doi, relația de cuplu are de suferit:

— *Și în relația voastră de cuplu nu au fost probleme că veneați din culturi diferite? [...] diferențele dintre culturi m-ar interesa.*

— *A fost o diferență și este în continuare o diferență foarte mare. Pe această diferență s-au bazat și toate discuțiile noastre contradictorii, mai ales pleacă această diferență dintr-o, mai ales, cum să zic, că noi ne-am întâlnit în afară, în afara culturii lui, în afara culturii mele. Da. Fiecare cu cultura lui de acasă, care nu sunt neapărat, cele două culturi în relațiile de cuplu premariale, nu sunt neapărat la fel. De exemplu, din câte știu eu în familiile de la noi din România sau din ce am experimentat eu până la vârsta asta, când ai un prieten familia ta trebuie să-l cunoască, ca să vadă ce e cu el. Adică, dacă ăsta nu vine pe acasă sau nu dă nici un telefon de sărbători e cam prost văzut. În Tunisia, din contră, te întâlnești cu familia în ziua în care te logodești, adică te logodești și mâine te căsătorești. În rest ești așa, într-un fel de limbo, nu exiști, adică, mama iubitului tău vorbește cu el la telefon și îi zice „spune-i bonjour lui [Laura]” dar nu vorbește niciodată cu mine la telefon și eu îi zic „spune-i bonjour” și în timp am înțeles și eu multe. H. fiind omul care nu știe să se explice așa în multe chestii și la început nu s-au pus aceste diferențe culturale, nu s-au văzut prea mult că erai în perioada aceea de început în care totul era bine și frumos, pe urmă când lucrurile au început să, într-un fel au început să se cearnă, noi ce facem, au început să fie mai presante, dar parcă la un moment dat nici nu le vedeai, de unde i-a venit această idee că parcă până acum n-a spus-o.*

Dana a fost ajută de David în procesul de adaptare încă de la sosirea în Bordeaux, spre deosebire de Laura care a luat primul contact cu zona culturală Bordeaux pe cont propriu. David a sprijinit-o în învățarea limbii, în integrarea socială etc.:

Consolarea mea a fost David, și că el e pentru mine francezul tipic perfect care e foarte drăguț și care bineînțeles că avea motive personale să fie drăguț cu mine.

Această reprezentare a francezului tipic în viziunea Danei susține afirmația lui Gudykunst cu privire la influența stereotipurilor asupra alegerii partenerului în mediul intercultural. Stereotipurile cu privire la francezi au fost în acest caz de natură pozitivă.

Pentru el nu e extrem de important că faci nunta la ortodocși sau la catolici, dar ceea ce e important după aia, dacă o să avem copii, ei să fie ortodocși. Mai face câteodată glume: „ei păi copiii o să fie catolici, de mici o să-i duc la fotbal, o să ne uităm la meciuri...” Nuuu... [...] Îi faci educația cum vrei tu și... nu, nu, nu, în nici un caz.

Majoritatea cuplurilor pe punctul de a se implica într-o relație stabilă tratează aspecte de natură religioasă înainte de căsătorie pentru a se ajunge la o anumită formă de compromis.³⁷² Același lucru s-a întâmplat și în cazul Danei și al viitorului soț, compromisul fiind făcut în favoarea ei, pentru care aspectele de ordin religios erau mult mai importante. Rămâne de văzut însă dacă aceste discuții se vor concretiza. Dana își pune problema nu numai a religiei în care vor fi crescuți copiii ei, ci și a limbii pe care o vor învăța, dacă aceștia ar trebui educați *mono sau bi-cultural, mono sau bi-lingual*.³⁷³

— *Dar mi-am pus problema ce o să fac eu mai târziu dacă o să vreau să-i învăț pe copiii mei să mănânce românește, să știe ce e aia o mămligă, trebuie să mă apuc, pentru că se pierde. Sunt lucruri care se pierd așa de ușor, nici nu-ți dai seama. Am prietena asta la care m-am dus acum, Anca, ea cu copiii ei vorbește numai în românește ca să-i învețe românește. Da chiar și așa, eu îmi dau seama când cineva îmi vorbește în franceză mi-e greu să-i răspund în românește, chiar dacă este și un român, mi-e greu. Și mă gândesc oare cum o să fac când o să am copii, o să mă forțez să vorbesc în română pentru că știu unele cazuri în care unul din părinți e român și n-au făcut efortul ăsta, n-au insistat și nu vorbesc nici o boabă de română copiii. Cred că asta ar fi o tragedie mai ales pentru mama mea, pentru că îți dai seama mergi o dată pe an în vacanță...*

³⁷² Dugan Romano, *Intercultural Marriage. Promises and Pitfalls*, Boston, Londra, Intercultural Press, 2008, p. 104.

³⁷³ *Ibidem*, p. 109.

— Și nu știu nepoții să vorbească cu ea.

— Da, deci trebuie să mă... [...] Să știi că în general le cam amestecă, dar când o să fie mare o să-și dea seama probabil, dar mă uit la Simeon, de exemplu, azi mi-a spus o frază „qui a venit” sau ceva de genul ăsta. Chiar a amestecat două chestii. E greu, pentru că uite, vorbeam și cu David despre chestia asta, îmi zicea, îți duci copilul la grădiniță și el trebuie să comunice acolo, mai ales că lui îi e greu, atunci învață să vorbească. Dacă se poate și în română și în franceză... e riscul. [...]

— Mie mi-e foarte frică. Eu cred că dacă o să-mi cresc copiii aici în Franța, cred că n-o să mai rămână mare lucru din ceea ce e România pentru mine. Cred că foarte puține lucruri. Probabil la nivelul religiei mă gândesc, sper, pentru că nu eu decid lucrurile astea, eu pot să fac tot ce-mi stă în putință, dar nu depinde numai de mine, iar după aia și mentalitatea lor laică, asta e o chestie care am observat-o.

Comunicarea eficientă este cheia bunei funcționări a unui mariaj. În cadrul unui mariaj intercultural exprimarea nesiguranțelor, dorințelor, speranțelor etc., este și mai dificilă nu numai datorită diferențelor lingvistice, ci și datorită temerii că partenerul poate judeca lucrurile în mod negativ dintr-o perspectivă culturală.³⁷⁴

Faptul că erau vorbitori nativi de limbi diferite nu a fost semnalat ca o dificultate de cuplu de către Laura. Acest lucru se poate datora faptului că, așa cum s-au întâlnit într-o a treia cultură, ea și partenerul ei comunică în a o treia limbă. Nici Dana nu a semnalat dificultăți de cuplu din acest punct de vedere, însă se remarcă din spusele ei faptul că atât ea cât și David fac eforturi de a învăța limba celuilalt. Acest lucru este necesar în cazul Danei, care urmează să locuiască în Franța, însă este de admirat efortul lui David de a învăța limba română, deși nu este constrâns din punct de vedere social. Codul lingvistic structurează modul în care gândim iar învățarea limbii este o modalitate de a se apropia de cultura și de modul de gândire al Danei.

Dugan Romano identifică patru tipuri de căsătorii interculturale: supunere/imersiune, obliterație, compromis și consens.³⁷⁵ Modelul cel mai frecvent de căsătorie interculturală este modelul supunere/imersiune, și presupune

³⁷⁴ *Ibidem*, p. 126.

³⁷⁵ *Ibidem*, pp. 161–166.

imersiunea unuia dintre parteneri în cultura celuilalt. Acest model este considerat a fi și cel mai eficient, deoarece reduce mare parte din conflictul cultural care poate interveni între cei doi soți. Această imersiune este considerată a fi benefică și pentru copii, deoarece îi ghidează pe aceștia în stabilirea unei identități și îi ajută în a-și stabili rădăcinile în zona în care locuiesc. În cele mai multe cazuri, soția este cea care face imersiunea în cultura soțului. Dezavantajele acestui model constau în faptul că renunțarea la propria identitate culturală nu poate fi niciodată totală, ceea ce poate duce la contradicții și confuzie, iar resentimentele cauzate de sacrificiile făcute doar de o parte a cuplului pot duce la conflicte.

Acest tip de model poate fi exemplificat de relația de cuplu dintre Dana și David. Dana este cea care face imersiunea în cultura lui David, însă, faptul că reușește să păstreze o parte din elementele care ei i se par esențiale, precum cel religios, o ajută să treacă cu mai mare ușurință peste aspectele la care trebuie să renunțe. După cum am observat în discursul Danei, alegerea elementelor la care ar trebui să renunțe și a celor care ar trebui păstrate reprezintă o adevărată provocare, în special în perspectiva creșterii și educării copiilor.

Cel de al doilea model identificat de Romano, cel al obliterației, este cel în care ambii parteneri încearcă să renunțe pe cât posibil la codurile culturale de origine și să se ghideze după codurile unei a treia culturi. În acest demers, renunță la propria limbă, la obiceiuri, la stilul de viață. Această soluție este adoptată în general în cadrul cuplurilor unde diferențele culturale sunt foarte mari și care se întâlnesc în cadrul unei a treia culturi. Dezavantajele acestei variante conținu în faptul că pierderile sunt suferite de ambii parteneri. Considerăm că acest model este foarte dificil de urmat, deoarece identitățile culturale nu sunt un aspect care să poată fi ignorat iar diferențele de percepții vor ieși la suprafață, deși ghidajul se face după un sistem comun. Este destul de dificil în cazul în care doar un singur partener trebuie să treacă printr-un proces de adaptare și aculturație, care, cel mai probabil nu va fi niciodată finalizat în totalitate. Este cu atât mai dificil când ambii parteneri trec prin acest proces iar fiecare, la rândul său, suferă din cauza dezrădăcinării. Desigur, fiind în situații similare, partenerii pot înțelege mai bine unul situația celuilalt,

însă, în acest caz, niciunul dintre parteneri nu reprezintă un punct de reper pentru celălalt.

Acest model poate fi exemplificat de cuplul format de Laura și H., deși nu este vorba despre un cuplu căsătorit:

Deci, a fost, da pe de altă parte și la început și acuma, într-un fel diferența asta culturală și faptul că amândoi ne-am întâlnit într-o altă cultură, în a 3-a cultură, ne-a și sudat foarte mult, mai ales la începutul cuplului [...]. Deci, sunt niște chestii care nu știu dacă s-ar fi făcut la fel, poate că da, în formarea cuplului, dacă nu te-ai fi găsit fiecare din ale lui, dar în a 3-a cultură care nu e nici a mea, nici a ta.

Modelul compromisului este cel care presupune ca ambii parteneri să renunțe la unele aspecte legate de propria cultură în favoarea unor elemente din cadrul culturii celuilalt. Teoretic, acest model implică egalitate în compromisurile făcute, însă, ca și în cazul modelului obliterației, niciunul dintre parteneri nu reușește să își îndeplinească pe deplin modelul de familie pe care i-l dictează apartenența la cultura de origine, iar problemele care țin de acest aspect nu sunt niciodată soluționate în totalitate. Aceste soluții de compromis au un efect puternic asupra copiilor, care vor întâmpina dificultăți în stabilirea de repere.

Ultimul model identificat de Romano, considerat modelul ideal pentru mariajul intercultural, este cel al consensului. În cadrul acestui model nu este vorba despre o negociere a gradului de renunțare din partea partenerilor, ci despre un acord între părți. Ambii parteneri dezvoltă sentimente puternice ale sinelui iar diferențele sunt respectate iar niciunul dintre parteneri nu sacrifică aspecte esențiale ale propriei identități culturale. În cazul în care o soluție se dovedește a fi prea mult în detrimentul uneia dintre părți, se caută o altă soluție. Pentru copii însă, această variantă îi pune în postura unui punct de reper și mai vag. Considerăm însă ca acest model identificat de Romano nu se poate realiza decât la nivel teoretic, compromisul fiind necesar din partea cel puțin unuia dintre parteneri.

În articolul *Cupluri și culturi*, profesorul Rodica Zane susține că stabilitatea în cadrul cuplurilor nu respectă o anumită regulă și că fiecare cuplu o caută și trăiește în mod diferit. Ea vorbește despre o *cultură conjugală care reglează*

*raporturile dintre soți.*³⁷⁶ Astfel, pluralității culturale căreia membrii cuplului intercultural trebuie să îi facă față, i se adaugă și cultura conjugală.

Percepția față de țara de origine

În continuare ne vom opri asupra relatărilor persoanelor intervievate cu privire la modificarea opiniei față de țara și cultura de origine.

Dana se gândește cu nostalgie la țara natală, însă și cu tristețe, din cauza situației politice și economice dificile prin care familia și prietenii de acasă sunt nevoiți să treacă:

Sunt foarte dezamăgită de situația politică, economică ș.a.m.d., mă doare drept să-ți spun, sunt dezamăgită, îmi pare rău pentru familia mea care e în România și pentru toți cei din România care știu că ar merita mult mai mult. [...] mi se pare acum incredibil că eu am colege care lucrează pe 300 euro (acuma 300 hai că e ok), dar stau într-un apartament în București, plătesc mai mult de jumătate din salariu și cum zici tu abia se târăsc de pe o lună pe alta și nu știi cum să faci ca să le scoți la capăt.

Punându-și problema despre care ar fi maniera cea mai potrivită în care ar putea să își prezinte țara, Maria a devenit mai interesată de aspecte ale situației României care nu o preocupau înainte de plecarea din țară, precum situația politică. De asemenea, Maria consideră că nu cunoaște suficiente lucruri despre propria țară și despre țările învecinate acesteia:

— *Și ți s-a schimbat percepția față de România acum, că vezi lucrurile din afară?*
— *Nu neapărat percepția față de România cât faptul că am început să analizez mai mult situația, adică, când eram în România nu mă preocupau multe chestii. Nu mă preocupa politica, erau multe lucruri pe care nu le știam și ce e cel mai comic e că nu neapărat legate de România ci nu știam multe lucruri despre Republica Moldova care e fix lângă noi, nu vizitasem niciodată țări care sunt lângă noi.*

Maria nu este însă de acord cu judecarea situației din țară de către cei care au plecat:

Într-adevăr e complicat să privești România din Franța chiar dacă ai vrea să faci lucrul ăsta pentru că mi se pare foarte laș. Știi, adică, tu ai plecat din țară,

³⁷⁶ Rodica Zane, „Cupluri și culturi”, în *Dilema Veche*, anul III, nr.130, 21 iulie 2006.

ești la căldurică și îți merge foarte bine, ești într-o țară civilizată, foarte avansată și așa mai departe...

Aurora face o separare clară între latura materială și cea spirituală când vorbește despre modificările în percepția față de România:

Percepția pe care o aveam față de țara noastră s-a schimbat în sensul în care abia în momentul în care am venit în Franța, mi-am dat seama, prin comparație, că există țări bogate și țări sărace cu adevărat. Mă refer aici strict din punct de vedere material, ca și nivel de trai. Apoi, din punct de vedere spiritual cred că România este infinit mai bogată decât Franța. Simplul fapt că noi am păstrat încă tradițiile de sărbători – deși și acestea s-au mai pierdut cu timpul, totuși se simte altfel spiritul de sărbătoare de Paști sau Crăciun – mi se pare o dovadă clară în acest sens.

De altfel, Aurora încearcă să păstreze aceste tradiții deși se află în Franța, iar faptul că soțul ei este tot de origine română o ajută în această inițiativă.

Ultimul caz pe care îl vom prezenta pentru a ilustra percepțiile rezidenților români din Bordeaux față de România este un caz particular, diferit de celelalte prin faptul că persoana intervievată, Ilinca, a venit în Franța cu bursă de studiu încă de la începuturile studiilor universitare, fără a fi luat contact cu mediul universitar românesc. De asemenea, Ilinca nu a venit în mobilitate pe termen scurt, ci pentru a efectua întregul ciclu de studiu în Franța. Fiind în Franța din anul 1999 și fiind martora unor schimbări importante atât la nivel național cât și internațional, considerăm părerile ei ca fiind avizate. De asemenea, Ilinca se află la conducerea unei importante asociații franco-române iar contactul cu România este frecvent.

Astfel, Ilinca spune că părerile ei sunt primite cu scepticism în România deoarece este plecată de foarte mult timp, deși ea consideră că vorbește în cunoștință de cauză:

Dar din contră, mi se pare câteodată că știu mai multe pentru că, mă rog, ecoul presei, și plus că aici se poate asculta orice, se poate asculta televizorul de acolo, se poate să fi conectat 100% cu România, toate posturile de televiziune, toate posturile de radio, ziarele, familia care e acolo, numai că nu există distanța asta față de propria-ți viață acolo.

Considerăm a fi relevantă și opinia ei cu privire la modul în care românii sunt percepuți în Franța și la modificările în percepție în cei 11 ani de când locuiește acolo. Ilinca face o distincție clară între imaginea mediatică a României și percepția oamenilor în general:

Nu cred că s-a modificat nimic. Asta face asociația noastră, încearcă să completeze o imagine incompletă. Eu cred că oamenii sunt curioși prin natură, și asta e important. Deci, cred că imaginea noastră de media nu corespunde imaginii pe care o au oamenii pentru că oamenii în momentul în care nu știu multe despre o țară o să spună: eu nu prea știu multe despre România, și n-o să aibă această idee preconșue de care se vorbește la televizor... Sunt destul de corecți din punctul ăsta de vedere și de asta aș zice că na, nu s-a schimbat, pentru că sunt destul de onești așa, dar mediatic vorbind, da, s-a deteriorat.

Perspectiva Ilincăi este una împotriva venirii în Franța în special, și într-un mediu cultural nou în general, cu un sentiment de inferioritate sau cu o atitudine victimizatoare. Deși percepția la un anumit nivel poate fi una defavorizantă pentru cultura de proveniență, individul are posibilitatea de a schimba aceasta percepție și de a-și forma propriile opinii cu privire la mediul cultural nou. Desigur, sursele de informare cu privire la zona de deplasare oferă sprijin și ghidaj, însă acestea nu trebuie luate în totalitate ca atare înainte de a fi verificate la fața locului.

Deoarece percepțiile persoanelor intervievate s-au modificat în timpul petrecut în Franța, putem deduce ca ajung să cunoască, sau au sentimentul că au ajuns la o mai bună cunoaștere a mediului cultural din țara de origine atunci când analizează situațiile din exterior.

Ce înseamnă acasă?

În continuare, vom expune răspunsurile persoanelor intervievate în ceea ce privește locul unde se simt acasă și perspectiva întoarcerii în țară. În majoritatea cazurilor, perspectiva reîntoarcerii în România nu este exclusă însă este puțin probabilă, în două cazuri această perspectivă este exclusă iar într-unul dintre cazuri, deși reîntoarcerea în țară nu este certă, perspectiva rămânerii în zona Bordeaux este redusă.

Deoarece ultimul caz este diferit de celelalte, vom începe exemplificarea atitudinilor persoanelor intervievate față de stabilirea în zona Bordeaux cu

acesta. Cristina, care este înscrisă la studiile de doctorat în Bordeaux, deși nu declară în mod direct că intenționează să plece după finalizarea studiilor, face câteva afirmații care trădează intențiile ei:

Se văd tot felul de diferențe între francezi și alte nații. Pot să spun că nu în favoarea lor [a francezilor]. Am început să îi plac tot mai mult [între ghilimele]. [...]

Am impresia că sunt mai rasistă de când sunt în Franța decât cum eram înainte, pentru că am văzut tot felul de exponente de nații destul de leneșe așa zice. [...]

Am senzația că grupul prin care mă mișc nu o să mi-l schimb până plec de aici.

Cele două persoane care exclud întoarcerea în țară sunt Elena, care este căsătorită cu un francez de câțiva ani și Dana care urmează să se căsătorească cu un francez. Punctul comun din cazul celor două evidențiază faptul că deciziile lor au fost deja luate în ceea ce privește întoarcerea în România în momentul în care s-au decis să își întemeieze o familie în Bordeaux.

Însă între atitudinile celor două cu privire la stabilirea în Franța există diferențe considerabile.

Dana este în continuare foarte atașată de identitatea ei românească și de țara de origine:

Mă doare sufletul știi că mi-am luat tălpășița într-un fel, ca atâția studenți care au făcut ca mine. [...] Știi vorba aia, în sufletul meu o să rămână România tot timpul, e pe primul loc, dar în același timp, îmi dau seama că Franța o să fie țara mea de adopție care m-a primit, care m-a ajutat foarte mult, unde l-am întâlnit pe David. Deci, nu am cum să mă distanțez și să zic că eu nu sunt franțuzoaică, da, nu sunt, e clar că n-o să fiu niciodată, dar trebuie s-o accept așa, ca pe o persoană. [...] cred că acuma dacă ar fi să mai trăiesc în România, să mă întorc, cred ar trebui să fac un efort să mă adaptez acasă la mine și tot timpul problema asta odată ce ai plecat într-o altă țară te obișnuiești cu cultura de acolo, începi să integrezi foarte multe chestii inconștient, devii puțin ca ei, ca francezii, lași o parte din tine, o lași în urmă și ești cumva între două punți și e și o problemă de identitate până la urmă pentru că nu mai știi unde ești, e foarte complicat. Nu mai știi unde, în care parte.

Ea este încă reticentă la solicitarea cetățeniei franceze și percepe obținerea acesteia ca un abandon al celei românești deoarece, spune Dana, statul francez nu recunoaște dubla cetățenie.

Situația Elenei este diferită, deoarece, înainte de stabilirea în Bordeaux, nu simțea că rădăcinile ei sunt într-o anumită țară sau cultură. Născută în Republica Moldova, Elena a fost nevoită să treacă printr-o primă adaptare când s-a stabilit în România, în Cluj, pentru a-și efectua studiile. S-a adaptat apoi la zona Bordeaux în timpul mobilității ERASMUS. A revenit apoi în România, în București, pentru un an de studii iar apoi s-a decis să revină în Bordeaux. Situația politică și financiară din Republica Moldova, puținele contacte pe care le mai are cu România precum și relația ei cu actualul soț au făcut-o să aleagă să se stabilească în Bordeaux.

[...] îți pui întrebări asupra propriei țări, dar vezi că eu sunt cu o identitate din rămășițe, deci în România cât am stat încercam să mă creez eu și să-mi creez identitatea pentru că basarabenii ști foarte bine nu știu cine sunt, și sunt români bine, dar văd diferența foarte bine cu românii din Cluj și cum sunt cu o identitate pierdută și recâștigată în Franța, mi-am găsit identitatea mea în sensul că eu sunt cu astea trei țări. Deci, eu mi-am construit identitatea de la un an la altul.

— *Ai acumulat din fiecare.*

— *Din experiență.*

— *Și unde e acasă pentru tine?*

— *Aici, clar. Da, da bine că cu plăcere de fiecare dată merg, da în Moldova nu mă mai simt acasă pentru că mă uitam că și acum toată presa e în rusă, toate emisiunile în rusă și eu nu mai sunt la curent că am stat cinci ani în România. Că eu cu fratele meu Andrei, și el a făcut la Cluj, când mergem e ok pentru familie, da nu mai suntem înăuntru, în sistem, citim presa, știu ce se întâmplă dar în același timp nu te mai simți ok. Mai degrabă în România știu ce se întâmplă la nivel politic și la vedete, nu știu cum se spune.*

În enunțul Elenei cu privire la propria identitate se observă faptul că ea nu este afectată de pierderea rădăcinilor la fel de mult precum celelalte persoane intervievate, tocmai pentru că nu reușise să își stabilească rădăcinile într-o zonă anume. În mod natural, este atașată de locul natal, însă îi este dificil să se identifice cu acel loc. Ea și-a părăsit familia și țara la o vârstă la care influențele din exterior își pun foarte ușor amprenta asupra personalității și identității unei persoane. Astfel, pare să se fi obișnuit cu statutul de străin, pe care nu îl percepe la modul negativ, sau ca pe o postură de inferioritate.

Stabilitatea este pentru Elena în Bordeaux, unde și-a făcut o familie, unde consideră că se poate realiza profesional și unde declară că și-a *regăsit* identitatea. Astfel, Elena a reușit să își descopere ceea ce ea consideră a fi identitatea sa prin intermediul contactului intercultural și experimentării diferitor fațete identitare.

John Tomlinson consideră că impactul globalizării asupra identității culturale nu trebuie văzut într-o manieră negativă, și că această identitate este un produs al globalizării nu o *victimă* a acestuia. Deoarece nu se mai poate face aceeași relaționare între un spațiu geografic și o anumită identitate culturală, globalizarea a fost percepută ca un factor distructiv al acesteia. Proliferarea acestui tip de identitate pune probleme însă asupra conceptului de identitate națională, din cauza deteritorializării.³⁷⁷

Și din enunțul Mariei observăm intenția a rămâne în Bordeaux, deși nu declară acest lucru în mod direct. Pe Maria am cunoscut-o cu ocazia organizării unui eveniment prilejuit de ziua națională a României. Ea a sosit în Franța ca student ERASMUS, în Dijon în anul 2006, anul 3 de studiu. După 2 ani s-a mutat în Bordeaux iar în momentul interviului lucra într-o asociație care se ocupă de adolescenți cu probleme de comunicare sau familiale. Maria este foarte activă pe plan asociativ și păstrează legătura cu România prin promovarea imaginii ei în Franța. Încă din timpul perioadei ERASMUS a creat, împreună cu un prieten francez, o asociație studențească franco-română iar acum este membru într-o asociație similară în Bordeaux, orientată însă pe partea culturală, nu pe cea studențească.

Maria nu aduce remarci critice nici la adresa culturii franceze și nici la a celei române, căreia îi recunoaște rolul important în formarea ei. Atitudinea de denigrare a propriei culturi, pe care a observat-o în unele cazuri, i se pare total nepotrivită:

Pe mine mă enervau cel mai tare românii care vin aici și încep să critice România, a că România e așa și pe dincolo. Nu are niciun sens pentru că ce sunt ei în momentul de față nu e influența franceză. Toată baza lor educațională, tot ceea

³⁷⁷ John Tomlinson, „Globalization and Cultural Identity”, în David Held, Anthony G. McGrew, (editori), *The Global Transformation Reader*, ediția a 2-a, Cambridge, Polity Press, 2003, pp. 269–278.

ce cred, felul lor de a gândi, spiritul critic, analiza și așa mai departe, mare parte din chestia asta vine din România. Deci dacă renunți la toată chestia asta practic nu ne mai rămân multe lucruri de care să fie foarte mândri, deci nu înțeleg atitudini de genul ăsta.

Maria punctează clar că motivele rămânerii în Franța nu au fost de ordin financiar:

[...] dubiile au început din timpul licenței dar nu neapărat ideea de...lucru pe care îl precizez tot timpul: 1 că nu am rămas pentru bani. Nu am dorit niciodată să plec din țară ca să fac bani ca pe urmă să mă întorc să fac o casă cu 2 etaje și să îmi iau 2 mașini. Adică a fost cumva o chestie așa foarte poetică de când ne vorbeau nouă la cursurile de franceză de cele 2 țări și de relațiile dintre ele și că ce bine colaborăm noi și tot așa. Și a 2-a chestie a fost că mi-am dorit întotdeauna să am cât mai multă experiență ca în momentul în care o să ajung la o vârstă la care trebuie să am un job OK să am toate atuurile de partea mea.

Ea recunoaște însă că, deși aspectul financiar nu a fost vizat la plecarea din țară, reprezintă acum unul dintre motivele pentru care nu se întoarce acasă. Deși nu este una dintre intențiile declarate, revenirea în țară este percepută totuși ca o opțiune, însă pusă în plan secund celei de a rămâne în Franța:

E greu să te proiectezi în 5–10 ani; apoi, mă pot decide în continuare să mă întorc în țară; cred că nu a fost niciodată alb-negru.

Este interesant de observat aici rolul familiei și al prietenilor, care o încurajează să rămână în străinătate și care au, în mod natural, o contribuție importantă la deciziile luate de Maria în acest sens.

Cazul Laurei este de asemenea foarte important în ceea ce privește perspectivele de a reveni în țară și perceperea noțiunii de *acasă*. Considerăm că Laura este un foarte bun exemplu pentru ceea ce Zsigmund Bauman numea *modernitate lichidă/liquid modernity*³⁷⁸, o modernitate în cadrul căreia spațiul își pierde din capacitatea de constrângere iar indivizii se adaptează mai ușor schimbărilor și diferențelor în ceea ce privește factorii externi.

³⁷⁸ Zygmunt Bauman, *Liquid Modernity*, Cambridge, Polity Press, 2000.

Conceptul de *modernitate lichidă/liquid modernity* este tratat în subcapitolul dedicat statutului străinului în mediul intercultural.

Orientată foarte mult spre activitatea profesională, pe care o desfășoară atât în Franța cât și în România, și fiind o fire foarte activă, Laura relatează că a încercat să se problematizeze cât mai puțin statutul ei de străin și dificultățile care vin odată cu acesta, deși au existat situații când, în mod natural, a avut momente de cumpănă:

Da, m-a ajutat poate să mă gândesc mai puțin, dar pe de altă parte am avut foarte mari, foarte multe timpuri de răscruce în care mă întrebam ce fac eu cu mine și cu viața mea, dar la mine n-a fost niciodată sau poate așa s-a manifestat, n-a fost niciodată între mă întorc în România, rămân în Franța, ci o să fiu antropolog în România sau în Franța. [...] Pe de altă parte, cum am zis, e și chestia că prietenii mei majoritatea sunt cam peste tot, deci într-un fel și în timp mi-am făcut mai mulți prieteni de primă, cum să zic, că prietenii vin și pleacă, da unii pe care-i ai toată viața, dar care nu sunt neapărat lângă tine.

După cum am relatat în paragraful de mai sus, Laura susține că problema pe care și-a pus-o a fost unde se poate realiza cel mai bine profesional, și că alegerile le-a făcut în funcție de acest aspect. Dacă acesta a fost raționamentul inițial, după realizarea profesională în Franța problema se pune în mod diferit:

— *Dacă ți s-ar oferi acum posibilitatea de a fi ce-ți dorești tu, dar acasă, te-ai întoarce acasă? Adică dacă ai putea să te realizezi profesional acasă, ai pleca de aici după atâta timp?*

— *Dacă aș putea să mă realizez profesional acasă, dar n-aș putea aicea, atunci da.*

Astfel, primul impuls al Laurei este să răspundă că s-ar întoarce în țară dacă s-ar putea realiza profesional acolo. Revenirea în țară este condiționată însă de neexistența acestor posibilități în Franța. În continuarea răspunsului, Laura are o serie de amendamente întoarcerii în țară:

Dar asta ar implica... da cred că aș face-o, dar ar implica pe de altă parte, pentru că în momentul ăsta sunt într-o răscruce personală sentimentală și mă tot întreb ce o să fac. Și pe de altă parte mă gândesc că nu prea am ce să fac eu decât să stau și să aștept că o să se dea ele lucrurile într-o parte sau alta. Da, bine, cred că e și o strategie ca să nu iau o decizie. [...]

Atașarea de un loc, de un mod de viață, de anumite persoane și de un grad de stabilitate sunt inevitabile chiar și în cazul persoanelor care încearcă să profite la maxim de deschiderea disponibilă în această perioadă. Strategia ei de a nu problematiza și de a nu considera deciziile ei ca fiind drastice și definitive par să dea roade în demersul adaptării atât psihologice cât și socio-culturale.

— *Acuma nu știu dacă, de obicei când, cred că asta e o strategie personală pe care am învățat-o de nevoie în timp pentru că e foarte greu să alegi și pe de altă parte eu nu pricep de ce trebuie să alegi, adică mie mi se pare că așa cum văd eu lucrurile pot să le fac pe amândouă, dar nu e vorba de ce vrei tu sau ce vrea o persoană, e vorba de cele mai multe ori de ce vreau oamenii de lângă tine, adică oamenilor de lângă tine nu prea le convine așa, să nu te decizi sau cum se zice în România sau cum mi s-a zis de mai multe ori de-a lungul carierei mele a acestei pendulări București -Bordeaux – „tu ești cu fundul în două luntre”.*

— *Și unde te simți acasă?*

— *Acuma? Aici, da pentru că am stat aici mai mult timp și pentru că am avut și niște discuții nu tocmai așa cum mi le-aș fi dorit de partea cealaltă, dar pe de altă parte sunt ferm convinsă că mă simțeam mai bine acasă pentru că aici aveam niște discuții nu așa cum le-aș fi dorit, deci nu știu dacă e neapărat ideea de acasă și aici. [...] am încercat să fac „acasă” acolo unde sunt, în momentul ăla ce mă aranjează, pentru că există totuși o nevroză care e destul de puternică, dacă o lași să te cucerească, aoleu eu ce o să fac, aoleu eu unde mă duc, aoleu o sa mă întorc, hai să fim serioși, suntem în 2011;*

Aspectul financiar, un aspect recurent în cazul acestor interviuri, este menționat și de Laura ca unul dintre motivele rămânării în Franța. Laura spune că și-a cumpărat recent o locuință în România, oferindu-și astfel confortul de care avea nevoie în vizitele ei în țară. Și mai important este însă faptul că:

[...] te trezești de exemplu la 9 seara că tu nu ai unde să dormi noaptea și că trebuie să mergi totuși la hotel că, există un sentiment groaznic, deci îți creează o adâncire a rupturii între unde e casa mea și asta până la urmă e țara mea și ar trebui să am și eu un loc aici, dar de fapt nu-l mai ai [...] adică până la urmă dacă mâine e dată așa de la natură că mâine plec, nu știu, la Londra sau la New York sau în Tunisia, o să se mai întâmple.

Constatăm că atașamentul față de țara de origine și sentimentul de apartenență sunt foarte puternice, indiferent de locul de reședință sau de disponibilitate de a schimba acest loc: *asta până la urmă e țara mea și ar trebui să am și eu un loc aici.*

Raluca a simțit încă de la sosirea în Bordeaux o atracție pentru această zonă. Faptul că este locul unde se simte cel mai confortabil a fost conștientizat în momentul în care s-a stabilit în Paris. În momentul interviului Raluca se stabilise deja în Paris de câteva luni, însă intenționa să revină în Bordeaux.

— *Vroiam să te mai întreb dacă îți mai aduci aminte ce spusesesi tu la o lună după ce plecaseși în Paris, și te-ai întors în Bordeaux și ai zis că te simți ca acasă. Îți aduci aminte?*

— *Vreau să mă întorc în Bordeaux. Da, da, la Bordeaux e acasă, sincer.*

— *Mai acasă decât în Timișoara?*

— *Da, da, a fost o senzație foarte bizară. Cred că am știut într-un fel treaba asta înainte să plec la Bordeaux; mă uitam la poze cu Bordeaux, știam că o să îmi placă, și de când am ajuns, și maică-mea îmi zicea că par mult mai fericită, mult mai împlinită, mult mai în largul meu de când am ajuns la Bordeaux.*

Nici Ilinca, aflată de 11 ani în Franța, nu exclude total ideea revenirii în România, însă este conștientă de faptul că readaptarea ar fi foarte dificilă. Ea confirmă astfel manifestarea șocului cultural la revenirea în cultura de origine, concept tratat în numeroase lucrări de specialitate (Lysgaard, 1955; Cajoleas, 1958; Gullahorn și Gullahorn 1963; Huxur et alii. 1996; Ward et alii. 2001).³⁷⁹ Părăsind țara la începutul studiilor universitare există în cazul Ilincăi norme diferite de formare.

În 2007 am vrut să mă întorc dar nu mi s-a prea legat nimic profesional de exemplu. Nu reușeam... mi-am dat seama că eu nu mai corespund deloc cu modul de funcționare de acolo [...] eu nu înțelegeam ce spuneau oamenii, care aveau tot felul de coduri între ei pe care eu nu le mai înțelegeam deloc. [...] Și atunci am simțit un prea mare decalaj.

Ultimul caz pe care îl vom prezenta este cel al Alinei, care se află într-o perioadă de cumpănă.

³⁷⁹ Aspecte cu privire la acest concept pot fi consultate și în capitolul 4 al lucrării de față, Șocul cultural.

- Tu ce intenții ai? Să te întorci sau să rămâi?
- În momentul de față nu știu ce intenționez pentru că e o întrebare destul de dificilă pentru mine pentru că mi-am pus-o în fiecare zi și nu reușesc să răspund. Nu știu.
- Oscilezi între o parte și cealaltă, între Franța și România?
- Nici între Franța și România, oscilez așa între deciziile pe care ar trebuie să le iau la un moment sau altul. Nu neapărat că vreau să rămân aici sau să mă întorc acasă. Eu îmi pun întrebarea eu ce vreau să continui mai departe, vreau să mă duc acasă, să-mi găsesc de lucru și apoi să merg în vacanțe la Marea Neagră sau vreau să călătoresc în lume vreo câțiva ani?

Remarcăm o notă de ironie din partea Alinei, în enunțarea opțiunii de a se întoarce acasă și a-și petrece vacanțele la Marea Neagră. Putem traduce această opțiune ca o conformare la rutina banală pe care i-o poate oferi țara gazdă, ca un fel de limitare în a continua pe o pantă ascendentă. Alina, deși declară că nu a luat încă o decizie în acest sens, pare dispusă să exploreze și alte opțiuni decât cea a revenirii în țară.

Antropologul Gordon Mathews, într-un studiu comparativ între grupuri aparținând culturilor americane, japoneze și chineze, analizează legătura dintre apartenența la o anumită cultură națională și apartenența la *supermarketul cultural global* și tensiunile la care este supus individul în acest context.³⁸⁰

Mathews consideră că libertatea de alegere în cadrul supermarketului cultural este în mare parte o iluzie, deoarece modul în care suntem formați cultural și personal ghidează și limitează această libertate. Supermarketul cultural este în sine structurat conform direcțiilor dictate de aspectul economic și de cel politic. Astfel, alegerea și modelarea identității culturale de către indivizi, care pendulează între ceea ce sunt și ceea ce ar putea să devină, este făcută într-o manieră limitată de către aceștia. Definirea studiului culturii a evoluat, în viziunea lui Mathews, de la perceperea acesteia ca *mod de viață al unui popor*, înspre *informația și identitățile puse la dispoziție de supermarketul cultural global*.³⁸¹

³⁸⁰ Gordon Mathews, *Global Culture/Individual Identity. Searching for Home in the Cultural Supermarket*. Londra, New York, Routledge, 2000.

³⁸¹ *Ibidem*, p. 186.

Ward, Bochner și Furnham sintetizează reacțiile față de influențele contactului intercultural și celei de a doua cultură asupra identității etnice și culturale ale individului în patru stiluri:

- uneori indivizii pot respinge cultura de origine și să adopte noua cultură;
- o altă reacție este de respingere a influențelor din cea de a doua cultură, considerată ca fiind străină, și retragerea în cadrul culturii de origine;
- o altă reacție este de oscilare între cele două culturi, negăsindu-și locul în niciuna din ele;
- unele persoane, cazurile fiind destul mai izolate, sunt capabile să sintetizeze diferitele identități culturale și să dezvolte personalități biculturale sau multiculturale.³⁸²

Cel mai înalt grad de aculturație și de adaptare la mediul cultural în cazul străinilor este atins în faza de asimilare în cadrul mediului gazdă. Puterea străinului de a aduce schimbări în caracteristicile culturii dominante sunt minime, în special în ceea ce privește schimbările imediate și ușor depistabile, cultura gazdă exercitând o presiune de adaptare mult mai mare asupra străinului. Drept rezultat, procesul de adaptare cauzează stres psihic asupra străinului care încearcă să se adapteze dar să-și păstreze totodată elementele identitare specifice din cultura de origine. Conflictul generator de stres se dă între nevoia de aculturație și rezistența la deculturație. Kim înglobează aceste schimbări în *dinamica stres-adaptare-evoluție*³⁸³, cele trei elemente componente fiind interdependente. Există trei fațete ale schimbărilor care au loc în cazul străinilor:

- Abilitate funcțională crescută în desfășurarea activităților zilnice, prin desfășurarea de activități repetate care duc la reorganizare internă și cresc nivelul de cunoaștere;
- Îmbunătățire a sănătății psihologice în interacțiunile cu mediul, prin validarea continuă a experienței sociale;

³⁸² Colleen Ward; Stephen Bochner; Adrian Furnham, *op.cit.*, pp. 30–31.

³⁸³ Young Yun Kim, *op.cit.*, p. 56.

- Trecerea de la o identitate culturală originală la o identitate mai largă, interculturală, schimbarea de la un caracter multicultural la un caracter multi-fațetat.

Fiecare persoană își începe procesul de adaptare cu un anumit grad de disponibilitate spre schimbare. Unele persoane pornesc cu o determinare de adaptare, în timp ce altele încearcă să se opună influențelor din partea culturii gazdă. Indivizii care s-au adaptat cu succes sunt considerați a fi cei care au reușit să își rezolve conflictele identitare, care înțeleg că barierele culturale nu sunt impenetrabile și care consideră că împrumuturile de elemente din diferite culturi nu reprezintă o pierdere pentru individ, și nici pentru culturile respective.³⁸⁴

Astfel, cazurile analizate în acest studiu de caz, fie că doresc sau nu să se stabilească permanent în zona Bordeaux, pot fi încadrate în categoria indivizilor care s-au adaptat cu succes.

Concluzii studiu de caz 2

Pornind de la aspectele vizate în cadrul interviurilor, vom face o scurtă sinteză a rezultatelor obținute și prezentate în acest studiu. Circumstanțele prin care persoanele intervievate au ajuns în Franța sunt de natură academică, prin intermediul unor mobilități internaționale de studiu.

Evoluția adaptativă le-a fost determinată de motivația integrării, de gradul de implicare în cadrul culturii gazdă, de persoanele întâlnire în Bordeaux și de relațiile avute cu acestea. Nu au fost semnalate piedici în adaptare sau situații de discriminare semnificative. Au existat anumite reticențe și preconcepții legate de originea persoanelor intervievate, mare parte generate de situația tensionată în plan politic cu privire la populația romă din Franța și la numărul mare de imigranți. Atitudinea în fața acestor reacții nu a fost de condamnare sau de victimizare. Fiecare a încercat să iasă din tiparele defavorizante prin meritele individuale. Astfel, dacă preconcepțiile generale îi defavorizau, contribuțiile individuale au dus la îmbunătățirea acelor preconcepții.

³⁸⁴ *Ibidem*, pp. 52–67.

Familia rămasă acasă a avut de asemenea un impact asupra deciziei de a nu reveni în țară, încurajându-le pe unele dintre persoanele intervievate în a se stabili într-o zonă mai ofertantă, însă nu a existat o constrângere din partea factorilor externi.

Modalitățile de adaptare s-au axat în principal pe implicarea în diferite activități, pe socializare, pe învățare, pe crearea unor zone de confort. Au fost semnalate o serie de diferențe culturale între zona Bordeaux și țara de origine, însă o pondere importantă au reprezentat-o diferențele de ordin financiar și profesional, care au constituit un factor important în alegerea de a se stabili în această zonă. Contactul cu cetățeni de origine franceză nu pare să mai reprezinte o problemă în cazul acestor persoane, implicate activ în cadrul societății gazdă. Contactul cu cetățenii de origine română, deși nu este semnalat ca fiind căutat, are un statut privilegiat.

Statutul de student ERASMUS este perceput ca un statut aparte de către persoanele intervievate, iar trecerea de la acest statut deschide noi perspective dar și noi provocări. Gradul de implicare este mult mai mare, ceea ce determină ca problemele de ordin administrativ și social să fie mai numeroase. Moștenirea culturală este pusă în balanță cu aspectele culturale din țara gazdă, iar găsire unui echilibru depinde în mare măsură de disponibilitatea fiecărei persoane de a renunța și de a adopta anumite elemente. Persoanele intervievate nu problematizează foarte mult aspectul identitar, luând această deplasare ca pe un parcurs natural în evoluția lor. Relația de cuplu, perspectiva căsătoriei și a copiilor sunt aspecte care determină anumite interogații cu privire la maniera potrivită de a concilia influențele culturale. În ceea ce privește locul pe care îl pot numi *acasă*, putem identifica trei categorii distincte: categoria celor care au ales să se stabilească definitiv în zona Bordeaux, a celor care au ales să se stabilească în această zonă, însă nu exclud posibilitatea revenirii în țară și categoria persoanelor care încă nu au făcut alegerea acestei zone ca și reședință permanentă, însă nu își exprimă dorința de a reveni în țară în viitorul apropiat. Indiferent de categoria în care pot fi integrate, persoanele intervievate au dat dovadă de o bună acomodare la cultura zonei respective, unde și-au creat rețele sociale stabile, precum și un confort material și psihic.

Constatăm că, în cazul rezidenților pe termen lung, adaptarea la mediul cultural străin este necesară, inevitabilă și continuă. Provocarea, la nivel individual, constă în găsirea unei armonii între diferitele fațete identitare, găsirea unei variante pentru soluționare discrepanțelor între diferitele influențe identitare.

În înțelegerea propriei identități, nu este suficient să se răspundă la întrebarea cine sunt eu, ci și la întrebarea cine suntem noi și cine sunt ceilalți. Analizând răspunsurile primite în interviurile efectuate, putem răspunde la aceste întrebări cu privire la identitate astfel: Cine sunt eu? *Eu* sunt străinul care locuiește, studiază, muncește, cercetează, iubește, călătorește, își promovează țara peste hotare. Cine suntem noi? *Noi* suntem într-o oarecare măsură și români, și străini, și francezi. Cine sunt ei? *Ei* sunt cei rămași în țară și cei din afara țării, ei sunt, ca și noi, români, străini, francezi.

7. Concluzii generale

Globalizarea creează un anumit tip de scenariu internațional, unde identitățile locale sunt exprimate în contextul interacționării cu actorii internaționali. Cultura, deși este definită la nivelul unui grup social, se manifestă prin reprezentările și acțiunile indivizilor. Raportul dintre individ și culturile cu care intră în contact este complex, individul asimilându-și cultura prin comparația cu alte culturi de referință. Cultura, potrivit accepțiunii antropologice, s-a bucurat de un interes crescut în cadrul științelor umane în decursul secolului XX. Această noțiune face trimitere la fundamentul social al activității umane și o foarte mică parte din comportamentul individual, fie că este spontan sau elaborat, scapă de sub influența culturală.

Considerăm că modelele tipologiilor culturale sunt un instrument eficient în înțelegerea anumitor aspecte culturale, însă aceste modele sunt dublate de necesitatea actualizării constante a informațiilor în domeniul dinamic al interculturalului. Prin interogarea asupra metodologiei de cercetare potrivite acestui domeniu și prin soluțiile propuse, această lucrare poate reprezenta o sursă de inspirație pentru persoanele care intenționează să efectueze cercetări similare. De asemenea, prezentând situații particulare și actuale pornind de la teoriile culturale, lucrarea are scopul de a reprezenta un ghid util pentru persoanele care urmează să participe la un program de mobilitate de studiu.

Propunem varianta axării pe o anumită categorie de vârstă și socială în cercetările culturale, pentru o identificare mai ușoară a persoanelor care se încadrează, la rândul lor, în aceeași categorie cu cazurile prezentate. Considerăm însă că documentarea cu privire la interacțiunile culturale trebuie să pornească de la considerente teoretice și modele generale, analizele de acest tip fiind utile doar pentru ilustrarea unei situații particulare. Remarcăm astfel dezavantajul, în cazul cercetărilor similare, imposibilității de generalizare și de emitere a unei teorii, datorită ariei restrânse de subiecți.

Tipologiile și modelele culturale comparative ajută la găsirea unor explicații pentru comportamentele indivizilor din afara culturii noastre. Aceste tipuri de analiză scot în evidență dificultățile care pot fi întâmpinate de indivizi în încercarea de a comunica și activa dincolo de frontierele lor culturale. Dificultățile contactelor dintre indivizi sunt interpretate ca diferențe între societățile naționale din care aceștia fac parte. Diferențele de comportament observabile la nivelul societăților naționale și reprezentate sub forma unor perechi contrastante sunt utile, însă au totodată un nivel destul de ridicat de superficialitate. În cazul indivizilor analizați de cercetătorul Geert Hofstede, este dificil de stabilit ce fel de cultură se manifestă, cea națională sau cea organizațională. Care este atunci utilitatea abordărilor comparative în înțelegerea interacțiunilor interculturale? Aceasta este legată de necesitatea cercetătorului de a lua în considerare dimensiunile identificate ca posibile norme interpretative de referință, activate în funcție de context, nu ca și constante culturale legate de un anumit grup.

De asemenea, în analiza dimensiunilor culturale, trebuie să se ia în considerare și faptul că acestea sunt limitate din punct de vedere temporal, în condițiile transformărilor actuale atât de rapide. Un bun exemplu este studiul efectuat de organizația Gallup, în anul 2005, care a avut drept rezultat un grad mai mare cu 20 de procente față de gradul de individualism indicat în studiile lui Hofstede în 2001. Având în vedere situația economică, socială și politică, este foarte probabil ca rezultatele studiului din 2005 să fie, la rândul lor, neconforme cu realitatea actuală.

Astfel, analizele naționale sunt dificil de aplicat în cadrul interacțiunilor individuale sau la nivelul grupului restrâns, datorită diversității comportamentale din cadrul grupului național. În ciuda incapacității de a prezice comportamente în interacțiuni, aceste dimensiuni comparative pot ghida o analiză ulterioară, constituind astfel surse posibile de diferențiere, susceptibile să se manifeste sub o oarecare formă în interacțiuni, sau, altfel spus, căi de explicații pentru decalajele constatate în comportamente.

În capitolul dedicat comunicării interculturale, pe lângă aspectele generale legate de acest concept, ne-am axat asupra unor demersuri efectuate la nivel european în vederea promovării anului 2008 ca an european al

dialogului intercultural. Acest demers al Comisiei Europene scoate în evidență faptul că dialogul intercultural reprezintă un subiect important la nivel european și reprezintă calea spre accesarea spre o așa numită identitate europeană. Prin prezentarea unor evenimente care au avut loc în perioada premergătoare anului 2008 am dorit să arătăm că acest demers nu s-a limitat la promovarea dialogului într-un singur an, ci reprezintă o preocupare constantă. Interculturalitatea trebuie abordată ca o dimensiune demnă de luat în considerare în orice act de comunitate interpersonală.

Acest capitol a reprezentat și o schimbare în perspectiva avută inițial cu privire la claritatea și exactitatea în exprimare, considerate a fi necesare în cadrul oricărui discurs. Axându-ne pe analiza unor discursuri de tip non-conflictual, alternativele oferite de polifonia lingvistică și de ambiguitatea strategică s-au dovedit a fi eficiente în procesul de transmitere a informațiilor. Astfel, potrivit teoriei polifoniei lingvistice, există mai mult decât o singură voce, cea a autorului, care se exprimă în enunțuri și care ar trebui luate în considerare în analiza discursului. Uneori, chiar și receptorul mesajului este inclus într-un discurs, iar această strategie de incluziune are scopul de stabilire a unei relații, de a-l responsabiliza pe receptorul mesajului și de a-l face parte a mesajului transmis. În cazul ambiguității strategice, termen introdus de Eric Eisenberg cu referire la domeniul organizațional, scopul nu este de a ascunde un adevăr, ci de a lăsa loc pentru diferite interpretări posibile. În cazul acestor strategii discursive se pune în mod natural problema eticului, însă acest aspect depinde de scopul în care acestea sunt utilizate. Concluzionăm că acest tip de strategie discursivă se poate dovedi a fi eficientă.

În condițiile în care comunicarea este inevitabilă și ireversibilă, îmbunătățirea abilităților în acest domeniu, care presupune îmbunătățirea nu doar a abilităților de transmitere ci și de percepere a unui mesaj, se dovedește a fi necesară pentru a transcende diferite contexte culturale. Strategiile comunicaționale sunt eficiente și prin simplul fapt că dau individului un plus de siguranță în fața interacțiunilor de acest gen, simțindu-se într-o oarecare măsură pregătit pentru acest contact.

Cu privire la șocul cultural și manifestările acestuia, considerăm că gradul mare de expunere la mediul intercultural, prin intermediul dezvoltării tehnologice și imersiunii elementelor străine în cadrul unei culturi, scad șansele ca acesta să se manifeste la un grad ridicat în interiorul spațiului european. Desigur, în cazul unor diferențe culturale majore, șocul cultural este la rândul său mai crescut. În cazul persoanelor analizate în studiile de caz, diferențele culturale nu au fost percepute ca fiind foarte mari, ceea ce ne face să numim tipul de șoc experimentat de aceștia ca un șoc al tranziției, denumire propusă de Jane M. Bennett.

Anticiparea eventualității unui astfel de șoc este deja un pas în calea evitării manifestărilor negative, individul fiind mai pregătit să îi facă față. Modalitățile de înlăturare a efectelor negative asociate acestui tip de șoc nu sunt neapărat niște modalități particulare, ci sunt modalități de eliminare a stresului și disconfortului, contextul cultural fiind însă unul diferit.

Un rezultat obținut în urma studiilor de caz efectuate este reprezentat de răspunsul la una dintre întrebările pe care ni le-am pus în faza de demarare a cercetării noastre științifice cu privire la maniera metodologică cea mai potrivită pentru studierea culturilor. Cercetarea s-a dorit inițial a fi una de tip cantitativ, însă, conștientizând lacunele exclusivității unei astfel de cercetări în domeniul interculturalului, am optat pentru alegerea unui eșantion mai restrâns și combinarea metodelor cantitative și calitative.

Intervievarea unor persoane care s-au stabilit în zona Bordeaux s-a dovedit necesară pentru înțelegerea procesului de adaptare și de integrare în mediul cultural respectiv. Astfel, în ceea ce privește metodologia cercetării, domeniul interculturalului este un domeniu complex, iar în cercetarea acestuia combinarea metodelor de cercetare cantitative și calitative poate reprezenta o variantă de a prezenta lucrurile astfel încât să fie cât mai aproape de realitate. Considerăm că cercetarea de teren și experiența personală pot aduce informații utile și clarificatoare în sprijinul cercetării.

Concepția studentului aflat în mobilitate, cu privire la modul în care se definește, se modifică de cele mai multe ori, însă nu suficient de mult încât să se poată discuta despre o aculturație. Perioada de desfășurare a stagiului, care este relativ scurtă, precum și conștientizarea faptului că se va întoarce

în cadrul culturii de origine creează doar cadrul unei noi perspective asupra modului în care acesta percepe lumea din jur și se percepe pe sine. Faptul de a fi expus unor alte modele culturale, care, în cazul studenților în mobilitate, sunt mai mult decât modelul cultural al țării gazdă, îi oferă o imagine mai clară asupra propriei culturi și identități, și asupra interculturalității la care este inevitabil expus, chiar dacă nu își părăsește țara de origine. Având acces direct la alte modele, este capabil să identifice mai clar propriul model cultural, elementele contrastante fiind cele care se fac cel mai ușor remarcate.

Principalele probleme identificate în cazul mobilităților de studiu analizate nu au fost legate de aspecte financiare sau de acte de discriminare, ci de gradul mic de imersiune în cadrul culturii gazdă. Uneori chiar și relaționarea cu ceilalți studenți străini s-a dovedit a fi relativ mică în comparație cu cea cu studenții conaționali, ca urmare a confortului psihic oferit de compania acestora. Astfel, unul dintre scopurile vizate prin aceste mobilități de studiu, de conștientizare a diversității culturale, acceptare a acestora și dezvoltare a abilităților de interacționare în mediul intercultural, este atins într-o măsură foarte mică. Cunoașterea deficitară a zonei de deplasare poate duce în acest caz la crearea unor preconcepții eronate cu privire la cultura respectivă, preconcepții care vor fi transmise la întoarcerea în țara de origine. Astfel, în discursul studenților am întâlnit afirmații de tipul *Francezii sunt reci, distanți*, etc., ceea ce este o evidență a extrapolării anumitor caracteristici deduse din evenimente comportamentale izolate la întreaga națiune.

Desigur, crearea de rețele de prietenie în cadrul așa-numitei *comunități ERASMUS* este un punct în favoarea rolului de dezvoltare a cunoștințelor în domeniul interculturalului al acestui tip de mobilități, studentul având astfel ocazia să intre în contact și cu elemente culturale ale altor zone decât cea de deplasare. Ce trebuie însă conștientizat de persoanele implicate în astfel de programe este ca ceea ce li se prezintă lor sunt doar anumite fațete culturale care nu trebuie generalizate, ci considerate ca fiind caracteristici particulare care se pot dovedi utile în interacțiunile ulterioare.

Un alt aspect care i-a pus în dificultate pe studenții analizați a fost sistemul de notare care nu permite la nivel practic obținerea unui punctaj

maxim de 20, ceea ce duce la neconcordanțe între evaluarea din țara gazdă și echivalarea din țara de origine. Acest aspect poate fi îmbunătățit printr-o mai bună comunicare între instituțiile partenere și prin crearea unor grile specifice de echivalare în funcție nu numai de sistemul de notare, ci și de situația reală în ceea ce privește notarea studenților. Considerăm că varianta echivalării cu punctajul maxim în sistem european a unui punctaj sub cel maxim în sistemul național, în funcție de punctajul maxim obținut în cadrul grupului de studiu din care studentul străin a făcut parte, este o variantă eficientă pentru ilustrarea efortului depus de student și a cunoștințelor acumulate.

Mobilitățile de studiu internaționale, care vizează accesul spre lumea complexă a diversității și spre manifestările culturale ale acesteia, au meritul de a pune individul în contact direct cu mediul intercultural. Educația interculturală este orientată spre formarea de indivizi în care să relaționeze, în mod armonios, atât dorința de autocunoaștere, cât și cea de cunoaștere a celuilalt; prin perceperea diferențierii, individul învață că a fi altfel nu înseamnă a fi superior sau inferior.

În cel de al doilea studiul de caz am analizat narațiuni individuale cu privire la cum își percep identitatea persoanele intervievate, la intersecția dintre cultura națională de origine, cultura națională gazdă și cultura globală. Perioada petrecută în străinătate nu a fost percepută de persoanele intervievate ca o deteriorare identitară, ci ca o evoluție identitară. În mod natural, problematizarea acestor aspecte intervine în momentul în care persoanele sunt implicate în relații de cuplu, în special în perspectiva căsătoriei. În ceea ce privește acomodarea, am identificat trei categorii distincte: categoria celor care au ales să se stabilească definitiv în zona Bordeaux, a celor care au ales să se stabilească în această zonă, însă nu exclud posibilitatea revenirii în țară și categoria persoanelor care încă nu au făcut alegerea acestei zone ca și reședință permanentă, însă nu își exprimă dorința de a reveni în țară în viitorul apropiat. Indiferent de categoria în care pot fi integrate, persoanele intervievate au dat dovadă de o bună acomodare la cultura zonei respective, unde și-au creat rețele sociale stabile, precum și un confort material și psihic.

7. Concluzii generale

În fața contactului intercultural, reacțiile sunt, de cele mai multe ori, contradictorii, de la atracția noului și exoticii, la confuzie sau chiar teamă de necunoscut. Reacțiile negative pot fi diminuate prin intermediul cunoașterii, aceasta presupunând o permanentă re-construire a realității; provocarea constă în înțelegerea cu acuratețe a ceea ce ține de familiar dar, în special, a ceea ce este străin.

Bibliografie

Cărți consultate

1. Adler, Nancy, *International Dimensions of Organizational Behavior*, ediția a 2-a, Belmont, Wadsworth Publishing Company, 1992.
2. Bauman, Zygmunt, *Culture as Praxis*, Londra, Thousand Oaks, New Delhi, Sage Publications, 1999.
3. Bauman, Zygmunt, *Europe: An Unfinished Adventure*, Londra, Polity Press, 2004.
4. Bauman, Zygmunt, *Liquid Modernity*, Cambridge, Polity Press, 2000.
5. Beaud, Stéphane și Weber, Florence, *Guide de l'enquête de terrain*, ediția a 4-a, Paris, La Decouverte, 2010.
6. Berry, John W.; Poortinga, Ype H.; Segall, Marshall H.; Dasen, Pierre R., *Cross-cultural psychology: Research and applications*, ediția a 2-a, Cambridge, Cambridge University Press, 2002.
7. Branda, Alina, *Repere în antropologia culturală*, Cluj-Napoca, EFES, 2003.
8. Casmir, Fred L. (editor), *Communication in Eastern Europe: The Role of History, Culture, and Media in Contemporary Conflicts*, Mahwah, NJ. Publication, 1995.
9. Castles, Stephen și Miller, Mark, *The Age of Migration. International Population Movements in the Modern World*, Londra, The Macmillan Press LTD, 1993.
10. Cowen, Tyler, *Creative Deconstruction*, New-Jersey, Princeton University Press, 2002.
11. Cucos, Constantin, *Educația. Dimensiuni culturale și interculturale*, Iași, Polirom, 2000.
12. Dahl, Stephan, *Communications and Culture Transformation*, Londra, ECE, 1998.
13. Delaney, Carol Lowery, *Investigating culture: an experiential introduction to anthropology*, Oxford, Blackwell Publishing, 2004.
14. Demorgon, Jacques; Lipiansky, Edmond-Mark; Müller, Brukhard; Nicklas, Hans *Dynamiques Interculturelles pour L'Europe*, Paris, Economica, 2003.
15. Dobrescu, Paul, *Viclenia globalizării. Asaltul asupra puterii americane*, Iași, Institutul European, 2010.
16. Donskis, Leonidas, *Troubled Identity and the Modern World*, New York, Palgrave Macmillan, 2009.

17. Ferréol, Gilles și Jucquois, Guy, *Dictionnaire de l'altérité et des relations inter-culturelles*, Paris, Armand Colin, 2005.
18. Fligstein, Neil, *Euroclash: The EU, European Identity, and the future of Europe*, Oxford, Oxford University Press, 2008.
19. Fukuyama, Francis, *The End of History and the Last Man*, New York, Free Press, 1992.
20. Gordon, Avery și Newfield, Christopher (editori), *Mapping Multiculturalism*, Minneapolis/Londra, University of Minnesota Press, 1996.
21. Gudykunst, William B., *Bridging differences: effective intergroup communication*, ediția a 4-a, Thousand Oaks, Londra, New Delhi, Sage Publications, 2004.
22. Habermas, Jurgen, *The Theory of Communicative Action. Reason and the Rationalization of Society*, vol. I, traducere de Thomas McCarthy, Massachusetts, Beacon Press, 1984.
23. Habermas, Jurgen, *Conștiință morală și acțiune comunicativă*, traducere de Gilbert Lepădatu, București, ALL EDUCAȚIONAL, 2000.
24. Hall, Edward T., *The Silent Language*, Greenwich, Connecticut, Fawcett Publications, 1963.
25. Halliday, Fred, *Rethinking International Relations*, Londra, Macmillan, 1994.
26. Harris, Philip R.; Moran, Robert T.; Moran, Sarah V., *Managing Cultural Differences: Global Leadership Strategies for the 21st Century*, ediția a 6-a, Oxford, Elsevier Butterworth-Heinemann, 2004.
27. Hofstede, Geert, *Managementul structurilor multiculturale: Software-ul gândirii*, traducere de Gabriela Ochiană, București, Editura Economică, 1996.
28. Hofstede, Geert, *Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions, and Organizations Across Nations*, ediția a 2-a, Thousand Oaks, Londra, New Delhi, Sage Publications, 2001.
29. Hofstede, Geert; Hofstede, Gert Jan; și Minkov, Michael, *Cultures and Organizations: Software of the Mind*, ediția a 3-a, New York, McGraw-Hill, 2010.
30. Hofstede, Gert Jan; Pedersen, Paul B.; Hofstede, Geert, *Exploring Culture: Exercises, Stories and Synthetic Cultures*, Yarmouth, SUA, Intercultural Press, 2002.
31. House, Robert J.; Hanges, Paul J.; Javidan, Mansour; Dorfman, Peter; Gupta, Vipin (editori), *Culture, Leadership, and Organizations: The GLOBE Study of 62 Societies*, Thousand Oaks, Sage Publications, 2004.
32. Inayatullah, Naeem și Blaney, David L., *International Relations and the Problem of Difference*, New York, Routledge, 2004.

33. Janton, Pierre și Tonkin, Humphrey, *Esperanto: Language, Literature, and Community*, New York, State University of New York Press, 1993.
34. Kim, Young Yun, *Becoming Intercultural. An Integrative Theory of Communication and Cross-Cultural Adaptation*, Thousand Oaks, Sage Publications, 2001.
35. Kottak, Conrad Phillip, *Mirror for Humanity: A Concise Introduction to Cultural Anthropology*, ediția a 5-a, New York, McGraw-Hill, 2007.
36. Kotzman, Mandy și Kotzman, Anne, *A step-by-step guide to communication skills training*, Camberwell, ACER Press, 2008.
37. Lazarus, Richard S. și Folkman, Susan, *Stress, Appraisal and Coping*, New York, Springer, 1984.
38. Levi-Strauss, Claude, *Race et Histoire Race et Culture*, Paris: Albin Michel/Editions UNESCO, 2001.
39. Lewellen, Ted, *The Anthropology of Globalization: Cultural Anthropology Enters the 21st Century*, Westport, Connecticut, Londra, Bergin & Garvey, 2002.
40. Luca, Adina, coordonator, *Studiu despre valorile și comportamentul românesc din perspectiva dimensiunilor culturale după metoda lui Geert Hofstede*, București, Interact, 2005.
41. Marga, Andrei, *Diagnoze*, Cluj-Napoca, Eikon, 2008.
42. Marga, Andrei, *Die Kulturelle Wende. Philosophische Konsequenzen der Transformation – Cotitura culturală. Consecințe filosofice ale tranziției*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2004.
43. Marga, Delia, *Repere în analiza discursului politic*, Cluj-Napoca, Editura EFES, 2004.
44. Marga, Delia (editor), *Intercultural Business Communication. Professional Discourse Analysis. A reader*, Cluj-Napoca, Cluj University Press, 2004.
45. Marx, Elisabeth, *Breaking Through Culture Shock: What You Need to Succeed in International Business*, Londra, Nicholas Brealey Publishing, 1999.
46. Mathews, Gordon, *Global Culture/Individual Identity. Searching for Home in the Cultural Supermarket*, Londra, New York, Routledge, 2000.
47. Muijs, Daniel, *Doing Quantitative Research in Education: with SPSS*, Londra, Sage Publications, 2004.
48. Neuman, Lawrence, *Basics of Social Research, Qualitative and Quantitative Approaches*, ediția a 2-a, Boston, Pearson Education, Inc., 2007.
49. Patton, Michael Quinn, *Qualitative Research & Evaluation Methods*, ediția a 3-a, Thousand Oaks, Londra, New Delhi, Sage Publications, 2002.

50. Pearce, Philip J., *Tourist Behaviour: Themes and Conceptual Schemes (Aspects of Tourism)*, Cleveland, Buffalo, Toronto, Channel View Publications, 2005.
51. Pedersen, Paul, *The Five Stages of Culture Shock: Critical Incidents around the World*, Westport, CT, Greenwood Press, 1995.
52. Romano, Dugan, *Intercultural Marriage. Promises and Pitfalls*, Boston, Londra, Intercultural Press, 2008.
53. Sassatelli, Monica, *Becoming Europeans. Cultural Identity and Cultural Policies*, Hampshire, Palgrave Macmillan, 2009.
54. Sapir, Edward, *Language: An introduction to the study of speech*, New-York, Harcourt, Brace and company, 1921.
55. Sauquet, Michel, în colaborare cu Vielajus, Martin, *L'Intelligence de l'autre. Prendre en compte les différences culturelles dans un monde à gérer en commun*, Paris, Éditions Charles Léopold Mayer, 2007.
56. Savir, Uri, *Peace First: A New Model to End War*, San-Francisco, Berrett-Koehler Publishers, 2008.
57. Scollon, Ron și Wong Scollon, Suzanne, *Intercultural Communication: A Discourse Approach*, ediția a 2-a, Oxford, Blackwell, 2001.
58. Selye, Hans, *Stress without distress*, Philadelphia, Lippincott, 1974.
59. Selye, Hans, *The stress of life*, New York, McGraw-Hill, 1976.
60. Singly, François de, *Le questionnaire*, Paris, Armand Colin – DL, 2008.
61. Spitzberg, Brian H. Și Cupach, William R., *Interpersonal communication competence*, Beverly Hills, Sage Publications, 1984.
62. Triandis, Harry C., *Culture and Social Behavior*, New-York, McGraw-Hill, 1994.
63. Troc, Gabriel, *Postmodernismul în antropologia culturală*, București, Polirom, 2006.
64. Trompenaars, Fons și Woolliams, Peter, *Business Across Cultures*, Chichester, Anglia, Capstone Publishing Ltd, 2003.
65. Trompenaars, Fons, *Riding the Waves of Culture. Understanding Cultural Diversity in Business*, Londra, Nicholas Brealey Publishing, 1993.
66. Vintilă-Rădulescu, Ioana, *Sociolingvistică și globalizare*. București, Oscar Print, 2001.
67. Ward, Colleen; Bochner, Stephen; Furnham, Adrian, *The Psychology of Culture Shock*, USA/Canada, Routledge, 2001.
68. Whorf, Benjamin L; Carol, John B. (editor), *Language, Thought and Reality. Selected Writings of Benjamin Lee Whorf*, Cambridge, MIT Press, 1956.
69. Wood, Phil și Landry, Charles, *The intercultural city: planning for diversity advantage*, Londra, Earthscan, 2008.

Articole consultate

1. Ainhoa, Federico, „Amitiés européennes. Les réseaux transnationaux des étudiants ERASMUS”, în *Informations sociales*, vol. 3, nr. 147, 2008, pp. 120–127.
2. Ballatore, Magali, „The Erasmus programme: toward more cooperation or more competition between Higher Education institutions?”, articol prezentat la conferința EUREDOS Conference Modernising European higher education: priorities, ideas and challenges, mai 2008, disponibil la: http://www.fup.pt/old/cipes/docs/eventos/pdf_docs/Magali%20Ballatore.pdf, accesat în 10.01.2011.
3. Baraldi, Claudio, „New Forms of Intercultural Communication in a Globalized World”, în *The International Communication Gazette*, vol. 68, nr. 1, Londra, Sage Publication, 2006, pp. 53–54. <http://www.sagepub.com/jandtf6estudy/study/chapters/01/Baraldi.pdf>, accesat în 30.04. 2009.
4. Bassett Johnson, Jean, „A Clear Case of Linguistic Acculturation”, în *American Anthropologist*, vol. 45, nr. 3, 1943, pp. 427–434.
5. Beaulieu, Catherine, „Intercultural Study on Personal Space: A Case Study”, în *Journal of Applied Social Psychology*, vol. 34, nr. 4, aprilie 2004, pp. 794–805. [<http://www3.interscience.wiley.com/cgi-bin/fulltext/>], accesat în 27.10.2009.
6. Bennett, Janet M., „Transition shock: Putting Culture Shock in Perspective”, în Bennett, Janet M., *Basic Concepts of Intercultural Communication*, Yarmouth, Intercultural Press, 1998, pp. 215–223.
7. Bennhold, Katrin, „Quietly Sprouting: A European Identity”, în *International Herald Tribune* din 26.04.2005, disponibil la: <http://www.nytimes.com/2005/04/26/world/europe/26iht-enlarge2.html>, accesat în 25.04.2011.
8. Berno, Tracy și Ward, Colleen, „Innocence Abroad: A Pocket Guide to Psychological Research on Tourism”, în *American Psychologist*, vol. 60, nr. 6, septembrie 2005, pp. 593–600. <http://employees.csbsju.edu/ltennison/innocenceabroad.pdf>, accesat în 02.08.2011.
9. Bing, John W., „Hofstede's consequences: The impact of his work on consulting and business practices”, în *Academy of Management Executive*, vol. 18, nr. 1, 2004, pp. 80–87.
10. Bing, John W., „The Use and Misuse of Questionnaires in Intercultural Training” în *Civic discourse: multiculturalism, cultural diversity, and global communication*, Sitram, K. S. și Prosser, Michael H. (editori), Londra, Ablex Publishing Corporation, 1998, pp. 117–127.
11. Blanc, Martine și Breuvert, Jean-Marie., „L'interculturalité, un concept à réinventer”, în *Migrations, Interculturalité et démocratie*, Breuvert, Jean-Marie și Danvers, Francis (editori), Villeneuve d'Ascq, Presse universitaire du Septentrion, 1998.

12. Borneman, John și Fowler, Nick, „Europeanization”, în *Annual Review of Anthropology*, vol. 26, 1997, pp. 487–514.
13. Cajoleas, Louis, „Counseling Overseas Students”, în *The Journal of Higher Education*, vol. 29, nr. 4, aprilie 1958, pp. 209–212+234. <http://www.jstor.org/pss/1978937>, accesat în 14.02.2008.
14. Chanchani, Shalin și Theivanathampillai, Paul, *Typologies of Culture*, University of Otago Accountancy and Business Law, Working Papers, 2001. <http://www.commerce.otago.ac.nz/acty/research/pdf/>, accesat în 01.05.2010.
15. Chen, Guo-Ming și Starosta, William J., „Intercultural communication competence: A Synthesis” în Molefi K. Asante, Yoshitaka Miike, Jing Yin (editori), *The Global Intercultural Communication Reader*, New-York, Routledge, 2008, pp. 215–238.
16. Cohen-Emerique, Margalit, „Travailleurs sociaux et migrants. La reconnaissance identitaire dans le processus d’aide” în Camilleri, Carmel și Cohen-Emerique, Margalit (editori), *Chocs des cultures: concepts et enjeux pratiques de l’interculturel*, Paris, L’Harmattan, 1989, pp. 77–116.
17. Comisia Europeană, Directoratul General pentru Educație și Cultură, proiectul Jean Monnet, volumul conferinței *Intercultural Dialogue/Dialogue Interculturel*, Bruxelles, 20–21 martie 2002, pp. 39–58.
18. Curien, Pauline, „De nouveaux passeurs identitaires? Le cas des étudiants «vivant l’étranger»”, în *Recherches sociographiques*, vol. 48, nr. 2, mai-august 2007, pp. 73–89.
19. Dervin, Fred, „Transcending the culturalist impasse in stays abroad: helping mobile students to appreciate diverse diversities” în *Frontiers Journal*, vol. 18, 2009, pp.119–141.
20. Dobre, Irina, interviu în Agenția de presă „Așii Români”, la 30.08.2010: <http://www.asiiromani.com/exclusiv/5948-interviu-cu-irina-dobre-preedintele-asociaiei-qgironde-roumanie-echanges-et-cultureq.html>, ultima accesare în 06.04.2011.
21. Eisenberg, Eric M., „Ambiguity as strategy in organizational communication”, în *Communication Monographs*, vol. 51, pp. 227–242, republicat în Eric Eisenberg, *Strategic Ambiguities, Essays on Communication, Organization, and Identity*, Thousand Oaks, Londra, New Delhi, Sage Publications, 2007, pp. 3–24.
22. Einsebeis, Martine, „«L’Auberge»: des modules multimédia pour favoriser l’intégration des étudiants Erasmus?”, în Dervin, Fred și Soumela-Salmi, Eija (editori), *Conference Proceedings. Academic Mobility. Blending Perspectives – Mobilité Académique. Perspectives croisées*, University of Turku, Turku, 2007, pp. 109–118, volum disponibil la http://ressources.campusfrance.org/mobilite_etudiante/colloques_conferences/fr/2006_conference%20_turku_mobilite_fr.pdf, accesat la 10.11. 2011.

23. Endrezzi, Laure, „La mobilité étudiante, entre mythe et réalité” în *Dossier d'actualité de la VST*, nr. 51, februarie, 2010.
24. Fang, Tony, „A Critique of Hofstede's Fifth National Culture Dimension”, în *International Journal of Cross Cultural Management: CCM*, vol. 3, nr. 3, decembrie 2003, pp. 347–351.
25. Flanja, Delia, „Intercultural Communication in the European Context”, în *Lingua. Language and Culture*, anul X, nr. 1/2011, Cluj-Napoca, Editura Fundației pentru Studii Europene, 2011, pp. 57–68.
26. Flanja, Delia și Gâz, Roxana-Maria, „Intercultural Adaptation: the Case of International Student Exchange Programmes”, în *Review of Airforce Academy*, vol. IX, nr. 2 (19)/2011, Brașov, „Henri Coandă” Air Force Academy Publishing House, 2011, pp. 135–140.
27. Flanja, Delia și Gâz, Roxana-Maria, „Be(long)ing And Becoming: Impacts of Globalization on Cultural Identity”, în Iulian Boldea (editor), *Globalization and Intercultural Dialogue. Multidisciplinary Perspectives. Section: Education Sciences*, Târgu-Mureș: Arhipelag XXI Press, 2014, pp. 295–305.
28. Furnham, Adrian, „Culture shock, homesickness, and adaptation to a foreign culture”, în Van Tilburg, Miranda și Vingerhoets, Ad, (editori), *Psychological Aspects of Geographical Moves*, ediția a 2-a, Amsterdam, Amsterdam Academic Archive, 2005, pp. 63–73.
29. Gmelch, George, „Crossing Cultures: Student Travel and Personal Development”, în *International Journal of Intercultural Relations*, vol. 22, nr. 4, 1997, pp. 475–490.
30. Gullahorn, John T. și Gullahorn, Jeanne E., „An Extension of the U-Curve Hypothesis” în *Journal of Social Issues*, vol. 19 nr. 3, iulie 1963, pp. 33–47, Baza de date: SocINDEX with Full Text, accesat în 04.08.2011.
31. Hofstede, Geert, „Attitudes, values and organizational culture: disentangling the concepts”, 1998, p. 484, apud Mansour Javidan, Robert J. House, Peter W. Dorfman, Paul J. Hanges și Mary Sully de Luque, „Conceptualizing and measuring cultures and their consequences: A comparative review of GLOBE's and Hofstede's approaches” în *Journal of International Business Studies*, Vol. 37, nr. 6, 2006, pp. 897–914.
32. Hofstede, Geert, „Dimensions Do Not Exist: A Reply to Brendan McSweeney”, în *Human Relations*, vol. 55, 2002, pp. 1355–1361.
33. Hofstede, Geert; Neuijen, Brian; Ohayv, Denise D.; Sanders, Geert, „Measuring organizational cultures: a qualitative and quantitative study across twenty cases” în *Administrative Science Quarterly*, vol. 35, nr. 2, 1990, pp. 286–316.
34. Huxur, Gulbahar; Mansfield, Earl; Nnazor, Reginald; Schuetze, Hans; Segawa, Megumi, „Learning Needs and Adaptation Problems of Foreign Graduate

- Students", în *CSSHE Professional File*, nr. 15, 1996, pp.1–18. [www.eric.ed.gov], accesat în 02.02.2008.
35. Javidan, Mansour; House, Robert J.; Dorfman, Peter W.; Hanges, Paul J.; Sully de Luque, Mary, „Conceptualizing and measuring cultures and their consequences: A comparative review of GLOBE's and Hofstede's approaches" în *Journal of International Business Studies*, vol. 37, nr. 6, 2006, pp. 897–914.
 36. Keohane, Robert O. și Nye Jr., Joseph S., „Governance în a Globalizing World" (2000), în Robert Keohane, *Power and Governance in a Partially Globalized World*, Londra, New York, Routledge, 2002, pp. 193–218.
 37. Krohne, Heinz Walter, „Stress and Coping Theories", în *The International Journal on the Biology of Stress*, vol. 22, Pergamon, 2002, http://userpage.fu-berlin.de/~schuez/folien/Krohne_Stress.pdf, accesat în 07.08.2011.
 38. Leong, Chan-Hoong și Ward, Colleen, „Cultural values and attitudes toward immigrants and multiculturalism: The case of the Eurobarometer survey on racism and xenophobias", în *International Journal of Intercultural Relations*, vol. 30, nr. 6, noiembrie 2006, pp. 799–810.
 39. Lisovschi, Anamaria, „Identitate și alteritate în cultura tradițională", în *Alternative antropologice și etnologice în cercetarea culturilor. Studii și comunicări*, Editura Fundației pentru Studii Europene, Cluj-Napoca, 2007, pp. 37–45.
 40. McSweeney, Brendan, „Hofstede's model of national cultural differences and their consequences: A triumph of faith – a failure of analysis", în *Human Relations*, vol. 55, 2002, pp. 89–118.
 41. Mooij, Marieke de și Hofstede, Geert, „The Hofstede model. Applications to global branding and advertising strategy and research", în *International Journal of Advertising*, Vol. 29, nr. 1, 2010, pp. 85–110.
 42. Oberg, Kalervo, „Culture Shock: Adjustment to neo-cultural environments" în *Practical Anthropology*, vol. 7, nr. 4, 1960, pp. 177–182.
 43. Pecican, Ovidiu, „Dialogul intercultural – terapie împotriva maladiilor sociale ale modernității", interviu realizat de Raluca Draga și publicat în *Revista 22, Revista grupului pentru dialog social*, anul XV, nr. 251, 02. 06. 2008.
 44. Perregaux, Christiane, „Pentru o abordare interculturală în educație", în Dasen, Pierre; Perregaux, Christiane; Rey, Micheline, *Educația interculturală. Experiențe, politici, strategii*, Iași, Polirom, 1999, pp. 83–119.
 45. Pitts, Margaret, „Identity and the role of expectations, stress, and talk in short-term student sojourner adjustment", în *International Journal of Intercultural Relations*, vol. 33, nr. 6, noiembrie 2009, pp. 450–462. [www.elsevier.com/locate/ijintrel], accesat în 27.10.2009.

46. Pop, Dana, „International Negotiations and Culture Shock”, în *Studia Universitatis Babes-Bolyai, Studia Europaea*, XLI, Cluj-Napoca, 1996, pp. 160–165.
47. Redfield, Robert; Linton, Ralph; Herskovits, Melville J., „Memorandum for the Study of Acculturation”, în *American Anthropologist*, vol. 38, nr. 1, 1936, pp. 149–152. <http://onlinelibrary.wiley.com.ezproxy.u-bordeaux2.fr/doi/10.1525/aa.1936.38.1.02a00330/pdf>, accesat în 08.08.2011.
48. Schwartz, Shalom H., „Universals in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries”, în Mark P. Zanna, *Advances in Experimental Social Psychology*, vol. 25, San Diego, Academic Press, 1992, pp. 1–65.
49. Schwartz, Shalom H., „Are there universal aspects in the content and structure of values?” în *Journal of Social Issues*, vol. 50, nr. 4, 1994, pp. 19–45.
50. Searle, Wendy și Ward, Colleen, „The prediction of psychological and socio-cultural adjustment during cross-cultural transitions”, în *International Journal of Intercultural Relations*, vol. 14, nr. 4, 1990, pp. 449–464.
51. Sobre-Denton, Miriam și Hart, Dan, „Mind the gap: Application-based analysis of cultural adjustment models”, în *International Journal of Intercultural Relations*, vol. 32 nr. 6, noiembrie 2008, pp. 538–532, 2008, www.elsevier.com/locate/ijintrel, accesat în 27.10.2009.
52. Tomlinson, John, „Globalization and Cultural Identity”, în David Held, Anthony G. McGrew, (editori), *The Global Transformation Reader*, ediția a 2-a, Cambridge, Polity Press, 2003, pp. 269–278.
53. Triandis, Harry C. și Gelfand, Michele J., „Converging measurements of horizontal and vertical individualism and collectivism” în *Journal of Personality and Social Psychology*, vol. 74, 1998, pp. 118–128. http://www.radford.edu/~jaspelme/_private/gradsoc_articles/individualism_collectivism/individualism_collectivism_measurement.pdf, accesat în 14.08.2011.
54. Triandis, Harry C., „Cultural syndromes and subjective well-being”, în *Culture and Subjective Well-Being*, Diener, Ed și Suh, Emkook M. (editori), Cambridge, The MIT Press, 2000, pp. 13–37.
55. Welsch, Wolfgang, „Transculturality – the Puzzling Form of Cultures Today”, în Mike Featherstone and Scott Lash (editori) *Spaces of Culture: City, Nation, World*, Londra, Sage Publications, 1999, pp. 194–213.
56. White, Clarissa; Woodfield, Kandy și Lewis, Jane, „Reporting and Presenting Qualitative Data”, în Jane Ritchie și Jane Lewis (editori), *Qualitative Research Practice, A Guide for Social Science Students and Researchers*, Londra, Thousand Oaks, New Delhi, SAGE Publications, 2003, pp. 287–320.

57. Williamson, Dermot, „Forward from a critique of Hofstede’s model of national culture”, *Human Relations*, vol. 55, nr. 11, noiembrie 2002, pp. 1373–1395.
58. Yook, Eunkyong, „Culture shock in the basic communication course: a case study of Malayasian students”, Washington, D.C, Educational Resources Information Center, 1995, lucrare prezentată la Annual Meeting of the Central States Communication Association, Indianapolis, 19–23 aprilie 1995. <http://www.eric.ed.gov/PDFS/ED386766.pdf>, în 20.09.2010.
59. Zane, Rodica, „Cupluri și culturi”, în *Dilema Veche*, anul III, nr. 130–21 iulie 2006.

Surse electronice consultate

1. Asociația *Gironde Roumanie. Echanges et Culture*: <http://www.gironderoumanie.eu/>, ultima accesare în 06.04.2011.
2. Baza de date a Universității Bordeaux 2: http://www.u-bordeaux2.fr/52879990/0/fiche___pagelibre/, ultima accesare în 15.09.2011.
3. Biserica ortodoxă St. Joseph din Bordeaux: <http://eglise-orthodoxe-bordeaux.org/ro/biserica-patrimoniu.html>, accesat în 15.09.2010.
4. Campus France (www.campusfrance.org), <http://online.tns-global.com/wix/p856601111.aspx?r=5483&s=MCIWHLKY>, ultima accesare în 16.03.2011.
5. Chestionar CampusFrance: <http://online.tns-global.com/wix/p856601111.aspx?r=5483&s=MCIWHLKY>, accesat în 16.03.2011.
6. Centrul de Consultanță pentru Programe Culturale Europene, site-ul oficial al anului dialogului intercultural în România, <http://www.dialog2008.ro/puzzle>, accesat în 07.01.2010.
7. Centrul de Cooperări Internaționale, Universitatea Babeș-Bolyai Cluj, <http://cci.ubbcluj.ro/erasmus/files/outgoing%20students/informatii%20generale/Ce%20este%20programul%20ERASMUS+.pdf>, accesat la 01.02.2017.
8. Centrul de Consultanță pentru Programe Culturale Europene, Comunicat de presă, <http://www.eurocult.ro/files/comunicat%20de%20presa%20Puzzle.doc>, accesat în 10.02.2010.
9. Comisia Europeană, *Cartea Verde. Pentru promovarea mobilității tinerilor în scop educațional*, 2009, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2009:0329:FIN:RO:PDF>, accesat în 11.08.2011.
10. Comisia Europeană, Directoratul General pentru Educație și Cultură, dezbatere Conferinței *Intercultural Dialogue: Best practices at Community Level*, 22–23 noiembrie 2006, http://ec.europa.eu/dgs/education_culture/dialogue/proceedings_en.pdf, accesat în 01.02.2010.

11. Comisia Europeană, ERASMUS Programme: http://ec.europa.eu/education/pub/pdf/higher/erasmus0910_en.pdf, accesat în 5.07.2011.
12. Comisia Europeană, *Lifelong Learning Programme*: http://ec.europa.eu/education/lifelong-learning-programme/doc78_en.htm, ultima accesare în 01.08.2011.
13. Comisia Europeană, ERASMUS Programme http://ec.europa.eu/dgs/education_culture/repository/education/library/statistics/erasmus-plus-facts-figures_en.pdf, accesat în 01.02.2017.
14. Comisia Europeană, rapoartele *Eurydice*: http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/eurybase/eurybase_full_reports/RO_RO.pdf, pp. 326–327, ultima accesare în 08.08.2011.
15. Comisia Europeană, rapoartele *Eurydice*: http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/tools/108_structure_education_systems_EN.pdf, ultima accesare în 08.08.2011.
16. Comisia Europeană, Top 500 Instituții în ceea ce privește numărul de studenți trimiși în mobilități de studiu și plasament, 2008–2009: <http://ec.europa.eu/education/erasmus/doc/stat/studiesout0809.pdf>, accesat în 20.02.2011.
17. Comisia Europeană, Agenția Executivă pentru Educație, Audiovizual și Cultură, *Eurydice*, 2010, Raport asupra impactului procesului Bologna, http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/thematic_reports/122RO.pdf, accesat în 05.07.2011
18. Comisia Europeană, *Communication from the Commission to the Council and the European Parliament. Towards an international instrument on cultural diversity*, http://www.etsi.org/WebSite/document/aboutETSI/EC_Communications/com2_003-520final.pdf, accesat în 06.07.2011.
19. Consiliul Europei, *The White Paper on Intercultural Dialogue: Living Together as Equals in Dignity*, 7 mai 2008, http://www.coe.int/t/dg4/intercultural/Source/Pub_White_Paper/White%20Paper_final_revised_EN.pdf, accesat în 03.08.2009.
20. Declarația de la Bologna: <http://ec.europa.eu/education/policies/educ/bologna/bologna.pdf>, accesat în 05.07.2011
21. Declarația asupra Identității Europene, Copenhaga, 1973, http://www.cvce.eu/content/publication/1999/1/1/02798dc9-9c69-4b7d-b2c9-f03a8db7da32/publishable_en.pdf, ultima accesare în 20.11.2011.
22. Declarația Solemnă asupra Uniunii Europene Stuttgart, 1983, http://aei.pitt.edu/1788/1/stuttgart_declaration_1983.pdf, ultima accesare în 20.11.2011.
23. ECTS Users' Guide: http://ec.europa.eu/education/lifelong-learning-policy/doc/ects/guide_en.pdf, accesat în 15.06.2011.

Bibliografie

24. Geert Hofstede & Geert Jan Hofstede – website oficial: <http://www.geert-hofstede.nl/>, ultima accesare în 01.11.2011.
25. Punctul de Contact Cultural al României pentru Programul Uniunii Europene „Cultura (2007–2013)”, Centrul de Cercetare și Consultanță în Domeniul Culturii, <http://www.cultura2007.ro/>, ultima accesare în 10.09. 2011.
26. Institutul European din România, Proiect SPOS 2007, *Multilingvism și dialog intercultural în Uniunea Europeană. O viziune românească*. http://www.ier.ro/documente/SPOS2007_ro/Spos2007_studiu_6_ro.pdf, accesat în 09.09.2009.
27. Oficiul Înaltului Comisar ONU pentru Drepturile Omului, *Convenția internațională privind eliminarea tuturor formelor de discriminare rasială*, Articolul 1, punctul 1, din 21 decembrie 1965. <http://www2.ohchr.org/english/law/cerd.htm>, accesat în 17.03.2010.
28. Proiectul *L'Auberge*, <http://auberge.int.univ-lille3.fr/>, ultima accesare la 15.11.2011.
29. Raport asupra numărului studenților ERASMUS în anul universitar 2008–2009: <http://ec.europa.eu/education/erasmus/doc/stat/table109.pdf>, accesat în 20.02.2011.
30. Raport asupra studenților români în mobilitate de studiu în Franța: http://ressources.campusfrance.org/publi_institu/etude_prospect/stats_pays/fr/roumanie_fr.pdf, accesat în 04.03.2011.
31. Tratatul de la Maastricht, 1992, <http://eur-lex.europa.eu/en/treaties/dat/11992M/htm/11992M.html#0001000001>, ultima accesare în 20.11.2011.
32. UNESCO *Universal Declaration of Cultural Diversity*, Paris 2002, <http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001271/127160m.pdf>, 06.07.2011.
33. UNESCO *Institute for Statistics*, <http://www.uis.unesco.org/Library/Documents/ged09-en.pdf>, accesat în 04.05.2010.

Filmografie

1. Cédric Klapisch, *L'auberge espagnole*, produs de Studio Canal, Franța, 2002.

ISBN: 978-606-37-1053-7